

อนุญาตบัตร

หนังสือวิธิตัมพนธ์ไทยและมคที่พระมหาวชิคร ดุริยโชติ
ป. ๘ วัดเบญจมบพิตร ได้เรียบเรียงขึ้นได้ตรวจแล้ว
ผู้แต่งได้พยายามค้นคว้าหาหลักฐาน และเทียบเคียงข้อที่ดัด
และยุ่งยากให้เห็นทุกวิธี ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจได้ง่ายขึ้นเห็น
ว่าจะเป็นอุปกรณแก่การ ศึกษาวิชา แผนกนี้ได้ เป็นอย่างดี
และถูกต้องตามแบบที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน จึงอนุญาตให้ใช้เป็น
หลักการสอนและการเรียนในด้านก้วัดเบญจมบพิตรได้.

สมเด็จพระวันรัต

(สมเด็จพระวันรัต)

เจ้าสำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ ฯ

๕ สิงหาคม ๒๔๘๓

คำนำ

ในต้นติภาษาทุกภาษาย่อมมีกฎเกณฑ์ในคำพูด ซึ่งอาจ
จัดเป็นคั่น ๆ ดังแต่คนคำถึงคนสูง ดังแต่คนต่ำถึงคน
วรรณคดี เมื่อแบ่งออกก็มีอยู่ ๔ ประเภทคือ ๑ อักษรวิธี
(Orthography) วิธีเขียนคำพูดแห่งภาษานั้น ๆ ให้ถูกต้อง
ตามอักษรสมัย คือต้องให้รู้จักรากฐานเดิมของคำนั้น ๆ
ว่ามาจากอะไร ? แล้วสะกดตัวให้ถูกต้องตามที่มาแห่งคำ
นั้น ๒ วจีวิภาค (Etymology) การจำแนกคำพูดนั้นออกเป็น
นาม, เป็นกริยา, เป็นบุรพบท, เป็นนิบาต เป็นต้น ให้
รู้จักถึงหน้าที่ของคำพูดว่าคำไหนมีความสำคัญ อย่างไรในเมื่อ
ประกอบเป็นประโยคขึ้น ๓. วากยสัมพันธ์ (Syntat)
ความเกี่ยวข้องกันระหว่างนามกับคุณ ระหว่างประธานกับ
กริยาเป็นต้นควรจะเป็นไปอย่างไร ส่วนแห่งวจีวิภาคไหน
ควรเป็นประธานควรเป็นกริยาของประโยคได้ ส่วนไหน
เป็นไม่ได้ คำนั้น ๆ เกี่ยวกันอย่างไร ? ๔ ฉันทลักษณะ
(Prosody) การร้อยกรองคำพูดให้เข้ากลุ่มกันตามความ
กำหนด ทรุ, ฤ, เป็นพยางค์เป็นฉันทเป็นโคลง มีสูงมีต่ำ

มีต้นม้ายาว ให้ไฟระเณาะรณานเพื่อกด้อมอารมณ์ของผู้
ฟังให้เกิดปีติเกิดมเพติดเพดินไปตามบทเพลงที่ไตร่ตรององจุงใจ
ให้ภิรมย์ชมชอบ

คณะนวกยดัมพนธ์อันเป็นแขนงหนึ่งแห่งคณิศาษา จึง
เป็นด่อนจำเป็นยิ่ง สำหรับเป็น อุปกรณต์ ความหมาย ของประ-
โยค ข้าพเจ้าได้ค้นคว้ารวมเลือกเฉพาะที่ใช้อยู่แพร่หลายใน
ขณะนั้นย่อไว้ในวงเส้นขีดสำหรับท่อง แล้วมีการอธิบาย
ขยายความพร้อมด้วยดัมพนธ์ให้ดูเป็นตัวอย่าง เพียงอ่านก็เข้าใจ
หวังจะให้เป็นแบบสำหรับใช้ในสำนักเรียนวัดเบญจม-
บพิตรเท่านั้น แต่มีนักเรียนหลายรูปขอร้องให้พิมพ์เป็นเล่ม
เพื่อจะได้คงอยู่นานไม่สูญหาย อันเป็นประโยชน์แก่ผู้ใคร่จะ
ศึกษาต่อไป นายสุรดีห์ อีรวงศ์แสดงความประสงค์ขอไปจัด
การพิมพ์ จึงได้มอบภาระให้จัดการพิมพ์เพื่อสนองความ
ต้องการของนักเรียนตามขอ

บุญกุศลอันใดที่จะพึงมีในการเรียบเรียง หนังสือเล่มนี้
ข้าพเจ้าขอหม่อมกุดา ฯ ถวายบุญกุศลส่วนนั้นแด่พระเดช
พระคุณสมเด็จพระวันรัต (กิตติโสภณเถระ) เจ้าสำนักเรียน
วัดเบญจมบพิตรอันเป็นที่เคารพอย่างยิ่ง ได้กรุณาให้ความ

ก

อุปการะแก่ข้าพเจ้าตั้งแต่ต้น และท่านเจ้าคุณศรีวิสุทธิโมลี
(มรณ ป. ๘) ผู้ช่วยเจ้าสำนักเรียน ที่ได้กรุณาแนะนำและ
ช่วยเหลือทุกคราวที่มีเหตุขัดข้อง กับท่านบูรพาจารย์ทั้ง
หลายทุกท่านและขอใบบรรดาศิษย์ทุกรูปที่มีส่วนในครั้งด้วย

พระมหาวิจิตร ป. ๘

อาจารย์ใหญ่ ร.ร. บาลีวัดเบญจมบพิตร

หนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้มอบลิขสิทธิ์ให้แก่นายเดวิด
โซซิม เจ้าของโรงพิมพ์เตียงเชียง ไปจัดการพิมพ์ เพื่อ
อำนวยความสะดวกแก่นักศึกษาต่อไป

วิจิตร ป. ๘

สารบัญ

หน้า

วิธีดัมพนธ์	๑
บท	๒
ศัพท์—พากยางค์	๓
พากย์	๔
อายนินบาต—ปฐมาภิวัต	๕
บทความพิเศษเกี่ยวกับปฐมาภิวัต	๑๑
คัมภีรฤคฤค	๑๒
ฤคยาภิวัต	๑๓
ฤคยาภิวัตพิเศษ	๑๔
คฤคยาภิวัต	๒๐
อิติฤคฤคดัมพนธ์เข้ากับนาม	๒๔
ฤคยาอิติฤคฤค	๒๕
คฤคยาพิเศษ	๒๗
ด. ไต่ปัจจัย	๒๘
จตุฤคฤค	๓๐
จตุฤคพิเศษ คัมภีรฤคฤค	๓๓

วิภคินนิหิตกคฺคา	๓๒
ปญฺจัมมวิภคิ	๓๓
ปญฺจัมมวิภคิพิเศษ	๓๔
ฉฏฐัมมวิภคิ	๓๕
ฉฏฐัมมกมฺม	๔๑
ฉคฺคัมมวิภคิ	๔๓
อธิบายเกี่ยวกับนิทธารณีย์	๕๐
ฉคฺคัมมอาหารพิเศษ	๕๑
อาดปน	๕๕
อธิบายวิธีต้มพืชมกร	๕๖
คุณนาม	๕๗
วิเสถณ—วิภคิกคฺคา	๕๘
ธรรมพนาม	๖๒
กิริยาอาชฺยาต	๖๒
วิเสถณ อนฺตฺมาน บัจจัย	๖๔
วิภคิกคฺคา ค. บัจจัย	๖๕
วิเสถณ ค. บัจจัย	๖๖
วิภคิกมฺม ค. บัจจัย	๖๗

อนาทรกิริยา อนุต มาน ต บั๊จย	๖๗
ดกฺขณกิริยา	๖๘
กิริยาภิกตฺถที่ไซคฺมพากย	๖๘
กิริยาภิกตฺถที่ประกอบด้วย คุวา, คุวาน. คุนบัจย	๗๒
กิริยาปธานนัย	๘๑
ตถาถึงฺกคฺค	๘๔
เอวํ ตํจฺจวาทกถึงฺกคฺค	๘๖
อถปิฏเฐธถึงฺกคฺค	๘๗
ธํมฺมํ ถึงฺกคฺค	๘๗
ธํมฺม—อาชาณคฺค	๘๘
ธมฺมวาทิเสถน	๘๙
วิเสถธมฺม	๙๑
ธมฺมปนิทตฺถน	๙๓
ธมฺมวาท ธรรมวาท	๙๘
วิจริย—วิจฺจณ	๙๙
กิริยาปฺรามาตฺน	๑๐๓
กิริยาบท—กคฺคคุวาจก	๑๐๕
กิริยาบท กมฺมคุวาจก	๑๐๖

กิริยาบท—ภาววาจก	๓๐๗
นิปาคตมฺห	๓๐๗
ปาวกิงฺขา กิริยาภิตกพิเศษ—กัมมกัมปน	๓๐๘
ตพฺเพน—ตพฺพ	๓๑๓
กัการณา	๓๑๓
ยถาก - ยถากวีย	๓๑๔
ภตฺตพฺพ	๓๑๖
มณฺเฑ—ตตฺยตฺถ	๓๑๘
เปยฺยชาติ	๓๑๘
วณฺณาดงฺการ—ปทปฺรณ	๓๒๑
วิภตฺติปฏฺฐูปก	๓๒๒
ตมฺภาวน	๓๒๓
อาการ	๓๒๕
ยณฺเจเตยฺโย	๓๒๗
แบบตัมพนฺธ คตฺถคตฺถนแกจฺจรรต ๘ อย่างพริ้มคด้วยแปด	๓๒๘
วิธตัมพนฺธมค	๓๔๐
วิธนิปาคหลายคฺวและบทหลายบท	๓๔๑
วิธตัมพนฺธคฺริงมฺท	๓๔๔

ต้มพริกเข้าผัดกัญ	๑๔๕
หมวดนิบาต	๑๔๗
วิตุถารโศลก	๑๔๘
วากุขารมุก	๑๕๐
เหตุโศลก	๑๕๒
ผลโศลก	๑๕๓
วิเสถนโศลก	๑๕๔
คปุปาฏิกรณ์โศลก	๑๕๔
ทพหิกรณ์โศลก	๑๕๕
ปุกฺขนฺตรโศลก	๑๕๖
อนนวยโศลก	๑๕๗
พยุคิเรกโศลก—ตมฺภาวนโศลก	๑๕๘
ครหโศลก	๑๕๙
นิบาตหมวดที่ ๒	๑๖๑
ตมฺจุยฺยตุล	๑๖๒
ตมฺบีณฺจณฺตุล	๑๖๓
อนุกทมฺนตุล	๑๖๓
วิกปฺปตุล	๑๖๔

ปริกปรุตถ	๑๖๗
อนุคหคต อรุจิฐจนคต	๑๖๘
อุปมาโชตถ—อุปเมยฺยโชตถ	๑๗๐
ตมฺพนาโชตถ ตมฺพณคต	๑๗๑
นิบาตลงในความตอเนี้ยว	๑๗๔
อนุตฺตวณคต	๑๗๕
ปุจฺจนคต	๑๗๖
ตมฺปฏิจฺจนคต	๑๗๗
อญฺโชนคต	๑๗๘
ชจฺฉริยคต—ตฺถเวคคต	๑๗๙
อวชาเรนคต	๑๘๐
อเปกฺขคต	๑๘๒
ปฏฺเตชฺชนิบาต	๑๘๓
อิติตัมพณฺ ๘ อย่าง	๑๘๔
นิบาตบอกอาถปน	๑๘๕
นิบาตกาตตคตฺถมี—อาชาว	๑๘๗
นิบาตกิริยาวิเตตฺถน	๑๘๘
วิธีตัมพณฺ์ประโยคพิเศษ	๑๘๙

ประโยชน์ประชาชนหลายตัว	๑๙๘
ประโยชน์วิกฤตการณ์หลายตัว	๑๙๙
ประโยชน์กิจการหลายตัว	๒๐๑
กิจการต้องการกรรมตัวเดียวกัน	๒๐๒
บทวิเศษพิเศษ	๒๐๗
เกิดของอพยพบุตรกิจการ	๒๑๐
เกิดของ ค. บั๊จย	๒๑๒
บททนาย	๒๑๓
ยทท—เดี่ยยถัท	๒๑๔

เด่นเป็นเยี่ยมในวงการศึกษาค้นคว้า

คือ

เหนือคำโฆษณาอื่นใด

อักษรานุกรมสุภาษิต

เรียบเรียงโดย คณะอาจารย์ปริญา

เป็นฉบับที่บรรจุสุภาษิต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕ รัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
สมเด็จพระกรมพระนริศประพันธ์พงษ์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
จอมกวีสุนทรภู่ และคำสุภาษิตต่างประเทศ สุภาษิตของ
ศาสนาต่างๆ อย่างพร้อมมูล

ท่านที่รัก

เงิน๓๘บาท ซื้อสุภาษิตได้๕๐๐๐กว่าบท

แถม ยังทำเป็นหมวด เป็นหมู่ ลำดับอักษรให้ด้วย
ปกแข็ง หนา ๑,๐๖๒ หน้า เพื่อสะดวกในการ
ค้นคว้านำไปอ้างอิง การพูด การปาฐกถา
การเขียน การเทศน์ และผู้สนใจทั่วไป

สั่งซื้อได้ที่โรงพิมพ์เลียงเชียง เลขที่ ๒๒๓ บำรุงเมือง พระนคร

วิธี

ศัพท์ไทยและศัพท์มคธ

สมุพพุตฺ โลกนาถยฺจ เดน ฌมฺมํ สุเทสํ
นิรฺงฺคณํ มหาสงฺฆํ อาทเรน นนามิหํ ฯ

วิธีศัพท์

วิธีเชื่อมคำพูดที่มีความหมายเกี่ยวเนื่องกัน ให้เข้ากันได้โดยถูกต้องตามความนิยมของภาษา ไม่ผิดความหมายของประโยคเรียกว่า “วิธีศัพท์” นักเรียนจำต้องเข้าใจในเรื่องศัพท์ให้ดี คือว่า รู้ว่าคำไหนเข้ากับคำไหน เกี่ยวเนื่องกันอย่างไร จึงสามารถแปลถือเอาใจความได้ถูกต้อง มิฉะนั้นข้อความอาจคาดเคลื่อนเป็นอย่างอื่นได้ อนึ่งการเข้าใจศัพท์ ยังเป็นอุปกรณ์ในการเรียนภาษามคธเป็นอันมาก ซึ่งตักขกามกฤตยทั้งห้ายผู้สนใจในการแปล และแต่งภาษาบาลีจำต้องศึกษา

บท

คำพูดที่ผสมด้วยวิภคินามก็ตาม วิภคิตาชยาตก็ตาม
 บัจจยภิกคบางตัวซึ่งไม่ต้องอาศัยวิภคินามก็ตาม เรียกว่า
 “บท” ท่านกำหนดบทตามจำนวนวิภคิต หรือ บัจจย คือ
 ในประโยคหนึ่ง คำที่ประกอบด้วยวิภคิตก็ตัว ก็เป็นอันมี
 เท่านั้นบท เช่น “ปุริโส เป็นบทหนึ่ง ยสฺวิโสเปนนาปติฐฐา
 นาทิอจุณฺทนาทิโก เป็นบทหนึ่ง คจฺจนฺติ เป็นบทหนึ่ง กตฺวา
 เป็นบทหนึ่ง” ดังนี้ เป็นต้น แม้คำพูดที่ผสมด้วยบัจจยในนาม
 และตทริตบางตัว แทนศัพท์มีวิภคิตบ้าง คติยวิภคิตบ้าง เช่น
 อธิ คตฺร คทา สุตฺโตโส ปณฺจธา ก็เรียกว่าบทได้เหมือนกัน
 (วากยสัมพันธ์ภาค ๓ หน้า ๓๘ และโยชนาอภิธรรมหน้า
 ๔๐๖) อนึ่ง นิบาตบอกสถานที่ทั้งหมด เช่น อนฺโต ภายใน
 พหิ ภายนอก อุตฺร^๕ เบบงบน เหฏฺฐา เบบงล่าง ติริย^๕
 ขวาง นิบาตบอกเวลา เช่น ปาโต เข้า ดายํ เย็น ทิวา
 กลางวัน เสว^๕ ฟรุณฺณ^๕ พรเสว^๕ มะรฺณํ^๕ ก็ชื่อว่า “บท”
 (วากยสัมพันธ์ภาค ๓ หน้า ๔๒ และโยชนาอภิธรรมหน้า ๓๖๕
 ๓๖๘) บทที่เป็นกิริยาวิเสส เช่น สุมฺมา โดยดี ดำ
 โดยชอบ ตถิ^๕ ครึงหนึ่ง ยถารหิ ตามสมควร เป็นต้น ก็

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๓

นิยมเรียกว่า “บท” ในเวลาดัมพน์มคธ (โยชนาอภิธรรม หน้า ๙๑ และหน้า ๔๗๒) สห กับ ตฤชี่ แปลว่า กับ ก็เป็น บท (โยชนาอภิธรรม หน้า ๒๓๓)

ศัพท์

คำพูดที่ยังไม่ได้ประกอบด้วยวิภคินาม หรือ วิภคิ อาชยาต ตลอดจนอุปสรรคทั้งหมด และนิบาตบางตัวเช่น จ ปน เจ ตเจ เป็นต้น เรียกว่า “ศัพท์” การเรียน ให้เข้าใจว่าอย่างไรเป็น “บท” อย่างไรเป็น “ศัพท์” เป็น อุปกรณ์สำคัญ และจำเป็นที่สุดในการดัมพน์มคธ ฉะนั้น นักเรียน ป.๒. & ควรใส่ใจในเรื่องนี้เป็นพิเศษ

พยางค์ หรือวลี (Phrase)

คำพูดหลายคำรวมกัน แต่ยังไม่ได้ออกความเต็มที่ คือ ไม่มีกริยาคุมพากย์รวมอยู่ด้วย เรียกว่า “พยางค์หรือวลี” เช่น ตฤคา เขตวเน วิหรนโต เป็นพยางค์หนึ่ง ภิกขุโน จัวร เป็นพยางค์หนึ่ง เป็นต้นอย่าง ระวังอย่าหลง กับคำว่าพยางค์ (Syllabee) อันหมายถึงการออกเสียง แต่จะควร^๕แห่งคำพูด

พากย์ (Sentence)

คำพูดหลายคำ หรือพากยาค์หลายพากยาค์รวมกัน
เข้าได้ใจความแจ่มชัด ซึ่งมีกริยาอาชยาค หรือกริยาภคกั
คุมพากย์อยู่ เรียกว่า “พากย์” เช่น วาณิโช ว ภย
มคฺคณฺติ อิมํ ชมฺมเทสํ สํตุถา เขตฺตวเน วิหรนฺโต มหา
ชนวาณิสี กเถติ ฯ

กริยาภคกัที่คุมพากย์ได้นั้น ท่านนิยมใช้อยู่ ๓ ตัว คือ
ค ต พุพ อนัย บัจจัย เช่น ภิกฺขุ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺโฐ
เป็นพากย์หนึ่ง เอวฺวหิโน สิกฺขิตพฺพิ เป็นพากย์หนึ่ง
ปริมนฺตํ นิวาเสตฺถํ สํติ สิกฺขา กรณียา เป็นพากย์หนึ่ง
ถ้าคุมด้วยบัจจัยนอกนี้ เรียกว่าพากย์ไม่ได้ และประโยค
ถึงคตฺถทั้งหมดเป็นพากย์ไม่ได้ เพราะไม่มีกริยาคุมพากย์
การศึกษาพากยาค์ และพากย์ให้เข้าใจโดยถึถ้วน มีประ
โยชน์สำคัญยิ่งในการแต่งภาษาบาลีได้ถูกต้อง มิฉะนั้นอาจ
จะเขียนพากยาค์กลายเป็นพากย์ พากย์กลายเป็นพากยาค์
คุมประโยคไม่ได้ ไม่รู้ว่าอะไรเข้ากับอะไรยุ่งเหยิงไปตลอด
ประโยค ซึ่งกรรมการถือเป็นความผิดอย่างร้ายแรง พึง
ตำหนียกข้อนี้ไว้ให้มาก

อายตนิบาต

แต่ละวิกิตย่อมมีคำที่เป็นอายตนิบาตหลายอย่างต่าง ๆ กัน
การสัมพันธ์นั้นโดยตามดำเนินอายตนิบาตนั้น ๆ ดำเนิน
อายตนิบาตอย่างหนึ่ง เวลาสัมพันธ์เรียกชื่ออย่างหนึ่งก็มี
หลายอย่างก็มี ดำเนินอายตนิบาตต้องถามอย่างเรียกชื่อ
อย่างเดียวกันในเวลาสัมพันธ์ก็มี จึงดังเกิดชื่อสัมพันธ์ และ
คำอายตนิบาตของวิกิตนั้น ๆ ดังต่อไปนี้:—

ปฐมาวิกิต (Nominative case)

บทนามนามที่ประกอบด้วยปฐมาวิกิตแปลว่า “อันว่า”
มีวิธีสัมพันธ์ ๔ อย่าง คือ:—

๑. ถ้าไม่มีกิริยาคุมพากย์รับ สัมพันธ์ว่า “ถึงบุคคล”
๒. ถ้าเข้ากับกิริยาคุมพากย์ ที่เป็นเหตุบุคคลจาก สัมพันธ์
ว่า “ถึงบุคคล” หรือปกติบุคคล
๓. ถ้าเข้ากับกิริยาคุมพากย์ที่เป็นเหตุบุคคลจากสัมพันธ์
ว่า “เหตุบุคคล”
๔. ถ้าเข้ากับกิริยาคุมพากย์ที่เป็นกมุขจาก หรือเหตุ
กมุขจาก สัมพันธ์ว่า “บุคคลกมุข”

ลิงคตุถ (มคธเป็นลิงคตุถ)

รุกขตุต ตาชา แปลว่า อันว่ากิ่งแห่งไม้

สัมพันธ์ไทย

รุกขตุต ตามีตมฺพนฺช ใน ตาชาฯ ลิงคตุถ

สัมพันธ์มคธ

รุกขตุตฺตาติปทํ ตาชาติปเท ตามีตมฺพนฺช ตาชาติปทํ
ลิงคตุถ ๑

สยกกตุตาและปกติกตุตา

(Subject in active voice)

ประโยคจะยาวหรือสั้นอย่างไรก็ตาม โดยที่ผู้ใดมีเพียง ๒
คำ คือ ตัวประธานกับกริยาอาชยาค หรือ กริยาภิกตัก
ที่คุมพากย์ได้เช่น “สุนฺโฆ เตติ อันว่าสุนฺช ย่อมนอน
ได้ กโต อันว่าเขาไปแล้ว” ดังนี้ ตัวประธานที่ออกดำเนิน
อวยคณิบาตว่า “อันว่า” สัมพันธ์ว่า “สยกกตุตา” เข้ากับกริยา
แม้ประโยคจะยาวแต่ไม่มีกริยาคุมพากย์ คือมีกริยาที่ประ-
กอบด้วย “อนุต มาน” บ้างยั้งซึ่งคุมพากย์ไม่ได้ จะสัมพันธ์

วิธีสัมพันธ์ไทยและมกช

๗

เป็น สยกคุดา ไม่ได้เป็นอันขาด เช่น “ปุตุโต มาตาบิตเรตุ
ตุมมาปฏิปุชชโต” (วากยสัมพันธ์ภาค ๓ หน้า ๑) อย่างนี้
ต้องสัมพันธ์เป็น “ถึงคุด”

สัมพันธ์ไทย

ตุนโฮ สยกคุดา ใน เดติๆ อาชยาตบท กตุคุดาจาก

สัมพันธ์มกช

ตุนโฮติปท เดตติปเท สยกคุดา เดตติปท ตุนโฮติ
ปทตุด กตุคุดาจาก อาชยาตบท

ส่วนที่สัมพันธ์ว่าปกติกุดานัน กคอตวสยกคุดานันเอง
แต่สัมพันธ์เข้ากับกริยาปชานนัย ซึ่งจะอธิบายข้างหน้า อีก
นัยหนึ่ง ตามนัยแห่งสัมพันธ์มาตา และ โยชนาอภิธรรม
หน้า ๕๖๒ ยืนยันว่า บทวิเสถณะบทเดี่ยวหรือหลายบท แทน
ที่จะสัมพันธ์เป็นวิเสถณะเข้ากับตัวประธาน กลับเป็นวิกกิดคุดา
เข้ากับกริยาที่ดำเริ่จจาก “ภูชาตุ อตฺชาตุ ชนชาตุ”
เมื่อเป็นเช่นนั้น ตัวประธานต้องสัมพันธ์เป็นปกติกุดา เช่น
“วิมฺเบคฺคิตฺตมฺภูชาปจฺจิตฺตตมฺปยุคฺคา อภิษฺมาทโย เจตนา
ปฏฺฐิกา ว โหนฺติ” อันว่ากรรมมีอภิธมาเป็นต้น อัน

ดัมปยุตด้วยจิตเครื่องยังวิญญูต์ให้เกิดชนพร้อม เป็นไป
ในผักฝ้ายแห่งเจตนาเที่ยว ย่อมเป็น ๖ อภิขุณาทโย ท่าน
ดัมพันธเป็น ปกติกคฤดา ใน โหนติ ๖ ในประเทศกัมพูชา
เมื่อมีตัวจะดัมพันธเป็นวิกติกคฤดาอยู่ในประโยคใด ตัว
ดยกคฤดาในประโยคนั้น ต้องดัมพันธเป็นปกติกคฤดาเสมอไป
แต่อย่างไรก็ตามลงนามหลวงคงดัมพันธเป็นดยกคฤดา ถ้าเป็น
ประธานของกิริยาประธานนัย จึงดัมพันธเป็นปกติกคฤดา
ฉะนั้นนักเรียนควรยึดถือเอาลงนามหลวงเป็นหลัก

เหตุกคฤดา

เป็นกิริยาอาชยาตที่ประกอบด้วย เณ, ฌย, ฌาเป,
ฌาปย, ตัวประธานมิได้ทำเอง แต่เป็นเหตุให้ผู้อื่นทำ เช่น
อาจารย์ ดิถีเต ดิถีธาเปติ อันว่าอาจารย์ ยังศิษย์ ท. ย่อม
ให้ศึกษาดังนี้ คืออาจารย์มิได้ศึกษาเอง แต่เป็นเหตุให้ศิษย์
ท. ศึกษา กิริยาคุณพากย์ของประโยคเหตุกคฤดา ต้องประ-
กอบด้วยเหตุปัจจัย ๔ ตัว คือ เณ, ฌย, ฌาเป, ฌาปย,
ตัวใดตัวหนึ่งจงดังเกิดให้ดี เพราะหมวดจรรจาตลง เณ,
ฌย, บััจยประจำหมวดจรรจาของตน ซึ่งอาจเป็นกคฤดาจาก

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๕

หรือเหตุกตฺตฺวาจากก็ได้ แต่ที่ว่าหมวดคำอื่น ๆ เมื่อลง
เหตุปัจจัยแล้ว ต้องเป็นประโยคเหตุกตฺตฺวาแน่นอนไม่ต้อง
สงสัย

สัมพันธ์ไทย

อาจริโย เหตุกตฺตฺวา ใน ดิฏฺฐาเปติฯ อาชฺยาตบฺท
เหตุกตฺตฺวาจาก ดิสุเต การิตกมฺม ใน ดิฏฺฐาเปติ.

สัมพันธ์มคธ

อาจริโยติปทํ ดิฏฺฐาเปตฺติปเท เหตุกตฺตฺวา ดิสุเตติปทํ
ดิฏฺฐาเปตฺติปเท การิตกมฺมํ ดิฏฺฐาเปตฺติปทํ อาจริโยติปทสฺส
เหตุกตฺตฺวาจาก อาชฺยาตบฺทํ

วุดฺตกมฺม (Subject in passive voice)

ประโยคนั้น^๕นี้โดยตรงกันข้ามกับดยฺกตฺตฺวา โดยท่านเอาตัว
กรรมของประโยกดยฺกตฺตฺวา มาประกอบด้วยปฐฺมาวิภคิ
แทนที่จะประกอบด้วยทุติยาวิภคิ กิริยาคุมพากย์ของประโยค
นี้ ถ้าเป็นกิริยาอาชฺยาตต้องลง ย. ปัจจัย สำหรับกมฺมจาก
มาประกอบด้วย เช่น อธิ ก็ ดพฺพุติ แต่ท่านนิยมใช้
กิริยาภคิคุมพากย์เป็นส่วนมากที่สุด.

กิริยาที่กระทำประกอบด้วย ต, บั๊จจัยหรือ ตพพ บั๊จจัย
ถ้าเป็นดั่งกมุขาคู tran itive verb แล้วต้องเป็นกมุขาคู
หรือเหตุกมุขาคูแทบทั้งนั้น เช่น กตํ, กาวิตํ, วุตตํ,
ทฐัพพ

อนึ่งประโยชน์ตัว อนุภิกขกตฺตา ถ้าไม่มีต้องเดิมเข้า
มาขาดไม่ได้ เช่น อธิ ก็ ฤ็ฤ็ อนันว่า อะไร อันท่าน
ท. ย่อมได้ ในอาวรณ์.

สัมพันธ์ไทย

ถ้า คุณตกมัม ใน ดพฺภติฯ อาชญาตบท มัมมวาก
(คัมเมหิ) อนภินิตกตฺตา ในดพฺภติ, อธิ วิเสตนะของ
อาวาทะฯ วิตยาธาร ใน ดพฺภติ.

สัมพันธมคธ

กนิชฺคิปปํ อพฺภคํคิปปเท อุตฺตกมฺมํ (ตุมฺเหหํติ) ปํ
 อพฺภคํคิปปเท อนภิชคกคฺคา อิชคิปปํ อวฺวาเสคิปปทฺธํ
 วิเสธํ อวฺวาเสคิปปํ อพฺภคํคิปปเท วิธยาชาโร อพฺภคํคิปปํ
 กนิชคิปปทฺธํ กมฺมวากํ อชฺชยาตปํ.

บทความพิเศษเกี่ยวกับปฐมาวิกัตติ

มีดตุตม์วิภักตฺตวาทะ' เป็นโอ เหมือนปฐมาวิกัตติ เช่น อุตฺตโม ทิวสจติ เวตฺตณฺทโร ราชานันว่า พระราชา ทรงพระนามว่า เวตฺตณฺดร ประทับยืนอยู่ในอัสตรม (คัมภีร์กัจจายนาฏจกถาสนธิ) เช่นนี้ให้สัมพันธตามอรรถ แห่งดตุตม์วิภักตฺ จะสัมพันธตามอรรถแห่งปฐมาวิกัตติไม่ได้.

สัมพันธไทย

เวตฺตณฺทโร ตมฺญาวิเสสฺนํ ของ ราชานัน ทยกคฺตา ใน ทิวสจติ ๆ อาชฺยาตบท กคฺตุวาทก อุตฺตโม วิสยารว ใน ทิวสจติ อื่นวิภักตฺอื่น ๆ ก็เหมือนกัน แม้จะมีการแปลงให้เหมือนวิภักตฺ ใดเขาก็ไม่ควรสัมพันธตามวิภักตฺนั้น พึงสัมพันธตามวิภักตฺ เดิมของตน เว้นแต่มีการแปลหักวิภักตฺ ซึ่งจะเห็นในกาลต่อไป.

สัมพันธมจร

เวตฺตณฺทโรติปทํ ราชานินฺทสฺส ตมฺญาวิเสสฺนํ ราชานินฺทํ ทิวสจตฺติปทํ ทยกคฺตา อุตฺตโมติปทํ ทิวสจตฺติปทํ วิสยารว ทิวสจตฺติปทํ ราชานินฺทสฺส กคฺตุวาทก อาชฺยาตบท.

คุมตุลกตุดา

เป็นกริยาศัพท์ที่ประกอบด้วยคำ บ้างจย ลงในอรรถแห่ง
ปฐมาวิริกตี ออกดำเนินอย่างคณินาตในเวตาแปลว่า “อัน
ว่า” มีลักษณะอย่างเดียวกันกับนามที่ประกอบด้วยปฐมา
วิกตีอื่น ๆ ผิดแต่ตรงที่ใช้กริยาศัพท์ประกอบกับคำบ้างจยเท่านั้น
ท่านบัญญัติให้สัมพันธเป็นคุมตุลกตุดา แทนที่จะสัมพันธว่า
ดยกตุดา ดังนามที่ประกอบด้วยปฐมาวิริกตี เช่น

เอกิ ทวารณฺจ วาหนณฺจ ลทฺฐิ วฏฺฐติ อันว่า อัน
ข้าพระองค์ได้ซึ่งประตูแห่ง ๑ ด้วย ซึ่งพาหนะตัว ๑ ด้วย ย่อม
ควร.

สัมพันธไทย

ลทฺฐิ คุมตุลกตุดา ใน วฏฺฐติ ฯ อาชฺยาตบท กตุตุ
จาก เอกิ วิเสถณ ของ ทวาริและของพาหนิ ทวาริก็ดี พาหนิ
ก็ดี ออตุตถกมุข ใน ลทฺฐิ มยา อนภิหิตกตุดา ใน ลทฺฐิ

สัมพันธมคธ

ลทฺฐนฺติปทํ วฏฺฐตฺติปเท คุมตุลกตุดา เอกนฺติปทํ ทฺวา
รนฺติ ฯ พาหนนฺติ ฯ ปททฺวยตฺต วิเสถณํ ทฺวารนฺติ ฯ พาหนนฺติ

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๑๓

จ ปททว้ย ๑ ทุรุณฺติปเท ๑ อตุตฺตกมฺมํ มยาติปทํ ๑ ทุรุณฺติปเท
อนภิหิตกตฺตา ๑ อฏฺฐคํติปทํ ๑ ทุรุณฺติปทสฺส ๑ กตฺตุวาทกํ
อาชฺชยาตปทํ

ทุติยาวิภัติ (Accusative case)

บทนามนามที่ประกอบด้วยทุติยาวิภัติใช้ในอรรถ๑อย่าง
สัมพันธ์เข้ากับกริยา

๑. แปลว่า “ซึ่ง” สัมพันธ์ว่า อตุตฺตกมฺม
๒. แปลว่า “ผู้” สัมพันธ์ว่า สมนฺปาปญฺนิยกมฺม
๓. แปลว่า “ยัง” สัมพันธ์ว่า กาวิตกมฺม
๔. แปลว่า “ดิน” สัมพันธ์ว่า อจฺจุณฺตสํโยค
๕. แปลว่า “กะ” “เฉพาะ” สัมพันธ์ว่า อภิกิตกมฺม
๖. แปลเป็นวิเศษณ์ของกริยาเรียกว่า กริยาวิเศษณ์.

อตุตฺตกมฺม มคธ อตุตฺตกมฺมํ

เถโร รมํ เทเสติ อันว่าพระเถระยอมแสดงซึ่งธรรม

สัมพันธ์ไทย

เถโร ด้วยกตฺตา ใน เทเสติฯ อาชฺชยาตปท กตฺตุวาทก
รมํ อตุตฺตกมฺม ใน เทเสติ

สัมพันธ์มคธ

เถโรติปทํ เทเสตํติปเท สยกคฺคา ชมนนฺติปทํ เทเสตํ
ติปเท อวฺคตฺตกมฺมํ เทเสตํติปทํ เถโรติปทสฺส กคฺคฺควาจาก
อาชฺชยาตปทํ

สมฺปาปฺปณฺนิยกมฺม มคธ สมฺปาปฺปณฺนิยกมฺมํ

เป็นที่ที่จะไปถึงหรือเดินไปสู่ ภิกฺขุ คามํ ปาวิตฺติ อັນว่า
ภิกฺขุเข้าไปแล้ว ตูบ้าน

สัมพันธ์ไทย

ภิกฺขุ สยกคฺคา ใน ปาวิตฺติ ฯ อาชฺชยาตยท กคฺคฺควาจาก
คามํ สมฺปาปฺปณฺนิยกมฺมํ ใน ปาวิตฺติ.

สัมพันธ์มคธ

ภิกฺขุติปทํ ปาวิตฺตติปเท สยกคฺคา คามนฺติปทํ ปาวิตฺตติ-
ปเท สมฺปาปฺปณฺนิยกมฺมํ ปาวิตฺตติปทํ ภิกฺขุติปทสฺส กคฺคฺควาจาก
อาชฺชยาตปทํ.

การิตกมฺม มคธ การิตกมฺมํ

เป็นที่ถูกให้เขาใช้ ให้เคลื่อนไหวนั้น เป็นผู้ดำเนินกิจของ
ประโยชน์เองแต่ไม่ได้ประกอบด้วย ปฐฺมาภิกฺคิ เช่น

ศฤงคาร เทสน์ นิฐาเปติ อันว่าพระศาสดายังเทศนา
ให้จบแล้ว

ประโยคนี้หมายความว่า พระธรรมเทศนาจบแต่ไม่ได้
จบเอง พระศาสดาเป็นผู้แต่งให้จบ ศักดิ์กิจาจบเป็นของ
พระธรรมเทศนา แต่พระธรรมเทศนาไม่ได้ประกอบด้วย
ปฐมาวกัถิ จึงเป็นประธานของประโยคเองไม่ได้ ส่วนพระ
ศาสดาแม้จะเป็นประธานของประโยคก็จริง แต่ไม่ดำเนิน
กิจาเองเพียงเป็นเหตุจึงเรียกว่า เหตุศฤงคาร.

อนึ่ง ศักดิ์การิตกมฺม บางทีประกอบด้วยคติยาวิภักติก็มี
เห็นอยู่หลายแห่งในธรรมบท ให้สัมพันธ์เป็นคติยาการิตกมฺม
แม้ฉฐีการิตกมฺม คือ ฉฐีวิภักติ แปลว่า ยังมี เช่น
กามณฺจ ฐนํ อิจฺฉนฺตอิจฺฉนฺตํ นิปฺปนาเทติ อถโฆ ปณฺณาว
เตญฺจํ ศลฺลสฺส อูปปาทปจฺจยตฺตา อันว่า ทรัพฺยิ ยังถึงอัน
บุคคตปรรณนาแล้วๆ ให้ดำเร็จก็จริง ถึงอย่างนั้น อัน
ว่าบัญญัติเกี่ยวประเสริฐสุด เพราะเป็นปัจจัย ยังทรัพฺยินั้น
ให้เกิดขึ้น กุศลลลฺลสฺสอุปฺปาทา อันว่า อันยังกุศล ให้ถึง
พร้อม.

สัมพันธไทย

ตตุลา เหตุกตุตา ใน นิฐจาเปตีฯ อาชฺยาตบถ
เหตุกตุตฺวาจก เทถนํ การิตกมฺม ใน นิฐจาเปตี.

สัมพันธมกธ

ตตุลาติปทํ นิฐจาเปตีติปเท เหตุกตุตา เทถนํติปทํ
นิฐจาเปตีติปเท การิตกมฺมํ นิฐจาเปตีติปทํ ตตุลาติปทตฺต
เหตุกตุตฺวาจก อาชฺยาตบถ.

อจฺจนุตสํโยค มกธ อจฺจนุตสํโยค

เป็นที่ลุด่วง ด่วงเถย เกียวกัปปากถเวลา แดะระยะทาง
ที่ผ่านพ้นแล้วหรือผ่านมาเป็นลำดับ เช่น กทฺธโร ๑ ตตุต
โยชนานิ ๑ กจฺจติ ๑ อันว่าดา ย่อมไป ๑ ดั้นโยชนํ ๑ ๗ ข้อควร
ระวังก่อตัวอภัยยศัพท บางตัว เช่น ตัก, ทวิกฺขตฺตํ บางที่
แปลออกอาชยนินาต ว่า ๑ ดั้น ๑ ๒ ดั้น ๑ ๓ ดั้น ๑ ๔ ดั้น ๑ ๕ ดั้น ๑ ๖ ดั้น ๑ ๗ ดั้น ๑
แต่เวลาสัมพันธ ไม่ควรสัมพันธเป็นอจฺจนุตสํโยค ควร
สัมพันธเป็นกิริยาวิเสदनที่เดียว แม้ในเวลาแปล ก็ควร
แปลเฉยๆ ไม่ควรแปลว่า ๑ ดั้น เพราะต้องสัมพันธเป็น
กิริยาวิเสदन โยชนา อภ. หน้า ๔๗๒

สัมพันธ์ไทย

คหฺรโก สยกคฺคา ใน คจฺนติ ฯ อาชฺยาตปท กตฺตฺวาจก
สฺสคฺต วิเสธณฺ ของ โยชนานิ ฯ อจฺจนตฺสโยค ใน คจฺนติ.

สัมพันธ์มคธ

คหฺรโกติปทํ คจฺนตฺติปเท สยกคฺคา สคฺคาติปทํ โยชนา
นํติปทสฺส วิเสธณํ โยชนานํติปทํ คจฺนตฺติปเท อจฺจนต
สโยโค คจฺนตฺติปทํ คหฺรโกติ ปทสฺส กตฺตฺวาจกํ อาชฺยาตปทํ.

อกถิตกมฺม, มคธ อกถิตกมฺม

เป็นที่รับคำพูด โดยมากใกล้อกถิตกมฺม จะต้องมีนาม
นามประกอบด้วยทุตฺยาวิภคฺตอีกตัวหนึ่งอยู่ติดกันเสมอ ตัว
ทุตฺยาวิภคฺตนั้นแปลออกอายคฺนิบาตว่า ซึ่ง ตามตำราของเขมร,
พม่า, ดังทำให้สัมพันธ์ตัวที่แปลว่าซึ่งนั้นเป็น อกถิตกมฺม แต่
ไทยถ้าแปลว่า ซึ่ง สัมพันธ์เป็นอวุคฺตกมฺมทั้งต้น เช่น

ภควา อานนฺทฺเถเร เอคฺทโวจ อํนํวา พระผู้มีพระภาค
ได้ตรัสแล้ว ซึ่งคำนี้ กระพระอานนทฺเถระ

สัมพันธ์ไทย

ภควา สยกคฺคา ใน อโวจ ๆ อาชฺยาตบถ กคฺคฺวาจก
 อาณนฺตคฺเครํ อกคฺคกมฺม ใน อโวจ เขตํ วิเสสณของวณํ ๆ
 อวคฺคกมฺม ใน อโวจ.

สัมพันธ์มคธ

ภควาติปทํ อโวจาติปเท สยกคฺคา อาณนฺตคฺเครณฺติปทํ
 อโวจาติปเท อกคฺคกมฺมํ เขตฺนฺติปทํ วณนฺติปทสฺส วิเส—
 สณํ วณนฺติปทํ อโวจาติปเท อวคฺคกมฺมํ อโวจาติปทํ
 ภควาติ ปทสฺส กคฺคฺวาจกํ อาชฺยาตบถํ.

กิริยาวิเสสน, มคธ กิริยาวิเสสนํ

เป็นเครื่องเตรียมความของกิริยาให้ชัดขึ้น เช่น ทุกฺขํ
 เสติ ปราชีโต อันว่าผู้แพ้ ย่อมนอนเป็นทุกข์ ส่อความ
 ให้เห็นว่า มิใช่นอนเฉย แต่นอนเป็นทุกข์ จงสังเกตไว้ว่า
 บทกิริยาวิเสสนโดยมาก ชาติอันเดียวกันกับกิริยา เช่น
 อุกทกัप्พํ กิप्พิ เณนฺตํ เณนํ มหาวิรวํ รวิ ร้องแล้ว
 ร้องดัง อธิปพุพฺพํ ปพุพฺพิ บวชแล้ว บวชเป็นฤๅษี.

สัมพันธ์ไทย

ปราจิโค ดยกคฺคา ใน เสดิ ๆ อาชฺยาตบท กคฺคฺวาจก
ทฺกขํ กิริยาวิเสถน ใน เสดิ.

สัมพันธ์มอญ

ปราจิโคติปทํ เสดิคฺติปเท ดยกคฺคา ทฺกขณฺติปทํ เสดิคฺติ
ปเท กิริยาวิเสถนํ เสดิคฺติปทํ ปราจิโคติปทสฺส กคฺคฺวาจกํ
อาชฺยาตปทํ.

ทฺติยาวิภัติพิเศษ

มีบทนิยมนาม บางบทประกอบด้วยทฺติยาวิภัติ แต่แปลง
ออกยายคฺนิบาต เป็น ดัตถคฺมวิภัติ เช่น เอกํ สมยํ ภควา
ในสมยหนึ่ง อันว่าพระผู้มีพระภาค หรือ คํ ทิวธํ สคฺคา
อนุปฺพุทฺถกํ กเถสิ อันว่าพระศาสดาทรงแสดงอนุปฺพุทฺถกา
ในวันนั้น สัมพันธ์เป็นทฺติยาภาดสคฺคฺมํ

สัมพันธ์ไทย

สคฺคา ดยกคฺคา ใน กเถสิ ๆ อาชฺยาตบท กคฺคฺวาจก
คํ วิเสถน ของ ทิวธํ ๆ ทฺติยาภาดสคฺคฺมํ ใน กเถสิ อนุปฺพุทฺ-
ถกํ อวคฺคฺตกมฺม ใน กเถสิ.

สัมพันธ์มคธ

ถตุถาติปทํ กเถตฺติปเท ธยกคฺคา ตนฺตฺติปทํ ทิวถฺนติ
 ปทตฺต วิถถฺนํ ทิวถฺนติปทํ กเถตฺติปเท ทุตฺติยาการตถฺตคฺคํ
 อนุปฺพุทฺทกถฺนติปทํ กเถตฺติปเท อวฺตุคฺคกมฺมํ กเถตฺติปทํ
 ถตุถาติปทตฺต กคฺคฺคาจก อาชฺสาตปทํ.

คดีอาชญากรรม (Instrumental case)

บทนามนาม ที่ประกอบด้วยคดีอาชญากรรมใช้ในอรรถ ๖
 อย่าง สัมพันธ์เข้ากับกิจยาบ่าง กับนามบ้าง กับอักษ
 ร์พทบาง

แปลว่า “ด้วย” สัมพันธ์ว่า กรณ

แปลว่า “ด้วย, ตาม” สัมพันธ์ว่า คติยาวิถถฺน

แปลว่า “อัน” สัมพันธ์ว่า อนุภิตกคฺคา

แปลว่า “เพราะ, เพราะเหตุ,” สัมพันธ์ว่า เหตุ

แปลว่า “มี” สัมพันธ์ว่า อิตฺถกมฺม

สัมพันธ์เข้ากับสท. ตฺทํ ฐิ ว่า สทคฺคคติยา.

กรณ, มคธ กรณ

เป็นเครื่องมือของกิจยา เช่น กถโก ทาตุเคน ฌณฺณ
 ฎนาติ อันว่าชาวนา ย่อมเกี่ยว ซึ่งข้าว ด้วยเกี่ยว.

สัมพันธ์ไทย

กตโก สยกตฺตา ใน อุนาติฯ อาชฺยาตบถ กตฺตฺวาจก
ทาทฺเตน กรณ ใน อุนาติ ฃณฺเฑ อวฺตฺตกมฺม ในอุนาติ.

สัมพันธ์มคธ

กตโกติปทํ อุนาติติปเท สยกตฺตา ทาทฺเตนาติปทํ
อุนาติติปเท กรณ ฃณฺเฑนฺติปทํ อุนาติติปเท อวฺตฺตกมฺม
อุนาติติปทํ กตโกติปทสฺส กตฺตฺวาจก อาชฺยาตบถ.

คติยาวิเสสน, มคธ คติยาวิเสสนํ

เป็นแนว เป็นทางให้กิริยาดำเนินไป, นำไป เช่น คุว
อิมินา มคฺเตน คุจฺจ อันว่าเจ้าจงไปตามทางนี้ แม้อพยย—
ศัพท์ เช่น เขยฺยุเขน โดยมาก ยถารทํ ตามสมควรก็
สัมพันธ์เป็นคติยาวิเสสนเหมือนกัน (โยชนา อภิธรรมและ
โยชนาดำหนด).

สัมพันธ์ไทย

คุว สยกตฺตา ใน คุจฺจฯ อาชฺยาตบถ กตฺตฺวาจก อิมินา
วิเสสน ของ มคฺเตน ฯ คติยาวิเสสน ใน คุจฺจ.

สัมพันธ์มคธ

ศุภนุติปทํ ศุภนาติปเท สยกคฺคตา อิมินาติปทํ มกุเคนา-
ติปทสฺส วิเสสํ มกุเคนาติปทํ ศุภนาติปเท คติยาวิเสสํ
ศุภนาติปทํ ศุภนุติปทสฺส กคฺคตฺวาจากํ อาชฺยาตปทํ.

อนภินิหิตกคฺคตา, มคธ อนภินิหิตกคฺคตา

เป็นผู้ทำหรือใช้ให้ผู้อื่นทำในประโยค ที่เป็นภาวจาก
กมุขมาจาก เหตุกมุขมาจาก เช่น จินฺเตน นียติ โถโก
อันว่าชาวโลก อันจิต ย่อมนำไป เหวญฺหิ ใน สิกฺขิตพฺพ
อันว่าเรา ท. พึงดำเหนียกไว้อย่างนี้แล สคฺคตา คมุเหหิ ชมา
เปตพฺพโฬ อันว่าพระศาสดา อันท่าน ท. พึงให้อวดโทษ.

สัมพันธ์ไทย

โถโก อุกคตกมุข ใน นียติ ฯ อาชฺยาตปท กมุขมาจาก
จิตฺเตน อนภินิหิตกคฺคตา ในนียติ.

สัมพันธ์มคธ

โถโกติปทํ นียตฺติปเท อุกคตกมุขํ จิตฺเตนาติปทํ นียตฺติ-
ปเท อนภินิหิตกคฺคตา นียตฺติปทํ โถโกติปทสฺส กมุขมาจาก
อาชฺยาตปทํ.

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๒๓

บางครั้งอาจสัมพันธ์เข้ากับกริยาภคกที่ประกอบด้วย คุ
บ้างยักได้เช่น อนุชานามิ ภิกฺขเว คิฉาเนน ภิกฺขุนา ปา—
ริตุํทฺธิ ทาตุํ ตุก่อนภิกษุ ท. อันว่าเรา ย่อมอนุญาต เพื่อ
อันภิกษุเป็นไฉ ให้ปาริสุตฺติ สัมพันธ์ ภิกฺขุนา เป็นอนภิกฺ-
กตฺตา ในทาตุํ.

เหตุ, มคธ เหตุ

เป็นเหตุหรือเพราะเหตุมีความเกี่ยวข้องกับกริยา เป็น
เหตุ หรือ เป็นผลของกริยานั้นบ่งให้เห็นว่า ที่เป็นอย่างนั้น
เพราะเหตุผลอย่างนั้นอย่างนั้น เช่น นโร ปาปกรณน นีร—
เย อุปฺปชฺชติ อันว่านระ ย่อมเกิด ในนรก เพราะการทำ
ซึ่งบาป.

สัมพันธ์ไทย

นโร สยกตฺตา ใน อุปฺปชฺชติ ฯ อาชฺยาตบท กตฺตุวาก
ปาปกรณน เหตุ ใน อุปฺปชฺชติ นีรเย วิธยาธาร ใน
อุปฺปชฺชติ.

สัมพันธ์มคธ

นโรติปทํ อุปฺปชฺชตฺติปเท สยกตฺตา ปาปกรณนาติ

ปทํ อุปฺปชฺชตํคิปปเท เหตุ นีรयेตปทํ อุปฺปชฺชตํคิปปเท วิส-
ยาชาโร อุปฺปชฺชตํคิปปทํ นโรคิปปทํตํ กตฺตฺวาจกํ อาชฺชยา-
ปทํ.

อิตฺถมฺมภูตสัมพันธ์เข้ากับนาม

เป็นอาการของตัวกตุตา คล้ายเป็นบทวิเฒ่นะ แต่
ประกอบด้วยคติยาวิภัติเป็นเอกพจน์ก็ได้ พหูพจน์ก็ได้ ต้อง
สัมพันธ์ว่า อิตฺถมฺมภูต เข้ากับตัว กตุตา

(บางอาจารย์ว่า อิตฺถมฺมภูต ต้องมีอิตฺถมฺมภูตกริยาด้วย
เท่าที่พบโดยมากมีกริยาภคกํ มีวิภคฺติ วจนะ เตมอ
กนํอยู่ทนนด้วย จึงให้เข้าใจว่าเป็นกริยาของอิตฺถมฺมภูต
แม้คำภีร์ต่างประเทศบางคำภีร์ เช่นสัมพันธ์มาดา ก็ได้
สัมพันธ์เป็นอิตฺถมฺมภูตกริยา แต่ตามหลักฐานที่พบในที่ต่าง ๆ
โดยเฉพาะวากยสัมพันธ์เล่ม ๓ หน้า ๔ และเหตุผลทั่วไป
สมควรสัมพันธ์เป็นวิเฒ่นะเข้ากับตัวกตุตาจึงสันนิษฐานว่า) เช่น
กตุตา อานนํทตฺตฺเถเรน ปจฺจาสมฺมณนํ ทตฺตฺ อคฺมาตี อ้น
ว่าพระศาสดา มีพระอานนท์เถระ เป็นปัจฉาสมฺมณะ ได้
เสด็จไปแล้วในที่นั้น ถ้ามีกริยาภคกํ สัมพันธ์เป็นวิเฒ่นะ
ของตัว อิตฺถมฺมภูต.

สัมพันธ์ไทย

ตตุลา ตยกตตุลา ใน อคมาติ ฯ อาชยาตบท กตตุลาจาก
 อานนทตตุเลเรน อิตถมฺภุต ของตตุลา ปจฺจาสมณเณ วิได้ณะ
 ของอานนทตตุเลเรน คตฺถ อาชาว ในอคมาติ, อิตถมฺภุตนั้น
 มิใช่มีเฉพาะตัวกตตุลาอันเป็นปฐมวิภักตเท่านั้น แม้วิภักตอื่น
 มีทุติยวิภักตเป็นต้น ก็อาจมีอิตถมฺภุตได้เหมือนกัน จง
 สังเกตประโยคต่อไปนี้ ปฐมอิตถมฺภุต สวาปี คํ ตตุลา
 อุตฺถกพินฺทุหิ ปคฺขรณฺเตเหว อทฺถมฺภิตฺติเกเสหิ เวเคน
 คนฺตฺวา ตฺวญฺ ไซ อยฺยปฺตํ อากฺขณฺเญยฺยาสํติ อาห. อันว่า
 นางชนบทกัถยาณนั้น มีหยาดน้ำตาทั้งหยาดอันไหล
 ออกอยู่นั้นเทียว มีผมทั้งหยาดอันคนต่างแล้วครั้งหนึ่ง ไป
 แล้วโดยเร็ว กล่าวแล้วว่าดูก่อนพระอัยยบุตร อันว่า
 พระองค์พึงทรงกตบถอันแด (ตามมติ บางอาจารย์ให้สัมพันธ์
 ปคฺขรณฺเตหิ และ อทฺถมฺภิตฺติเก เป็นอิตถมฺภุตกริยาที่มี
 ณะนั้นนักเรียนจะชอบสัมพันธ์ตามอย่างนั้นก็ได้).

ทุติยาอิตถมฺภุต

อหํ อาวุโส เอกํ เปตํ อทฺถํ คิคาวุตฺตปฺปมาณน
 อตฺตภาเวน คุก่อนอาวุโส อันว่าข้าพเจ้า ได้เห็นแล้ว ซึ่ง

เปรตคนหนึ่ง มีอศตภาพ มีคาอุด ๓ เป็นประมาณ
 อศตภาเวน อิตถุมภูต ของเปรต วิภคตินักพึงปฏิบัติเช่น
 น้^๕ เหม^๕ อด^๕ กัน^๕ เท้า^๕ นำ^๕ มา^๕ แด^๕ ด^๕ ก^๕ เพื่อ^๕ ให้^๕ น^๕ ก^๕ เร^๕ ย^๕ น^๕ ท^๕ ร^๕ า^๕ บ^๕ ว่า^๕
 อิตถุมภูตนั้นมิใช่มีได้แต่ปฐมาวิภคิ แม้วิภคตินักมีได้
 เช่นเดียวกันทั้ง ๗ วิภคิ.

สัมพันธ์มคธ

ตฤตาติปทํ อคมาตติปเท ดยกตฺตา อานนฺทตฺเต-
 เรนาติปทํ ตฤตาติปทตฺต อิตถุมภูตํ ปจฺจาสมฺเณนาติปทํ
 อานนฺทตฺเตเรนาติปทตฺต วิเสตํ ตฤตาติปทํ อคมาตติปเท
 อาชาโร อคมาตติปทํ ตฤตาติปทตฺต กตฺตฺวาจกํ ชาชฺยาตปทํ.

สหตฺถกตฺติยา

เป็นเครื่องประกอบของ สห, สหฺช, เวดาดัมพันธ
 เข้ากับ สห, สหฺช, เข้ากับตัวนามหรือกริยาอื่นไม่ได้
 เป็นอันขาด ตามวากยสัมพันธ์ภาค ๓ หน้า ๓๓ ว่า ตัว สห,
 สหฺช ดัมพันธเข้ากับนามเรียกว่า ทพฺพตฺมวาย เข้ากับ
 กริยา เรียกว่า กริยาตฺมวาย แต่คัมภีร์ดัมพันธมาตา
 กถาวเพิ่มเติมว่า เข้ากับคุณ เรียกว่า คุณตฺมวาย ซึ่ง

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๒๗

ควรถือเอาเป็น ปทัฏฐานได้ ทพพสัมมวาย เช่น สเมตายสุมา
สังเขม ตฺหุชฺช อันว่าภิกษุผู้มีอายุจควรพร้อมเพรียงกับด้วยสังฆ.

สัมพันธ์ไทย

อายสุมา วิเสสณะ ของ ภิกษุๆ สยกคฺคตา ใน สเมตฺตๆ
อาชฺชยาตบถ กคฺคตฺวาจก สังเขม ตฺหคฺคตฺติยา ใน ตฺหุชฺช ๗
ทพพสัมมวาย ใน ภิกษุ ภิกขิยาสัมมวายเช่น มยา ตฺหุชฺช คยา
คณฺดพฺพํ อันเจ้าพึงไปกับด้วยเรา.

สัมพันธ์มคธ

คยาติปํ คณฺดพฺพณฺติปํ อนภิตกคฺคตา มยาติปํ
ตฺหุชฺชนฺติปํ ตฺหคฺคตฺติยา ตฺหุชฺชนฺติปํ คณฺดพฺพณฺติปํ ภิกขิยา-
สฺมวาย คณฺดพฺพณฺติปํ คยาติปํตฺตํ กิถปํ ภาววาทกํ
อุทาหรณ์แห่ง คุณสัมมวายให้ไว้ว่า สเมตายสุมา สังเขม
ตฺหุชฺช เหมือนกัน แต่แปลอายสุมา อันว่าท่านผู้มีอายุ
ทีเดียว ไม่เต็มภิกษุ อันเป็นบทนามเข้ามา ตฺห, ตฺหุชฺช ดัม
พันธฺเข้ากับอายสุมา ซึ่งเป็นคุณจึงเรียกว่า คุณสัมมวาย
ปรากฏในคัมภีร์ ดัมพันธฺมาดา และมุลกัจจายณะอย่างเก่า
ข้อควรตั้งเกดคือ เวลาดัมพันธฺเข้ากับนามเรียก ทพพสัมมวาย

เข้ากับภริยาเรียก ภริยาต้มวาย เข้ากับบพทที่เป็นคุณเรียก
คุณต้มวาย.

คติยาพิเศษ

บทนามนามที่เป็นวิภคตินั้น แต่เวลาแปลหักมาเป็น
คติยาวิภคิต์ คือออกอวยคตินิบาตของคติยาวิภคิต์ แทนที่จะ
ออกอวยคตินิบาตตามวิภคิต์ของตน เท่าที่ดังเกตนามนาม
พวกนี้ โดยมากประกอบด้วย ฉฐฐีวิภคิต์ แปลว่า ด้วย
บ้าง อัน บ้าง ตามกฎของคำว่าต่างประเทศบางคำทำให้
สัมพันธ์เป็น ฉฐฐิปดักคติยา คือ คติยาที่ประสงค์ให้มีรูป
เป็นฉฐฐี เพื่อความไพเราะตามความนิยมภาษา แต่
ไทยใช้สัมพันธ์ตามอวยคตินิบาต ถ้าแปลว่าด้วย สัมพันธ์เป็น
กรณ หรือฉฐฐีกรณ ถ้าแปลว่าอัน สัมพันธ์ว่า
อนภินิหิตกตฺตา หรือฉฐฐีอนภินิหิตกตฺตา เช่น อิตฺตโร
โภชนสฺส ปตฺตํ ปุเรติ อันว่าอิตฺตฺรชน ยังบาตรให้เต็มแล้ว
ด้วยภัตฺร ขสุส ปาปํ กตํ กมนํ อันว่ากรรมอันตามกอันผู้
ใดทำแล้ว

สัมพันธ์ไทย

อิธุดโร เหตุทุกตุตา ในปุเรติ ฯ อาชยาตบท เหตุทุกตุ-
ตุวาจาก โภชนธุด ฌฐฐิกรณ ใน ปุเรติ ๑คุด์ กาวิตกมม
ใน ปุเรติ.

สัมพันธ์มคธ

กมมณฺธิปทํ กณฺธิปเท วุคฺตกมฺมํ ยธฺธํกตฺธิปทํ กณฺธิปเท
ฌฐฐิอนภิตกตฺตุตา ปาปณฺธิปทํ กมฺมณฺธิปทธฺธํ วิเสธนํ
กณฺธิปทํ กมฺมณฺธิปทธฺธํ กมฺมวากํ กิตฺปทํ

มีคำที่เป็นอพยยศัพท์บางคำ ซึ่งออกขยายคตินิบาตว่า
โดย เช่น ยถากมฺมํ ตามลำดับ ยถารทํ ตามสมควร
ธฺธกฺกจํ โดยเคารพ ธมฺมา โดยชอบ เป็นต้น มินัยสัมพันธ์
๒ อย่างคือ สัมพันธ์เป็นคตียาวิเสธนก็ได้ (โยชนาอภิธรรม
หน้า ๕๔๘ ท่านสัมพัทธ์เป็น คตียาวิเสธน โยชนาตามนตร์
เช่นนั้นเหมือนกัน แต่บางคัมภีร์ สัมพัทธ์เป็นกิริยาวิเสธน
ธนามหลวง ยอมไว้ทั้ง ๒ อย่าง).

ธา บัจจย โส บัจจย

นามบางตัวไม่ได้ตั้งคตียาวิภัติ แต่ตั้ง ธา บัจจย โส
บัจจย แทนวิภัติ เช่น จตุธา, ปณฺจธา สุตฺตโส พยฺย—

ชนโส ออกอายนินิบัติว่า “โดย” ในเวลาแปล
สัมพันธ์เป็นคตินิบัติได้ดังนี้.

จุดคติวิภัติ (Dative case)

บทนามนาม ที่ประกอบด้วยจุดคติวิภัติ มีอรรถ ๓
อย่าง คือ แก่, เพื่อ, ค่อ สัมพันธ์เป็นสัมปทานเหมือนกัน
หมด เข้ากับกิริยา.

สัมปทาน

เป็นที่ให้ในระยะใกล้ แปลว่า แก่ เช่น เฒ่าจี่ ตสุสา
คพุกปรีหาร์ อทาดิ. อันว่าเศรษฐี ได้ให้แล้ว ซึ่งเครื่อง
ยารักษาครรภ์ แก่ภรรยา นั้น เป็นที่เคารพจะแปลว่า แต่ก็ได้
เช่น ตถาคคตตุด ปคคิ อทาดิ อันว่าช้างนั้น ได้ถวายแล้ว
ซึ่งบาตร แต่พระตถาคคต เป็นที่ส่งไประยะไกลหรือผู้รับไม่
อยู่เฉพาะหน้า แปลว่า เพื่อ หรือ อรูปนาม ทั้งหมด
เมื่อประกอบด้วย จุดคติวิภัติ ควรแปลว่า เพื่อ เช่น หิตาย
เพื่อประโยชน์ ดุชย เพื่อความดี อิจุณย เพื่อความ
ปรารถนา นิพพานาย เพื่อพระนิพพาน เป็นต้น เป็นที่
ประทุษร้าย แปลว่า ค่อ.

สัมพันธ์ไทย

แต่ผู้ซึ่ง ดยกตุตา ใน อทาดิ ๆ อาชฺยาตบท กตุตุวาจาก
ตตุตฺตา วิเตตฺถน ของ ภริยาย ๆ สมฺปทาน ใน อทาดิ
คพฺภปริหาริ อวฺตุตกมฺม ใน อทาดิ.

สัมพันธ์มคธ

แต่ผู้ซึ่งติปทํ อทาดิฺติปเท ดยกตุตา ตตุตฺตาติปทํ ภริ-
ยายาติปทตฺถ วิเตตฺถนํ คพฺภปริหารนฺติปทํ อทาดิฺติปเท อวฺตุ-
ตกมฺมํ อทาดิฺติปทํ แต่ผู้ซึ่งติปทตฺถ กตุตุวาจากิ อาชฺยาตบท.

จุดดัดพิเศษ

คฺมตฺถสมฺปทาน

เป็นชื่อของกริยาศัพท์ประกอบด้วยตุ้บัจจย ใช้ในอรรถ
แห่งจุดดัดวิภक्ति ออกดำเนียง อยาตนิบาต ว่า “เพื่อ”
อย่างเดียว ไม่ออกดำเนียงอยาตนิบาตอื่น เหมือนนามที่
ประกอบด้วยจุดดัดวิภक्ति เวลาดัมพันธ์ ท่านให้ดัมพันธ์ เป็น
คฺมตฺถสมฺปทาน เช่น น ตกฺกา โถ อการมชฺเช ปุเรตุํ อัน
ว่าดมณธรรมนํ อันเราไม่อาจ เพื่ออันบำเพ็ญ ในท่าม
กลางแห่งเรือน.

สัมพันธ์ไทย

ได้ วิเศษณ์ ของ รมโม ๆ ฤคฤคมม ใน น ฤกกา น ศัพท์
ปฏิเสธ ใน ฤกกา ๆ กิริยาบท กมฺมจจาก อการมชฺเ
อาชาว ใน ปุเรตุ ๆ ฤคฤคสมฺปทาน ใน นฤกกา มยา
อนภิตกฤคตา ใน นฤกกา.

วิกิตอนภิตกฤคตา

เป็นชื่อตัววิกิตกฤคตาที่ประกอบด้วยคติยาวิภัติ หรือ
ปัจจัยแทนคติยาวิภัติ มี ลักษณะ เหมือนบทวิเศษณ์ แต่สัมพันธ์
เข้ากับกิริยาว่าเกิด ว่ามี จะเรียกวิกิตกฤคตาไม่สนิท เพราะ
ไม่ใช่ปฐมาวิภัติ ทั้งเป็นการดับส้นกับบทที่เป็นปฐมาวิภัติ
อันเป็นการยุ่งยาก จึงเรียกว่า วิกิตอนภิตกฤคตา เช่น
สมณณ สุตฺตสมณณ ภวิตพุทฺธ อณฺธมณะ พิงฺเกณ ณะณณทิตฺ.

สัมพันธ์มคธ

สมณณาคิปปทฺ ภวิตพุทฺธคิปปเท อนภิตกฤคตา สุตฺต-
มณณาคิปปทฺ ภวิตพุทฺธคิปปเท วิกิตอนภิตกฤคตา ภวิตพุทฺธคิ
ปปทฺ สมณณาคิปปทฺสุตฺ ภาวจจากํ กิตฺปปทฺ.

วิธีสัมพันธไทยและมคธ

๓๓

เอเตน ตทุธิ น ตกุกา เอกโค ภวติ อันเราไม่อาจ เพื่อ
เป็นอันเดียวกันกับด้วยอนาถมีณทิกเศรษฐีนี้ ในประโยคนี้
เอกโคก็สัมพันธเป็นวิภคิยนภิตกคตฺตา ใน ภวติ.

ปณฺจมีวิภคิ (Ablative case)

บทนามนามที่ประกอบด้วย ปณฺจมีวิภคิ มีอรรถ ๓ อย่าง
สัมพันธเข้ากับกริยา หรือ นามก็ได้.

เป็นแดนออก แปลว่า “แต่, จาก” เป็นแดนเปรียบ
เทียบ แปลว่า กว่า สัมพันธว่า อปาทาน คำว่าต่าง
ประเทศ บางคำราสัมพันธเป็นวิภคฺชนาปาทาน เป็นเหตุ
แปลว่า “เพราะแต่” สัมพันธว่า เหตุ.

อปาทาน มคธ อปาทาน

เป็นที่ออกไปจากแห่งหนึ่งสู่ที่หนึ่ง แปลว่า จาก เช่น
โต คามโต นิภฺรมิ อันว่า เขาออกแล้วจากบ้าน เป็น
แดนเกิดภัยอันตราย แปลว่า แต่ เช่น ทุกฺขตฺมา ภย
อันว่า ความกลัวแต่ความทุกข์ เป็นแดนเปรียบเทียบแปลว่า
กว่า เช่น ราชา ตพฺเพหิ ชเนหิ วิโรจติ อันว่าพระราช
ย่อมทรงรุ่งเรือง กว่าชน ท. ทังปวง

สัมพันธ์ไทย

ได้ ดยกตุคา ใน นิภูมิจา อาชยาตบถ กตุคฺวาจาก
คามโต อปาทาน ใน นิภูมิจา.

สัมพันธ์มคธ

ได้ติปทํ นิภูมัตติปเท ดยกตุคา คามโตติปทํ
นิภูมัตติปเท อปาทานํ นิภูมัตติปทํ ได้ติปทํสุด กตุคฺวาจาก
อาชยาตบถ.

เหตุ

เป็นเหตุให้เกิดผลอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้น แปลว่า "เหตุ,
เพราะ เพราะแต่" เช่น อวิชชาปัจจุยา สงฺขารว ธมฺภวนฺติ
อนันว่า สงฺขาร ท. ย่อมเกิดพร้อม เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย.

สัมพันธ์ไทย

สงฺขารว ดยกตุคาใน ธมฺภวนฺติจา อาชยาตบถ กตุคฺวาจาก
อวิชชาปัจจุยา เหตุ ใน ธมฺภวนฺติ จ

สัมพันธ์มคธ

สงฺขารวติปทํ ธมฺภวนฺตติปเท ดยกตุคา อวิชชาปัจจุยา
ติปทํ ธมฺภวนฺตติปเท เหตุ ธมฺภวนฺตติปทํ สงฺขารว
ปทํสุด กตุคฺวาจาก อาชยาตบถ.

บัญญัติวิภัติพิเศษ

บัญญัติวิภัตินี้ มีปัจจัยอยู่ตัว ๑ ดังแทนวิภัติ คือ โค
ปัจจัย เช่น คโค นิภขมิคฺวา ทารุณี อุตฺตรนฺติยา
กิตฺตทฺทํ อตุโลติ อันว่า เขาไถยน์ซึ่งเตียงเพลงขั้บของ
หญิง ผู้ออกจากนั้นแล้ว รืออยู่ซึ่งพื้น. คโค อปาทน
ใน นิภขมิคฺวา แต่บางครั้งอาจลงแทนคตฺติยาวิภัติก็ได้ เมื่อ
เป็นเช่นนี้ จงสัมพันธ์เป็นคตฺติยาวิภัติ.

ณัฐวิภัติ (Genitive case)

บทนามนาม ที่ประกอบด้วยณัฐวิภัติ ใช้ในอรรถ ๖
อย่าง สัมพันธ์เข้ากับนาม

๑. แปลว่า “ของ” สัมพันธ์ว่า ตามิถมุพฺพช.
๒. แปลว่า “แห่ง” สัมพันธ์ว่า ถมุถมุพฺพช.
๓. แปลว่า “แห่ง” เนื่องด้วยภาวปัจจัยหรือ
ปัจจัย สัมพันธ์ว่า ภาวาทิถมุพฺพช
๔. แปลว่า “เมื่อ” สัมพันธ์ว่า อนาทร.
๕. แปลว่า “แห่ง” สัมพันธ์ว่า นิตฺถวารณ.
๖. แปลว่า “ซึ่ง” สัมพันธ์ว่า ณฺนุจกฺกมฺ.

สามีสัมพนธ, มคธ สามีสัมพนโธ
 เกี่ยวด้วยเป็นเจ้าของสิ่งใด สิ่งหนึ่ง ซึ่งคนมีสิทธิ์ครอบ
 ครอง หรือเกี่ยวพันกับตนอยู่ เช่น ภิกขุโน จัวรํ อันทว่า
 จัวรํ ของภิกษุ.

สัมพันธ์ไทย

ภิกขุโน สามีสัมพนธ ใน จัวรํ ๗ ถึงกตถ.

สัมพันธ์มคธ

ภิกขุโนติปทํ จัวรนุติปเท สามีสัมพนโธ จัวรนุติปทํ
 ถึงกตถ.

สมุหพณฺธ, มคธ สมุหสมฺพนโธ.

เนื่องด้วย หมู, ฝูง, คณะ, แปลว่า “แห่ง” คือ ฉนฺทฐี
 วิภคิตถัมพันธํเข้ากับศัพท์เหล่านี้ คือ สมุห ประชุม, ฝูง
 ฝูง, คณะ พวก, เป็นต้น เช่น ชนานํ สมุโห อันทว่า ประชุม
 แห่งชน ท.

สัมพันธ์ไทย

ชนานํ สมุหสมฺพนธ ใน สมุโห ๗ ถึงกตถ.

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๓๗

สัมพันธ์มคธ

ชานนคติปทํ สมุโหติปเท สมุหสมุพฺนโธ สมุโห
ติปทํ ถึงคฺคโลก.

ภาวาทิสุมพฺนธ, มคธ, ภาวาทิสุมพฺนโธ

สัมพันธ์เข้ากับบทที่ประกอบด้วยปัจจัยแห่งภาวตฤทธิทั้ง
๖ ตัว คือ ญย, ตฺต, ตฺตณ, ตา, ณ, กณ, ตัวใดตัวหนึ่ง
หรือสัมพันธ์เข้ากับ นามกิตกที่ประกอบด้วย ยุ ปัจจัย
เช่น กรณํ อันว่า อันทำ คมนํ อันว่า อันไป เป็นต้น
เช่น ถึงที่สุด สุปฺปิพนฺดา อันว่า ความที่แห่งพระสงฆ์เป็น
ผู้ปฏิบัติดีแล้ว ตว คมนํ อันว่าอันไปแห่งท่าน.

สัมพันธ์ไทย

ถึงที่สุด ภาวาทิสุมพฺนธ ใน สุปฺปิพนฺดาฯ ถึงคฺคโลก.

สัมพันธ์มคธ

ถึงที่สุดตาติปทํ สุปฺปิพนฺดาติปเท ภาวาทิสุมพฺนโธ.
สุปฺปิพนฺดาติปทํ ถึงคฺคโลก.

อนาทร, มคธ อนาทร

เป็นวัตถุที่มีเนื้อความต่างหากแยกมาในประโยคใดๆ ไม่มีหน้าที่อะไรเกี่ยวกับประโยคใหญ่ เพียงแต่อาศัยอยู่เท่านั้น ข้อควรสังเกต คือ ต้องมีกิริยาที่ประกอบด้วย อนัต, มาน บ้างย อยู่ด้วยเสมอ นั่นเป็นกิริยาของอนาทร เรียกว่า อนาทรกิริยา จะสัมพันธ์เข้ากับกิริยาใหญ่ของประโยค หรือกิริยาพยางค์ที่ถัดมาก็ได้ สัมพันธ์ทั้งไว้เฉยๆ ก็ได้ (ดูนามทดวง ๒๔๘๘) เช่น รุกโต ทารกสุด, บิดา นิกุมมิ เมื่อทารกรอให้อยู่, บิดาออกไปแล้ว.

สัมพันธ์ไทย

ทารกสุด อนาทร ใน รุกโตๆ อนาทรกิริยา, บิดา ดยกตุตา ใน นิกุมมิๆ อาชฺยาตบถ กตุควาก.

สัมพันธ์มคธ

ทารกสุดาติ รุกโตติปเท อนาทร รุกโตติปทํ
อนาทรกิริยา บิดาติปทํ นิกุมมิติปเท ดยกตุตา นิกุมมิติ
ปทํ บิดาติปทสุด กตุควากํ อาชฺยาตปท.

นิทธารณ. มคธ นิทธารณ

จำนวนที่รวมกันอยู่จะต้องถอนออก แต่ต้องเป็นพวก
หรือชนิดเดียวกันหรือรวมอยู่ในหมู่เดียวกัน มุณิน พุทโธ
เสฏโฐ แห่งนักปราชญ์ ท. หนา อันว่าพระพุทธเจ้า
ประเสริฐสุด.

สัมพันธ์ไทย

มุณิน นิทธารณ ใน พุทโธ ๆ นิทธารณีย ของมุณิน
และดยกคฤาในโหติ ๆ อาชยาตบทยกคฤจาก เสฏโฐ วิกิต
กคฤา ใน โหติ.

สัมพันธ์มคธ

มุณินนุติปทํ พุทโธติปเท นิทธารณํ พุทโธติปทํ
มุณินนุติปทสฺส นิทธารณียํ พุทโธติปทํ โหติติปเท ดยกคฤา
เสฏโฐติปทํ โหติติปเท วิกิตกคฤา โหติติปทํ พุทโธติ-
ปทสฺส กคฤจากํ อาชยาตปทํ.

เวลาสัมพันธ์ว่านิทธารณีย แล้วควรบอกว่าของบทไหน
ด้วยเพื่อจะให้อ่านว่าแยกมาจากบทนั้น ๆ ถ้าไม่บอกอาจจะทำ
ให้เข้าใจผิดว่า บทนิทธารณียเป็นทั้งบทนิทธารณียทั้งดยกคฤา

ในกิริยาคุมพากย์ ฉะนั้นจึงควรบอกว่าเป็นนิทุชาธณียของ
 บทนั้น ๆ เดียวก่อนแม้คำราชาต่างประเทศก็ใช้แบบนี้ ด้นนิษฐาน
 ว่า การที่ดัมพันธ์เป็นนิทุชาธณียของบทไหนนั้น คงถือ
 แบบลักษณะหมวด และ ฤทธิกิริยา ซึ่งท่านดัมพันธ์
 เข้ากับกิริยาข้างหน้าบ้าง ดัมพันธ์ไว้เฉย ๆ บ้าง ทั้งเพราะ
 บทฤทธิกิริยา เป็นบทแทรกในระหว่างประโยคใหญ่ มีเนื้อ
 ความตอนหนึ่งเป็นของคนโดยเด็ดขาด และพัวพันเฉพาะ
 ประโยคของคน คือตัวฤทธิกิริยากับฤทธิกิริยาเท่านั้น ไม่ได้
 เกี่ยวเป็นอะไรของบทอื่นอีก จะดัมพันธ์เข้ากับบทต่อไปก็ได้
 ไม่เข้าก็ได้ไม่สำคัญ แม้จะเข้ากับออกเพียงฤทธิกิริยาใน
 บทนั้น ๆ แต่นิทุชาธณีย ไม่เป็นอย่างนั้น นอกจาก
 เป็นนิทุชาธณียของบทรวมคือนิทุชาธณียแล้ว ยังเกี่ยวข้อง
 เป็นตัวสำคัญขอประโยคอีก ฉะนั้น จึงควรบอกว่าเป็น
 นิทุชาธณียของบทนั้น บทนั้น ให้รู้เดียงก่อนว่า แยกมาจาก
 ไหน แล้วจึงดำเนินเกี่ยวข้องกับบทอื่น ๆ ในประโยคต่อไป.

ณฺญจิกมฺม

เป็นกรรมของกริยานามที่ประกอบด้วย ยุบัจย หรือ
ณ. บัจจย เหมื่อนอวุตฺตกมฺม แต่ประกอบด้วย ณฺญจวิภักติ
เช่น ตพฺพปาปสฺส อกรรม อโนว่า อนโนกระทำซึ่งบาปทั้งปวง
จิตฺตสฺส ทมโธ อนโนว่าอันทรมาณซึ่งจิต

สัมพันธ์ไทย

ตพฺพปาปสฺส ณฺญจิกมฺม ใน อกรรม ๆ ถึงคตฺถ.

สัมพันธ์มคธ

ตพฺพปาปสฺส คิปทํ อกรรมนฺติปเท ณฺญจิกมฺม
อกรรมนฺติปทํ ถึงคตฺถ

สตฺตมวิภักติ (Locativ case)

บทนามนามที่ประกอบด้วย สตฺตมวิภักติ ใช้ในอรรถ ๘
อย่างสัมพันธ์เข้ากับกริยากัมม นามกัมม—

๑. เป็นที่กำบัง แปลว่า “ใน” สัมพันธ์ว่า ปฏิ-
ณฺนาหาร.

๒. เป็นที่ประปนกัน แปลว่า “ใน” สัมพันธ์ว่า
พยาภิการ.

๓. เป็นที่อาศัย แปลว่า “ใน” สัมพันธ์ว่า วิद्याธาร.
๔. แปลว่า “ใกล้, ชิด, ณ” สัมพันธ์ว่า สัมปาธาร
๕. แปลว่า “เหนือ, บน, ที่” สัมพันธ์ว่า อุปตติตติกา
ธาร.

๖. เกี่ยวกับเวลา แปลว่า “ใน, ณ,” สัมพันธ์ว่า
กาลตติตติ.

๗. แปลว่า “ในเพราะ,” สัมพันธ์ว่า นิमितตติตติ
๘. แปลว่า “กรณี, เมื่อ,” สัมพันธ์ว่า ดกฺขณ.
๙. แปลว่า “ใน หนา” สัมพันธ์ว่า นิทฺธารณ.

ปฏิจนนุชาธาร

เป็นที่กำบังมองไม่เห็นหรือเพียงแต่บังเก็บไว้เฉย ๆ ท่านอธิบายว่า เช่นน้ำในขวด, ข้าวในถุงเป็นเพียงที่เก็บไว้เท่านั้นมิใช่อาศัยอยู่ อุทาหรณ์ เปตา ติโรกฺขเหตุ สติจนฺติ อันว่าเปรต ท. ยืนอยู่ด้วยดีในภายนอกแห่งฝาเรือน คือยืนบังกับฝาเรือนมองไม่เห็น

สัมพันธไทย

เปตา ตยกคฺคา ใน สติจนฺติ ๆ อายาตบทยกคฺคาจาก
ติโรกฺขเหตุ ปฏิจนนุชาธาร ใน สติจนฺติ ฯ

สัมพันธ์มคธ

เปตาคิปปท์ ตุติฏฺจนฺตคิปปเท ตยกกตุตา ทิโรกฺขาทฺเตตฺตคิ
ปปท์ ตุติฏฺจนฺตคิปปเท ปฏิจฺจนฺนาชาโร ตุติฏฺจนฺตคิปปท์ เปตาคิ
ปปท์ตตฺต กตฺตฺตฺตวาทกํ อายฺยาคคิปปท์.

พฺยาปิกาทฺธาร. มคธ พฺยาปิกาทฺธาโร

เป็นที่ปะปนกัน คือ วัตถุหนึ่ง พัดไปอยู่รวมกันอีก
วัตถุหนึ่งอันมิใช่เป็นดังเดียวกับคน เช่น ชเด ชีวํ ติฏฺฐจติ
อันว่า นมตฺต ย่อมปนอยู่ ในน้ำ

สัมพันธ์ไทย

ชีวํ ตยกกตุตา ใน ติฏฺฐจติ ฯ อายฺยาคคิปปท์ กตฺตฺตวาทก
ชเด พฺยาปิกาทฺธาร ใน ติฏฺฐจติ ฯ

สัมพันธ์มคธ

ชีวนคิปปท์ ติฏฺฐจนฺตคิปปเท ตยกกตุตา ชเดคิปปท์ ติฏฺฐจตฺติ
คิปปเท พฺยาปิกาทฺธาโร ติฏฺฐจตฺติคิปปท์ ชีวนคิปปท์ตตฺต กตฺตฺตวาทกํ
อายฺยาคคิปปท์.

วิสยาธาร. มคธ วิสยาธาโร

เป็นที่อยู่อาศัยบังเรตว่า อยู่ที่นี่จริง ๆ หรือแม้จะไป

ที่อื่นบ้าง ก็ต้องหวนมาอาศัยที่นั่นมากกว่าที่อื่น เช่น ชเด
มรฺณา วณฺณติ อันว่าปดา ท. ย่อมอยู่ ในน้ำ อุดมฺปเท
ตาปโต ติฏฺฐติ อันว่า พระตาบต ยืนอยู่ ในอาศรมบท.
(วิธยาธารนี้ ตามตำราต่างประเทศเรียกว่า เวดฺยิกาทาร
บ้างก็มี.)

สัมพันธ์ไทย

มรฺณา ตยฺยกตฺตา ใน วณฺณติ ๆ อาชฺยาตบท กตฺตุวาทก
ชเด วิธยาธาร ใน วณฺณติ.

สัมพันธ์มคธ

มรฺณาติปทํ วณฺณตฺติปทํ ตยฺยกตฺตา ชเดติปทํ วณฺณตฺติปทํ
วิธยาธารไ วณฺณตฺติปทํ มรฺณาติปทตฺตํ กตฺตุวาทกํ
อาชฺยาตบทํ.

สมীปาทาร. มคธ. สมীปาทาโร

เป็นที่ใกล้คืออยู่ใกล้เคียงกันหรือ^๕เฉพาะที่เดียวว่า ณ
ที่นั้น ๆ เช่น ตตฺถา สาวตฺถิยํ วิหริติ เขตฺตวเน อันว่า
พระศาสดา ประทับอยู่ ในพระวิหารเขตวัน ใกล้นครตาวตถิ
โต ทวารโกฏฺฐเก ติฏฺฐติ อันว่าเรา ยืนอยู่ ณ ชุ่มประตู่

สัมพันธ์ไทย

ตตุตา ตยกตุตา ใน จิหริติฯ อาชฺยาตบถ กตุตุวาก
 ตาวตุถิยํ ตมฺปิชาโร ใน จิหริติ เขตฺวเน วิสฺยาชาโร ใน
 จิหริติ

สัมพันธ์มคธ

ตตุถาคิปทํ จิหริตฺติปเท ตยกตุตา ตาวตุถิยนฺติ
 ปทํ จิหริตฺติปเท ตมฺปิชาโร เขตฺวเนติปทํ จิหริตฺติ
 ปเท วิสฺยาชาโร จิหริตฺติปทํ ตตุถาคิปทสฺส กตุตุวากํ
 อาชฺยาตปทํ

กาลสตุคมิ

เกยวตฺถยกาลเวลา เป็นเครื่องหมายถึงเวลา เช่น
 ในปี ในเดือน ในวัน ในสมัย ในขณะ เป็นต้น นอก
 จากบทนามนามที่ประกอบด้วยตตุคมิวิภคิตแล้ว แม้บทนาม
 นามที่ลงต้นด้วยบัจจยเหล่านี้คือ ทา บัจจย เช่น ยทา
 คทา ทานิ บัจจย เช่น อิทานิ รหิ บัจจย เช่น เอตฺรหิ
 ชฺนา บัจจย เช่น อชฺนา ทาจนํ บัจจย เช่น กุทาจนํ
 ชฺช บัจจย เช่น อชฺช ถัดสัมพันธ์เป็นกาลสตุคมิเหมือนกัน

เช่น คตุมิ สมเย วนฺชา โหฺนติ อันว่าชนทั้งหลายย่อม
มีในสมัยนั้น

สัมพันธ์ไทย

วนฺชา ดยกคฺคา ใน โหฺนติ ฯ อาชฺยาตบถ กคฺคฺวาจก
คตุมิ วิเสสณ ของ สมเย ฯ กาลตคฺคฺมิ ใน โหฺนติ

สัมพันธ์มคธ

วนฺชาติปทํ โหฺนตฺติปเท ดยกคฺคา คตุมินฺติปทํ
สมเยติปทตฺต วิเสสณํ สมเยติปทํ โหฺนตฺติปเท กาล
ตคฺคฺมิ โหฺนตฺติปทํ วนฺชาติปทตฺต กคฺคฺวาจกํ อาชฺยาต
บถ

อุปสีเลตติกาธาร, มคธ อุปสีเลตติกาธาโร

เป็นที่รอง เป็นที่รับ เป็นที่ทรงไว้ สกฺโขณ ดาวัย
นิตฺติติ อันว่านก จับ ที่กิ่งไม้ หมายถึงกิ่งเป็นที่รองให้นกจับ
เถโร อาสนเน นิตฺติติ อันว่าพระเถระนั่ง แล้ว บนอาสนะ คือ
อาสนะเป็นที่รับให้ท่านนั่ง

สัมพันธ์ไทย

สกฺโขณ ดยกคฺคา ในนิตฺติติ ฯ อาชฺยาตบถ กคฺคฺวาจก
ดาวัย อุปสีเลตติกาธาร ใน นิตฺติติ

สัมพันธ์มอญ

ตฤณคิปปท์ นิสัทคัคิปปเท ตยกกคุดา ตาชายนุติ
ปท์ นิสัทคัคิปปเท อุปติเตติการาโร นิสัทคัคิปปท์ ตฤณคิ
ปทตต กคุดคุดากิ อาชยาตปท์.

นิมิตตตคุดม

เป็นเครื่องหมายให้รู้ หรือเป็นเหตุบังเกิดให้เกิดผล
อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น กุณฺขโร ทนฺเตสุ หนฺตเต อันว่า
ช้าง อันบุคคลย่อมฆ่า ในเพราะงา ท.

สัมพันธ์ไทย

กุณฺขโร วุคฺตกมฺม ในหนฺตเตฯ อาชยาตบท กมฺม-
วาก ทนฺเตสุ นิมิตตตคุดม ในหนฺตเต (บุคคล)
อนภิตกคุดา ใน หนฺตเต

สัมพันธ์มอญ

กุณฺขโรคิปปท์ หนฺตเตคิปปเท วุคฺตกมฺม ทนฺเตคิปปท์
हनฺตเตคิปปเท นิมิตตตคุดม ปุคฺคเตนาคิปปท์ หนฺตเตคิปปเท
อนภิตกคุดา หนฺตเตคิปปท์ กุณฺขโรคิปปทตต กมฺมวาก
อาชยาตปท์

ลกฺขณ หรือ ลกฺขณวนฺต

เป็นบทแทรกมาในระหว่างประโยค มีลักษณะอย่างเดียวกับอนาทร ผิดกันแต่อนาทรเป็นฉวิภักติ ลกฺขณ เป็นฉัตตมวิภักติเท่านั้น เช่น เถเร จงฺกมนฺเต อินฺทโคปกา เขภฺยุเขน มรฺตํ ครั้นเมื่อพระเถระ จงกรมอยู่ อันว่าแมลงเม่าทั้งหลาย ตายแล้ว โดยมาก

สัมพันธ์ไทย

เถเร ลกฺขณ ในจงฺกมนฺเตฯ ลกฺขณกิริยา อินฺทโคปกา ตยฺกตฺตา ในมรฺตํฯ อาชฺยาตบฺท กตฺตฺวาจก เขภฺยุเขน ตติยาวิเสสณ ใน มรฺตํ

สัมพันธ์มคธ

เถเรติปํ จงฺกมนฺเตติปเท ลกฺขณวนฺตํ จงฺกมนฺเตติปํ มรฺตฺติปเท ลกฺขณกิริยาปํ อินฺทโคปกาติปํ มรฺตฺติปเท ลกฺขณกิริยาปํ อินฺทโคปกาติปํ มรฺตฺติปเท ตติยาวิเสสณํ มรฺตฺติปํ อินฺทโคปกาติปทสฺส กตฺตฺวาจก อาชฺยาตบํ

นิทฺธารณ มคธ นิทฺธารณ

เป็นจำนวนรวมกันอยู่ซึ่งจะถอนออก มีคติเช่นนิทฺธารณ
แห่งฉฐวิภักติ ต่างแต่ประกอบด้วยศตฺตมวิภักตินั้น เช่น
เตเสวโก โสตาปตฺติผลํ ปาปฺปณิ ในภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น
หนา อันว่าภิกษุรูปหนึ่ง บรรลุแล้วซึ่งโสตาปตฺติผล

สัมพันธ์ไทย

เตสุ วิเสสณ ของ ภิกฺขุสุ ๆ นิทฺธารณ ใน เอโก ภิกฺขุ
เอโก วิเสสณ ของ ภิกฺขุ ๆ นิทฺธารณีย ของ เตสุ ภิกฺขุสุ
และ สยกคฺคตา ในปาปฺปณิ ๆ อาชฺชยาตปท กตฺตฺวาจก
โสตาปตฺติผลํ อวฺกตฺกมฺม ใน ปาปฺปณิ

สัมพันธ์มคธ

เตสุติปทํ ภิกฺขุติปทสฺส วิเสสณํ ภิกฺขุสุติปทํ เอโก
ภิกฺขุติปเท นิทฺธารณํ เอโก ภิกฺขุติปทํ เตสุ ภิกฺขุสุติ
ปทสฺส นิทฺธารณียํ เอโกติปทํ ภิกฺขุติปทสฺส วิเสสณํ ภิกฺขุติ
ปทํ ปาปฺปณาคีติปเท สยกคฺคตา โสตาปตฺติผลณฺติปทํ
ปาปฺปณาคีติ ปเท อวฺกตฺกมฺมํ ปาปฺปณาคีติปทํ ภิกฺขุติปทสฺส
กตฺตฺวาจกํ อาชฺชยาตปทํ

อธิบายพิเศษเกี่ยวกับ นิทธารณนิทธารณย์

จำนวนที่รวมกลุ่มกันตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป ซึ่งจะต้องถอน

ออก ท่านเรียกชื่อสัมพันธ์ว่า นิทธารณ ๗ มี ๒ คือ

๑. ญจันนิทธารณ คน, สัตว์, สถานที่ หรือวัตถุ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งรวมกันประกอบด้วย ญจันวิภัก
อันจะต้องแยกออก ๑

๒. สัตตมนิทธารณ คน, สัตว์, สถานที่, หรือวัตถุ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอยู่รวมกันประกอบด้วย สัตตมวิภัก
อันจะต้องแยกออก ๑

นิทธารณทั้งสองอย่างนี้ ไม่ต้องมีกิริยาติดกับ แต่
ต้องมีนามนามที่ประกอบด้วยวิภักทั้ง ๗ วิภัก ๗ ใดวิภักหนึ่งรับ
แยกออกมาเป็นนิทธารณย์จึงใช้ได้ ถ้าไม่มีนิทธารณย์
รับนิทธารณก็มีไม่ได้ ทั้ง ๒ นี้ ต้องมีอยู่คู่กันเสมอไป ตาม
คัมภีร์ดังทุกเภทท่านระบุนิทธารณ ไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. ชาตินิทธารณ หมายถึงผู้มีกำเนิดอันเดียวกันรวม
เป็นหมู่กันอยู่แต่จะต้องถอนออก เช่น มนุสสานิ ชดฺติโย
สุรตโม แห่งมนุษย์ ๓. หนา อันจากษัตริย์เป็นผู้หัวหาญ
ที่ตก

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคอ

๕๑

๒. คุณนิทุธารณ หมายถึงผู้ที่มิคุ้นเคยกับคน
รวมอยู่ด้วยกัน แต่จะต้องแยกออกจากกลุ่มนั้น เช่น นารีสุ
ดามา ทดสอบมา ในนางสาว ท. หนา อันว่านางสาวดามา
เป็นหญิงน่าทึ่งที่น่าที่สุด.

๓. กิริยานิทุธารณ กิริยาอาชญาต หรือกิริยาที่ใช้เป็นนาม
รวมกลุ่มกันอยู่แต่จะต้องถอนออกเช่น ปศุติเกส ขาวนุโต
ดีชโคโม ในคนเดินเท้า ท. หนา อันว่า ผู้วิ่งเป็นผู้เร็วที่สุด.

๔. นามนิทุธารณ หมายถึงเป็นนามด้วยรวมกลุ่มกัน
อยู่แต่จะต้องถอนออก เช่น เสดุ ภิกขุสุ เอโก ภิกขุ อรหตุค
ปาปญิ ใน ภิกขุ ท. หนา เหล่านี้ อันว่า ภิกขุรูปหนึ่งบรรด
แล้วซึ่งพระอรหันต์.

ถ้าบทใดที่ไม่ได้เข้าลักษณะทั้ง ๔ อย่างนี้ แม้จะอยู่ใกล้
กันก็เป็นนิทุธารณ นิทุธารณนี้ ของกันไม่ได้ อาจจะ
ต้องสัมพันธ์เป็นอย่างอื่น และนิทุธารณจำเป็นจะต้องเป็น
พหูพจน์เสมอไป ส่วนนิทุธารณเป็นได้ทั้ง ๒ อย่าง.

สตฺตมฺ อชาธ พิเศษ

มีสตฺตมฺ จำพวกหนึ่ง ลง ข บั๊จย, ที่ บั๊จย คุรบั๊จย,
ลบั๊จย, เช่นอิ ในที่นี้ คที่ ในที่นั้น ยคุรในที่ใด, กุจิ

ในที่บางแห่ง จำนวนอุกจากนิบาต นิบาตบอกสถานที่เท่าที่
 พบบ่อยคือ อุทฺธ ^๕ เบื้องบน, อุปริ ^๕ เบื้องสูง, อนุตฺรา ระหว่าง
 อนโต ภายใน, ติโร ภายนอก, พหิ ภายนอก, พหิทฺธา ด้าน
 นอก, พาหิรี พาหิรา ข้างนอก, อโ ^๕ เบื้องต่าง, เหฏฺฐา
 ข้างต่าง, โอ ^๕ ฝั่ง ^๕ ข้าง ^๕, ปาริ ^๕ ฝั่งโน้น ^๕ ข้างโน้น, หุ ^๕ โลกอื่น
 โลกหน้า, สมฺมุชา เฉพาะหน้า ต่อหน้า, ปรมฺมุชา ถัดหน้า.
 รโห สังค. ที่สังค. เวตาแปลเดิมในเข้ามาอีกก็ได้ เช่นอุทฺธ
 ใน ^๕ เบื้องบน อุปริ ใน ^๕ เบื้องสูง อนุตฺราในระหว่าง ในภายใน.
 ในภายนอก เป็นต้น นิบาตจำพวกนี้แม้จะแปลดำเนิน
 อายตนิบาตว่าใน แต่ไม่ได้ลงเคราะห์เข้าในอรรถแห่ง
 ศคฺคที่มีวิภคิตที่แปลว่าใน มีวิธีสัมพันธว่า วิธยาธาร เป็นต้น
 ข้อใดข้อหนึ่ง เพราะมีลักษณะต่างกัน จะว่าที่อยู่ก็มีใช้ ที่ซึม
 ซาบที่กำบังก็ไม่เชิง เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านให้สัมพันธว่า
 อาธาร เข้ากับกิริยา นิบาตจำพวกนี้ตามที่พบในวาทุ
 สัมพันธเดิม ๓ ในโยชนาถามนคฺ โยชนาอภิธรรม และ
 คำรอื่นอีกรวมทั้งคำรต่างประเทศด้วยท่านเรียกว่า บท ใน
 เวตาสัมพันธมคธ มิได้เรียกว่า สทฺท ฉะนั้นนักเรียนควร
 กำหนดจดจำไว้ให้ดี เช่น กุที ยาติ อุปาถก คุกรอุปาถก
 อันว่า ท่านยอมไปในที่ไหน ?

สัมพันธ์มคธ

กฺุหนฺตํติปํ ยํตํติปํเต อารโ ยํตํติปํ ตฺวนฺตํติปํตํ
กตฺตฺวํกํ อายฺยํตํติปํ อฺปํตํกํติปํ อํตํปํ.

ภินนาธาร

เป็นศัพท์ประกอบด้วย สดฺตํมํวิภคฺติ หรือ บัจจยฺดงแทน
สดฺตํมํวิภคฺติ ออกดำเนินยถาตนนิบาตว่า ใน เหมือนกัน
แต่ที่ต่างกับอาธาร ก็ตรงที่อาธารต้องสัมพันธ์เข้ากับกริยา
อาชฺยํตํ หรือกิตฺกํตํใดตัวหนึ่ง ส่วนภินนาธารสัมพันธ์
เข้ากับนามอย่างเดียวกัน เช่น สํมณโร ตเร นิมิตฺตํ คณฺหิ
อันว่า สํมณโรถือเอาแล้วซึ่งนิमितในเสียง

สัมพันธ์มคธ

สํมณโรติปํ คณฺหิติปํเต สยํกตฺตา ตเรติปํ
นิมิตฺตํติปํเต ภินนาธารโ นิมิตฺตํติปํ คณฺหิติปํเต อวฺตฺต-
กมฺมํ คณฺหิติปํ สํมณโรติปํตํตํกตฺตฺวํกํ อายฺยํตํติปํ.

สฺตฺตํมํ ปจฺจตฺต

ตามความหมายของศัพท์นั้น ก็คือ สดฺตํมํวิภคฺติ ดง
ในอรรถแห่งปฺรํวํวิภคฺติตํตํอย่างทีแสดงไว้ในตอนคตฺติยาวิภคฺติ
พิเศษ ซึ่งเราสัมพันธ์เนย ๆ ตามดำเนินยถาตนนิบาตบ้าง

เมื่อพิจารณาเทียบเคียงกับสัมพันธเหล่านั้นแล้ว ควรสัมพันธ
 เป็นดตุคมีดยกตุคา หรือดยกตุคาเฉยๆ จึงจะถูก เพราะ
 แม้จะเป็นปฐมาวิภคิต์ๆ เราก็ไม่ได้สัมพันธปฐมาดยกตุคา
 คงสัมพันธ ดยกตุคาเฉยๆ คำว่าปฐมาดตุค แปลว่าปฐมา
 วิภคิต์นั่นเอง ข้าพเจ้าได้ค้นดูและถามท่านผู้เชี่ยวชาญหลาย
 ท่าน มีท่านเจ้าคุณเทพเมธี ป. ๘ วัดจักรวรรดิ และท่าน
 เจ้าคุณศรีวิสุทธิโมฬี ป. ๘ วัดเบญจมบพิตร ก็ได้รับความ
 กรุณาให้ความเห็นเช่นนั้นเหมือนกัน หนึ่งมีกฎอยู่ว่า บทนาม
 ที่ประกอบด้วยดตุคมีวิภคิต์ แต่ท่านใช้ในอรรถแห่งปฐมา
 วิภคิต์ที่อยู่หน้า และมีบทนามนามหรือคุณนามอยู่หลัง บท
 ที่อยู่หลัง ต้องสัมพันธว่า วิภคิตกตุคาเสมอไป ถ้าไม่มี
 กิริยาต้องเติมกิริยาจำพวก ภู ชาติ, หู ชาติ เข้ามาไว้ เช่น
 อชฺฐโปสโต ปณฺณโรโต อันว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถอันมีใน
 ดิถี ที่ ๑๕ ย่อมเป็น อตุกคามโต อตุกคามคมณฺหฺชาเน ตมํ
 วิตมํ, กทฺทมพฺหุตํ สตุขรพฺหุตํ กาวมคฺคิกํ ตมฺพมคฺคิกํ อัน
 ว่าที่เป็นที่ไปสู่บ้านโน้น แต่บ้านโน้นเป็นที่ตมำเสมอ ไม่
 ตมำเสมอ มากด้วยเบือกตม มากด้วยกรวด มีดินดำ มี
 ดินแดง (ย่อมเป็น)

สัมพันธ์ไทย

อชฺช ตตฺถมัตถกคฺคาในโหติ ฯ อาชฺชยาตบตทกคฺคาจาก
ปณฺณโรโต วิเสตฺถนของอุโปสถโถ ฯ วิกตีกคฺคาในโหติ ฯ

อตุกคามโต อปาทาน ใน อตุกคามคฺคณฺฐจําเน ฯ
ตตฺถมัตถกคฺคาใน โหติ ฯ อาชฺชยาตบตทกคฺคาจาก ตมํ วิตมํ
กทฺทพฺพหุตํ ตกฺขรพฺพหุตํ กาพมคฺคิกํ ตมพมคฺคิกํ วิกตีกคฺคาใน
โหติ.

อาดปนะ (Vocative case)

เป็นคำใช้สำหรับร้องเรียก บางครั้งก็รื้อท่านบอกว่า
อาดปนะอยู่ในจำพวกปฐมาวิภคต์เหมือนกัน เพราะวิภคต์มี
เพียง ๗ ถ้าไม่รวมอย่างนั้นวิภคต์ก็มีถึง ๘ ผิดคำรา ข้อ
ต่างกัน ก็คือ ตี. วิภคต์ลงในอาดปน ดังแต่อดีตวิภคต์ทั้งเจ็ด
ถ้วน โย มีคตักถ้ายปฐมาพหุพจน์ อนึ่งอักษยศัพท์เหล่านี้
คือ ยคฺเช, ภนฺต, ภทฺทเค, ภณ, ชมฺโถ, อาวุโส, เร, หเร
เห, แดะเช ซึ่งใช้สำหรับร้องเรียกสัมพันธ์ว่า อาดปน
เช่นเดียวทั้งหมด ชยตุ ภวํ มหาราช ข้าแต่มหาบพิตร
ขอพระองค์ผู้เจริญจงทรงชนะ

สัมพันธ์ไทย

มหाराช อาดปน ภวี่ ดยกกตฺตาโน ชยคุ ๆ อาชฺยาตบท
กคฺคฺวาจาก.

สัมพันธ์มคธ

มหाराชาติปทํ อาดปนํ ภวนฺติปทํ ชยคุติปเท ดยกกตฺตา
ชยคุติปทํ ภวนฺติปทตฺตํ กคฺคฺวาจากํ อาชฺยาตบทํ.

อธิบายวิธีสัมพันธ์มคธ

การสัมพันธ์ทั้งไทย—มคธทุก ๆ บทตั้งแต่ต้นมา ก็รู้สึก
พอเป็นนิทนต์ตัวอย่างสำหรับนักเรียนได้แล้ว ต่อไปนี้จะ
สัมพันธ์ให้ดูเฉพาะที่จำเป็นจริง ๆ เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ขอ
อธิบายวิธีสัมพันธ์มคธ เพื่อปรับความเข้าใจกับนักเรียนด็ก
เล็กน้อย การสัมพันธ์มคธไม่ยากเย็นอะไรสำหรับผู้ที่ชำนาญ
สัมพันธ์ไทยมาแล้ว แต่มีข้อที่ควรสนใจก็คือ เรื่องบทกับ
ศัพท์ ถ้าเป็นบทของดงอติศัพท์มาเชื่อมด้วยทุกคราวไป
มิใช่ดงมาเฉย ๆ ต้องเชื่อมตามวิธีด้วย บทที่มีสระยาว
อยู่ท้าย เช่น บัญญา. นารี, วฐู, กาเร, รุมโม่ เป็นต้น ต้อง

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๕๗

ลบอิของอิติศัพท์ออกเป็นอันใช้ได้ทีเดียว เช่น ปณฺณาคิปทํ
นาริฉิปทํ วรุฉิปทํ ชมุโมฉิปทํ ถ้างทที่มีสระต้น เช่น เทว
มุณี กรุ เวลาดลบอิออกแล้วต้องที่สระสระต้นนั้นให้เป็นยาว
เป็น เทวาคิปทํ มุณีฉิปทํ กรุฉิปทํ

๑. ถ้านามนามมีนิคคหิตเป็นที่สุด ต้องลบอิออกแล้ว
แปลง ๐ เป็น น เช่น กมุมนํ ชมุมนํ เป็น กมุมนนฺฉิปทํ ชมุมนนฺฉิปทํ
ส่วนที่เป็นศัพท์นั้นไม่ต้องลง อิติมาประกอบ เอาศัพท์มา
เชื่อมท้าย เช่น ปณฺสทฺโท วาญญารมฺโห วาญญทฺโท วิภนฺนคฺโค
เถยทีเดียว

คุณนาม (Adjective)

คุณนามใช้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ

๑. สัมพันธ์เข้ากับนามนาม ที่เป็นเจ้าของรับรองตัว
เรียกว่าวิเศษณ์

๒. สัมพันธ์เข้ากับกริยามีว่าเป็น เรียกว่า วิกิต
กตฺตา

๓. เป็นปฐมวิกิต หรือทุติยวิกิต เข้ากับกริยา
ว่าทำ สัมพันธ์ว่า วิกิตกมุมน

วิเสสน

เป็นคุณนามที่มีถึงค์ วาจะ อย่างเดียวกับนามนาม
หรือจะเป็นพหูพจน์ ถ้าหับนามนามที่เป็นเจ้าของตั้งแต่สอง
ขึ้นไปก็ได้ โดยมากท่านเรียงไว้หน้าคัวนามนาม เช่น
อคุโค พุทฺโธ อันว่าพระพุทธเจ้าผู้ดำเดิห์ เวลาตั้งพันธ
ต้องเชื่อมกับคำว่า ของ มิใช่ ใน ส่วนเวลาตั้งพันธมคธ
ต้องว่าบทที่จะเข้าเป็น ปทสฺส มิใช่ ปเท อคุโค วิเสตณ
ของ พุทฺโธ มคธตั้งพันธว่า อคุเคติปทํ พุทฺโธติปทตฺต
วิเสตณ

วิกติกคุดา

เป็นคุณนามหรือนามนามที่ใช้อย่างคุณ โดยมากท่าน
เรียงไว้หลังคัวนามที่เป็นเจ้าของ ตั้งพันธเข้ากิริยาที่เป็น ภู
ชาตุ หุ ชาตุ อตฺ ชาตุ ฟังดังเกิดไว้ว่า คัววิกติกคุดานัน
ต้องมีวิภคิตอย่างเดียวกับนามนามที่เป็นเจ้าของเท่านั้น วาจะ
จะต่างกันก็ได้ เช่น ตพฺพนฺตํ ตว ภาโร อันว่าถึงนั้นทั้งปวง
เป็นภาระของเจ้า ภาโรเป็นวิกติกคุดาในโทหิ ปุญฺญานิ
ปรโลกตฺถมิ ปคฺคฺชชา โหนฺติ ปาณินิ อันว่าบุญทั้งหลาย ย่อม
เป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก ปคฺคฺชชา วิกติกคุดาใน

โหนดิ ถ้าไม่มีกิริยาคุมพากย์รวมอยู่ด้วย ต้องเติมเข้ามา
เช่นข้อค้น ถ้าระหว่างประโยคต้องเติมหุตุวาจึงจะรับวิกติกคุตา
ได้ การเติมต้องดูด้วยคุตาเป็นประมาณ ก็เป็นเอกพจน์
หรือพหูพจน์ ก็เติมกิริยาอนุโลมตามนั้น ตัววิกติกคุตาอาจ
จะมีวณะต่างกับตัวประธานก็ได้ เช่น จคุตาโร มคุตา
ญานณุตตนา นาม มรรค ๕ ชื่อว่า ญานณุตตนา ย่อมเป็น

๒. บางประโยคท่านวางหุตุวา ไว้อยู่แล้ว ก็เป็นการ
สะดวกในเวลาสัมพันธ์ เช่น โส สุกฺขวิปัสสโก อรหา หุตุวา
กพฺภํ ปวิตฺติวา นิตีติ อันว่าพระเถระนั้นเป็นพระอรหันต
สุกฺขวิปัสสกะ เป็น เข้าไปแล้ว สู้ห้อง นั่งแล้ว ไทย...
• อรหา วิกติกคุตาใน หุตุวา มคธ อรหาติปทํ หุตุวาติปเท
วิกติกคุตา ถ้าไม่มีต้องเติมมา เช่น เหว อคฺคโน โอวาทํ
ทตฺวา นิติณฺโณ นตฺถกมฺมํ อกาติ อันว่าพระเถระให้
แล้วซึ่งโอวาทแก่ตนอย่างนี้ เป็นผู้นั่งเดี่ยว (เป็น) ได้ทำ
แล้วซึ่งกรรม คือการนั่ง เวลาสัมพันธ์ให้เติมหุตุวา หตัง
นิติณฺโณ เป็นนิติณฺโณ หุตุวา สัมพันธ์นิติณฺโณ เป็น
วิกติกคุตา ในหุตุวา กิริยา หุตุวา ที่เติมเข้ามาเช่นนั้น
สัมพันธ์เป็นตำนานกาลกิริยา เข้ากับกิริยาที่อยู่ถัดมา อย่า

เรียกชื่อเป็นอย่างอื่น กิริยาที่รับวิกติกคุดา ไตนั้น ท่าน
 กล่าวว่า เป็นกิริยาที่มาจากธาตุ ๔ ตัว คือ อตฺธาตุ ภูชาตุ
 ชนธาตุ หุชาตุ จนถึงเกิดอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้ จิตฺตมึ
 หิ ปณฺเฑ พุทฺธาทํ ทินฺนทานํ ญฺชํ นาม นตฺถิ กักรัน
 เมื่อจิตประณัต อันว่าท่านที่บุคคลถวายเป็นแล้วแก่พระอริย-
 บุคคลมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่าเศร้าหมองย่อมไม่มี ญฺชํ
 วิกติกคุดา ใน นตฺถิ คยตฺถํ ชมุมา ชหิตา ภวนฺติ อันว่า
 ธรรมทั้งหลาย เป็นสภาพอันพระโสดาบันจะได้ด้วยย่อมเป็น
 ชหิตา วิกติกคุดา ในภวนฺติ พุทฺโธ ตตฺถานํ ปฏฺฐิธณํ
 โหติ อันว่าพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็น
 ปฏฺฐิธณํ วิกติกคุดา ใน โหติ ปาโป ชาโตสยิ อันว่าเจ้า
 เป็นคนเลว เป็นแล้ว ย่อมเป็น ปาโป วิกติกคุดา ใน ชาโต

บทคุณนามนั่นเอง แต่ไม่เข้ากับกิริยาว่ามีว่าเป็น กลับ
 ประกอบด้วยทุตติยาวิภัติในประโยคที่เป็นกตฺตฺวาจาก ประกอบ
 ด้วยปฐมวิภัติในประโยคที่เป็นกรรมจาก และต้อง
 สัมพันธ์เข้ากับกิริยาที่เป็น กร. ธาตุ แปลว่า 'ให้, ให้เป็น'
 เช่น ตตฺถา มหาชนํ อสฺสสามคฺริ อภาถิ อันว่าพระ
 ศาสดาทรงกระทำแล้วซึ่งมหาชนให้เป็นผู้เพเลกเพเลกยิ่งขึ้น

ไทย—อตุสาดสว วิกติกมฺม ในอกาสี มคธ,—อตุสาด-
ตรนฺติปทํ อกาสีติปเท วิกติกมฺม

ในประโยคที่เป็น เหตุคุณตุวาก. กมฺมวาก และเหตุ
กมฺมวากก็เหมือนกัน ถ้าพบบทคุณนามที่จะต้องสัมพันธ์เข้า
กับกริยาที่เป็นกร. ชาติและแปลว่า ให้, ให้เป็น, แล้ว ให้
สัมพันธ์เป็นวิกติกมฺมได้ทั้งนั้น

อนึ่ง เพราะวิกติกมฺม กำหนดให้สัมพันธ์เข้ากับ กริยา
ที่เป็นกร. ชาติเท่านั้น เมื่อไม่มีต้องเดิมเข้ามา จำต้องให้
ประกอบด้วย คุณาภิปัจจัย จึงสัมพันธ์เข้ากับกริยาใหญ่ได้ จำ
ไว้ว่า กริยาคุณาภิปัจจัยที่เดิมเข้ามารับวิกติกมฺมนั้น สัมพันธ์
เป็นกริยาวิเศษณ์เข้ากับกริยาใหญ่เสมอ สัมพันธ์เป็นอย่างอื่น
ไม่ได้ เช่น อิมํ อตุถํ ปากฏํ (กตุวา) วเทหิ อันว่า
เจ้าจงกล่าวทำซึ่งเหตุนั้นให้ปรากฏ

ไทย—ปากฏํ วิกติกมฺม ในกตุวาฯ กริยาวิเศษณ์ใน
วเทหิ

มคธ—ปากฏนฺติปทํ กตุวาติปเท วิกติกมฺม กตุวา
ติปทํ วเทหีติปเท กริยาวิเศษณ์

ตัวอย่างวิกติกมฺ เป็นปฐมาวิภคิในประโยค กมฺมาจาก
เช่น อกฺฉํ นกรํ กตํ มตฺโตหิตเตปนํ อันว่า
(สัตว์นั้น) อกฺฉํสัตว์นั้นทำแล้ว ให้เป็นนกร แห่งกระดูก ท.
อันฉาบไว้ด้วยเนื้อและโลหิต

ไทย—นกร วิกติกมฺ ในกตํ ๑ มกช—นศฺรณฺติปทํ
กตฺนฺติปเท วิกติกมฺ

(Pronoun) สรรพนาม

ถ้าเป็นปริตฺตสรรพนาม ประกอบด้วยวิภคิไหนก็สัมพันธ์
ตามตำแหน่งอายตนิบาตของวิภคินั้น ถ้าเป็นวิเตตฺตสรรพนาม
ของนามนามใดก็สัมพันธ์ว่าวิเตตฺตเข้ากับนามนามนั้น โดย
ใช้คำว่า “ของ” มิใช่ “ใน” (ดูตอนคุณนาม)

กิริยาอาชฺยาต

บทที่เป็นกิริยาอาชฺยาตสัมพันธ์ตามชื่อแห่งวาจากทง๕คือ

๑. ถ้าเป็นกตฺตุจากสัมพันธ์ว่า อาชฺยาตบท กตฺตุจาก
๒. ถ้าเป็นกมฺมาจากสัมพันธ์ว่า อาชฺยาตบท กมฺมาจาก
๓. ถ้าเป็นภาวจากสัมพันธ์ว่า อาชฺยาตบท ภาวจาก

ตัวกตฺตุการของภาวจากต้องประกอบด้วยคติยาวิภคิ แปลว่า
“อัน” สัมพันธ์ว่า อนภิหิตกตฺตุ

๔. ถ้าเป็นเหตุกตฺตฺวาจาก สัมพันธ์ว่า อาชฺยาตบถ เหตุ
กตฺตฺวาจาก

๕. ถ้าเป็นเหตุกมฺมจาก สัมพันธ์ว่า อาชฺยาตบถ เหตุ
กมฺมจาก (ดูตอนปฐมาภิธานหน้า ๖)

กิริยาภิกถ์ที่ไม่ได้คุมพากย์มีวิธีสัมพันธ์ ๘ อย่าง คือ

อนต-มาน บัจจย

๑. ถ้าเรียงไว้หน้านามนามที่เป็นเจ้าของ สัมพันธ์ว่า
“วิเสถน”

๒. ถ้าเรียงไว้หลังสัมพันธ์ว่า “อพฺภนฺตรกิริยา”

ค. บัจจย

๓. เป็นปฐมาภิธานเข้ากับกิริยาว่ามีว่าเป็น สัมพันธ์ว่า
“วิกติกกตฺตา”

๔. สัมพันธ์เข้ากับนามนามเรียกว่า “วิเสถน”

๕. เป็นกุตฺติยาภิธานสัมพันธ์เข้ากับกิริยาที่เป็น กร. ชาตุ
สัมพันธ์ว่า “วิกติกมฺม”

๖. เป็นกิริยาของอนาทร สัมพันธ์ว่า “อนาทรกิริยา”

๗. เป็นกิริยาของดกฺขณ สัมพันธ์ว่า “ดกฺขณกิริยา”

วิเสสน (อนค-มาน บ้างจับ)

เป็นบทที่ต้องมี ดังค์, วาจะ วิภคิตอย่างเดียวกับนามนาม
มีลักษณะเหมือนอนุคนนามทุกประการ ผิดแต่เป็นกิริยาภคิตก็เท่า
นั้น สัมพันธ์เป็นวิเสสนเข้ากับนามที่เป็นเจ้าของ เช่น

อิตฺถํตามจุณฺณริยผลํ อนุภวฺนฺตา เปตา อึนฺว่า เปตฺต ท.
เสวยอยู่ซึ่งผลแห่งความวิชยาและความตระหนี่ อนุภวฺนฺตา
วิเสสนของเปตา อากฺขมาโน อานนฺทํ ตังโฆ มมฺจุเณน
ซุกทุกานฺซุกทุกานิ ตมฺภูทเนญฺญํ ตูกร อานนฺทํ อึนฺว่าตังสํหัจฉิว่า
พึงถอน ซึ่งติดราบท อึนฺเด็ก ๆ โดยดำดืบโดยอึนด้วงไป
แห่งเรา อากฺขมาโน วิเสสนของตังโฆ นี้ให้อุทาหรณ์
เฉพาะที่เป็นปฐมวิภคิตอย่างเดียวน ถ้าจะประกอบด้วยวิภคิต
อื่นๆ มี ทุกฺคยาเป็นต้น สัมพันธ์เป็นวิเสสนของนามทั้งนั้น

อพฺภนฺตรกิริยา มคธ อพฺภนฺตรกิริยาปทํ

ต้องมี ดังค์, วาจะ วิภคิต เหมือนนามนามเจ้าของ แต่
เรียงไว้หลังนามนาม สัมพันธ์เป็น อพฺภนฺตรกิริยา ของ
นามนามที่เป็นเจ้าของ เช่น

คตฺรปจฺฉิ เวมโกฏฺฐิํ ปฏฺธิทฺตฺวา ตทฺทํ กุรุมานา ปติ
อึนฺว่า กระร่าได้ทอดคกระทมนแล้วที่ปลายแห่งพื้ม กระทำอยู่

ซึ่งได้แยกไปแล้ว กรุณา อพฺภนฺตรกิริยาของคตฺรปฺจฺติ ฯ
 ปฺคฺโต มาดาบิคเรตุ ฌมฺม-ปฺฏิปฺชฺชฺนฺโต ปดฺงฺ ฌกฺติ อันว่า
 บุตร ปฏิบัติอยู่โดยชอบในมารดาและบิดา ท. ย่อมได้
 ซึ่งความสมบูรณ์ ปฏิปฺชฺชฺนฺโต อพฺภนฺตรกิริยาของปฺคฺโต
 แม้เป็นวิภคตอื่นเรียงไว้หลังนามนาม ถ้ามิใช่ อนาทรกิริยา
 ฌกฺตฺนฺกิริยา แล้วให้สัมพันธ์เป็นวิภคต ของนามที่เป็นเจ้า
 ของ ถ้าเป็นอพฺภนฺตรกิริยา สัมพันธ์เข้ากับนาม ใช้คำ
 เชื่อมว่า ของ ถ้าเข้ากับกิริยาถัดมาใช้คำว่าใน เช่น-
 วจฺมานา วิธา ยินฺพิต วจฺมานา อพฺภนฺตรกิริยา ใน วิธา คือ
 พร้อมกันขึ้นนั้นพดด้วยไม่ก่อนไม่หลัง

วิภคิตฺตฺตา (ค. บ้างจย)

กิริยาภคิตที่สัมพันธ์ว่า วิภคิตฺตฺตานี้ ก็มีลักษณะ
 เหมือนกับคุณนามทุกประการ แปรแต่เป็นกิริยาภคิตที่
 ประกอบด้วย ค. บ้างจยเท่านั้น เช่นอชฺชคฺคฺเค ปาณฺเปคฺ
 ฌรณํ พทฺธํ ฌโตสฺมิ อันว่า เกด้า ฯ เป็นผู้ถึงแล้ว ซึ่ง
 พระพุทธเจ้าเป็นที่พึงเสมอด้วยชีวิต ในกาลมีนั้นเป็นต้น

ย่อมเป็น กโต วิกติกคฺคา ใน อตฺมิ คยตฺถุ ชฺมา ชหิตา
ภวนฺติ อันว่า ขรรณ ท. ๓ เป็นตภาพอันพระโศคามัน
ละแล้ว ย่อมเป็นโดยแท้ ชหิตา วิกติกคฺคา ใน ภวนฺติ

วิเสสน (ต. บัจจย)

มีลักษณะเหมือน ต. บัจจยที่เป็นวิกติกคฺคา แต่ไม่ได้
สัมพันธเข้ากับกริยา ที่เป็น หุ ชาคุ, อตฺ ชาคุ, ญ, ชาคุ,
กตัมสัมพันธเข้ากับนามนามที่เป็นเจ้าของ เรียกว่า “วิเสสน”
(ในตฺนามหลวงมีวิธีใช้ ๒ อย่างคือ ถ้าเรียงอยู่ข้างหน้านาม
ที่เป็นเจ้าของ สัมพันธว่า “วิเสสน” ถ้าเรียงอยู่ข้างหลัง
นิยมเติม . หุคฺวา แล้วสัมพันธเป็น วิกติกคฺคา) เช่น
อนฺตรามคฺเค อมฺนุตฺตตฺตปริคฺคหิตา อฏฺฐิ อตฺถิ อันว่า คง
อันอมมนุษย์ทวงแค้นแล้วมีอยู่ในระหว่างหนทาง อมฺนุตฺตตฺตปริคฺค-
หิตา วิเสสนของอฏฺฐิ มนฺนุตฺตา วตฺตตฺตมฺปนฺเน ภิกฺขุ ทิสฺวา
ปตฺนฺนจิตฺตา อาตฺธานิ ปณฺณาเปตฺติ อันว่ามนุษย์ ท. เห็น
แล้ว ซึ่งภิกษุ ท. ผู้ตมฺบูรณด้วยวัตร เป็นผู้ม้จิตเต็มไธ
แล้ว (เป็น) ปุฏาตแล้ว ซึ่งอาตฺนระ ท.

เวลาสัมพันธเติมหุคฺวามาแล้ว ว่า ปตฺนฺนจิตฺตา วิก-
ติกคฺคา ใน หุคฺวา ๆ ตฺมานกาทกริยาใน ปณฺณาเปตฺติ แม้

เป็นวิภัติอื่นนอกจากปฐมวิภัติ ก็สัมพันธ์ เป็นวิเสสณเหมือนกัน เช่น อุปุปนฺนํ ดาภํ อนุรุชฺชติ อันว่ามุกคต ย่อมมีนํ ที่ซึ่งดาภอันบังเกิดขึ้นแล้ว อุปุปนฺนํ วิเสสณ ของดาภํเป็นคํ

วิกติกรมม. มคธ วิกติกรมมํ

เป็นกิริยาภิกทํ ค. บ้างจักด้ายบทวิเสสณ แต่ประกอบ ด้วย ทุตติยาวิภัติ เข้ากับกิริยาที่เป็น กร. ชาติ แล้วแปลเพิ่มคำว่า “เป็น” “ให้เป็น” เช่น อายสฺมา สุตฺตํ อุตฺตํ กโรตุ อันว่า ท่านผู้มีอายุจงทำซึ่งคน ให้เป็น อุตฺตภาพสํารวมแล้ว ด้วยดี สุตฺตํ วิกติกรมม ใน กโรตุ

อาทกริยา (อนต, มาน, ต.)

เป็นกิริยาของอาท กริยา คือบทนามที่ประกอบด้วย ฉัฏฐี วิภัติ ซึ่งออกดำเนียงอายตนิบาตว่า เมื่อ ในเวลาแปล สัมพันธ์เป็นอาทกริยา เช่น ตามณเณรสฺส ชมมํ เทเสณฺตสฺส อนุทกาโร ชาโต เมื่อตามณเณร แสคงอยู่ ซึ่งธรรม อันว่าความมีตเกิดแล้ว.

สัมพันธ์—ตามณเณรสฺส อนาทร ใน เทเสณฺตสฺส ฯ
อนาทรกริยา.

ลกฺขณกิริยา (อนต, มาน, ต.)

เป็นกิริยาของลกฺขณ คือบทนามที่ประกอบด้วย ดตุค มีวิภค ซึ่งออกดำเนียงอายคณินาว่า "ครั้นเมื่อ" เช่น มโน ปน, เอกจุเจตุ เจตติเจตุ อนุปฺปชฺชนฺเตสุปี อุปฺปชฺชติ เยว ส่วนจิต, ครั้นเมื่อเจตติก ท. บางดวง แม้ยังไม่บังเกิดขึ้นอยู่ ย่อมบังเกิดขึ้นนั้นเทียว เจตติเจตุ ลกฺขณ ใน อนุปฺปชฺชนฺเตสุ ฯ ลกฺขณกิริยา.

อนาทรกิริยา และลกฺขณกิริยานี้ ก่อนท่านให้สัมพันธ เข้ากับกิริยาซึ่งอยู่ถัดจากนั้น แต่บทคนทางต้นนามหลวง นิยมสัมพันธทั้งไว้เฉย ๆ

กิริยาภิคถ์ที่ใช้คุมพากย์

กิริยาภิคถ์ที่ สามารถใช้คุมพากย์ มี ฐานะ เท่า เทียม กับ กิริยาอาชยาต คือ กิริยาภิคถ์ที่ประกอบด้วยปัจจัย ๓ ตัว คือ ต ปัจจัย. ตพฺพ ปัจจัย, อนนฺย ปัจจัย.

ถ้าคุมประโยคที่เป็น กตฺตุวาก สัมพันธว่า กิตฺตบท กตฺตุวาก.

ถ้าคุมประโยคที่เป็น กมฺมวาก สัมพันธว่า กิตฺตบท กมฺมวาก.

ถ้าคุณประโยคที่เป็น ภาวจาก ดัมพันธ์ว่า กิตบท
ภาวจาก.

ถ้าคุณประโยคที่เป็น เหตุกตฺตฺจาก ดัมพันธ์ว่า กิตบท
เหตุกตฺตฺจาก.

ถ้าคุณประโยคที่เป็น เหตุกมฺมจาก ดัมพันธ์ว่า กิตบท
เหตุกมฺมจาก.

ตามปกติ กิริยาภิกตฺไม่ใคร่ใช้เป็นกิริยาคุณพากย์
เพราะเป็นหน้าที่ของกิริยาอาชฺยาตโดยตรง เว้นแต่ที่
ประกอบด้วยปัจจัย ๓ คือตัว ต. ตพฺพ. อนนฺย จึงคุณพากย์ได้
แต่ทั้งนี้ต้องไม่มีกิริยาอาชฺยาตรวมอยู่ในประโยคนั้นด้วย ถ้า
มีกิริยาอาชฺยาตรวมอยู่ด้วยแล้ว กิริยาภิกตฺแม้จะประกอบ
ด้วยปัจจัยทั้ง ๓ ตัวนั้น ก็กลับฐานะเป็นอพฺพณฺตรกิริยา
หรือวิเสถนเป็นต้น ตามลักษณะของคณโยนการการคุณ
พากย์ให้แก่กิริยาอาชฺยาตต่อไป กิริยาภิกตฺที่ใช้คุณพากย์
ต้องมีถึงค์, วาณะ, วิภคิต้อย่างเดียวกับตัวประธานทุก ๆ
ประการ ใช้วิภคิตนามผลกับวิภคิตอาชฺยาตอย่างกิริยา
อาชฺยาตไม่ได้.

กิตบท กตตุวาก, มคธ, กตตุวากก กิตปท

ภิกขุ คาม ปิณฑาย ปวิฏฐิ อ้นว่า ภิกษุ เข้าไป
แล้ว ดู่บ้านเพื่อมณฑาต เทว ปาสาเท ฐิตา อ้นว่า
พระนางเทว ประทับยืนแล้ว ในปราสาท

ภิกขุ ดยกตุตา ในปวิฏฐิ ๗ กิตบท กตตุวาก ๗
ภิกขุติปท ปวิฏฐิติปเท ดยกตุตา ปวิฏฐิติปท ภิกขุติปทสุด
กตตุวากก กิตปท.

กมฺมวาก

อชฺชิตโต โข มยา ฐมฺโม อ้นว่าธรรมนั้นอันเรา
บรรลุแล้ว

ฐมฺโม อุตฺตกมฺม ใน อชฺชิตโต ๗ กิตบท กมฺมวาก ๗
ฐมฺโมติปท อชฺชิตโตติปเท อุตฺตกมฺม อชฺชิตโตติปท ฐมฺโมติ
ปุตฺต กมฺมวากก กิตปท

ภริยํ เม นิสฺสํสา ย ภาเยน อุปฺปนฺเนน ภวิตพฺพํ อ้น
ภยเกิดขึ้นแล้ว เพราะอาคัยซึ่งกรรมของเรานั้น พึงเป็น. ปาโต
ว ตยา อญฺฐาตพฺพํ อ้นเจ้าพึงลุกขึ้นแต่เช้าเถยว. ภาเยน อนภิ
ตกตุตา ในภวิตพฺพํ ๗ กิตบท ภาววาก. ภาเยนาติปท ภว

ตพฺพนฺตฺยปเท อนภิตกตฺตา ภวิตพฺพนฺตฺยปทํ ภยนาตฺยปทตฺต
ภาววาทกํ กิตฺยทํ

เหตุกตฺตวาทก

มาตา ปุตุตํ นหาปิตุ อํนํวํ มารดา ยํมฺตร หิ
อาบถํ

มาตา เหตุกตฺตา ใน นหาปิตุ ๆ กิตยท เหตุกตฺต
วาทก (มิใช่น้อย) ปุตุตํ การิตกมฺม ใน นหาปิตุ

เหตุกมฺมวาทก

วินโย อาจริเยน อนฺเตวาลิเกหิ สิกฺขาเปตพฺโพ
อํนํวํ วินยํ อํนอาจริยํ ยํคิษยํ ท. พิงให้ศึกษา อํยํ กุโป
รณฺณา นาคเรหิ บติฏฐาปิตุ อํนํวํ พระตฺถูปนํอันพระ
ราชายังชาวกรุง ท. ให้ประดิษฐานไว้แล้ว

วินโย วุตฺตกมฺม ในสิกฺขาเปตพฺโพ ๆ กิตยท เหตุ
กมฺมวาทก.

วินโยติยทํ สิกฺขาเปตพฺโพติยปเท วุตฺตกมฺมํ สิกฺขา
เปตพฺโพติยทํ วินโยติยทตฺต เหตุกมฺมวาทกํ กิตยท.

กิริยาภิกษุที่ประกอบด้วยควา, ความ, คุณ บ้างจ้ะ

มีวิธีสัมพันธ์ ๘ อย่างคือ—

๑. เป็นกิริยาทำก่อนแล้ว มีกิริยาหลังทำต่อเนื่องเป็น
ลำดับ แปลมมีความว่า “แล้ว” ดัมพันธ์เป็นบุพพกาดกิริยา
มคธ บุพพกาดกิริยาปกติ.

๒. เข้าความกับกิริยาต้นแปลมมีความว่า “ครั้นแล้ว”
ดัมพันธ์เป็นปริโยธานกาดกิริยา มคธ—ปริโยธานกาดกิริยา
ปกติ.

๓. ทำพร้อมไปกับกิริยาอื่นแปลมเฉยๆ เฉพาะความหมาย
ของธาตุ ดัมพันธ์เป็นตมานกาดกิริยา. มคธ—ตมานกาด
กิริยาปกติ.

๔. ทำหลังกิริยาใหญ่ของประธานแปลมว่า “แล้ว” ก็
ได้ แปลมเฉพาะความหมายของธาตุก็ได้ดัมพันธ์เป็นอปรกาด
กิริยา มคธ—อปรกาดกิริยาปกติ.

๕. เป็นกิริยาแสดงเหตุแปลมว่า “เพราะ เหตุ” ดัมพันธ์
เป็น เหตุกาดกิริยา มคธ—เหตุกาดกิริยาปกติ.

๖. แปลมค่อจากคักกคตา เฉพาะความหมายของธาตุ
เข้ากับนาม ดัมพันธ์เป็นนามวิเสถณ. มคธ—นามวิเสถณ.

๔. ใช้คัมพาคย์แทนกิริยาอาชฺยาต แปลว่า “แล้ว”
 ตัมพฺหฺนฺเป็นกิริยาปรานนฺย มคธ—ปรานนฺยกิริยาปท.

มีประโยชน์ที่เนื้อความต่อเนื่องกันหลายตอน แต่งตั้ง
การทำการแต่งให้เป็นลำดับ ท่านใช้กิริยาอาชญาต เรียง
อยู่หลังสุดตัวเดียว ตอนต้นๆ ใช้กิริยาจำพวก ตูนาทึบจย
๕๕๓ ทงนคอแต่งตั้งว่า เป็นอย่างนั้น แล้วต่อแต่หนึ่งจึงเป็นอย่าง
นี้ติดต่อกันมาเป็นลำดับ เวลาตีพิมพ์ต้องเข้ากับกิริยาที่อยู่
ใกล้ที่สุดแล้ว กิริยานี้ก็ตีพิมพ์เข้ากับกิริยาอยู่ถัดมาเรื่อย ๆ
จนกระทั่งถึงตัวสุดท้าย เข้ากับกิริยาอาชญาต คือรับต่อกัน
เป็นลำดับ มิใช่ต้องตีพิมพ์เข้ากับกิริยาอาชญาตทั้งหมดทุก
ตัว แต่ระวังข้อความเฉพาะในซึ่งจะเกี่ยวข้องไม่ได้ เมื่อมีก
ต้องผ่านเคยมาหากริยาเฉพาะนอกด้วยกัน เพราะเฉพาะในต้อง
ตีพิมพ์ต่างหากในพวกเฉพาะใน อย่างเกี่ยวเฉพาะนอกเป็นในเฉพาะ

ในเป็นเลขนอกเป็นอันขาด เพราะถือเป็นความผิดอย่างหนัก อาจถึงตกก็ได้.

หนึ่ง บางคราวต้องเติม หุตุวา มารับตัว วิติกตุตา ในประโยค บางคราวมีอยู่แต่ไม่ต้องเติม หุตุวา ๆ ท่านสัมพันธ์ ป็นตมานกาดกิริยา และไม่นิยมให้สัมพันธ์กิริยาอื่น เข้าเช่น จะรับบุพพกาดกิริยาอื่นอยู่ข้างหน้าคนไม่ได้ ให้ข้ามไปหากิริยาอื่นที่อยู่ถัดจากนั้น เช่น— เถโร คพภํ ปวิติตุวา นิธุนโก ว หุตุวา นตฺถกฺขมํ อภาติ อันว่า พระเถระเข้าไปแล้วดูห้อง เป็นผู้นั่งเที่ยว ได้ทำแล้ว ซึ่งกรรมคือการนัด ในที่นี้ ปวิติตุวา สัมพันธ์เป็นบุพพกาด กิริยา เข้ากับอภาติ เดยทีเดียว ไม่ควรสัมพันธ์ เข้ากับ หุตุวา. เช่น— โธ เถโร ปณฺณธาดํ เนตุวา ผลเก นิธิตทาเปตุวา กนิฏฺฐกฺขมํ พิกตฺถํ ธนฺตํ คณฺตุวา สมฺมุปาตติ ปกฺโกติ. อันว่า ท่านท้าวตักกะนั้น นำไปแล้ว ซึ่งพระเถระ ดูบรรณศาลา ให้นั่งแล้ว บนแผ่นกระดานไปแล้ว ดูสำนักแห่งกุฎุมพูน้องชาย เรียกแล้ว ว่า คุณก่อน ปาละ ผู้เพื่อน ดังนี้

สัมพันธ์มคธ

โสติปทํ สกโกติปทสฺส วิเสสนํ สกโกติปทํ ปกโก
 ตีติปเท สยกคฺคา เถรวคฺคิพทํ เนตฺวาติปเท อวฺคตฺกมฺมํ
 ปณฺณตฺถาณคฺคิพทํ เนตฺวาติปเท สมฺปาปฺปณฺนิยกมฺมํ เนตฺวา
 ติพทํ นิธํทาเปตฺวาติปเท ปุพฺพภาตกิริยาปทํ ผลเกตฺติปทํ
 นิธํทาเปตฺวาติปเท อฺปฺปติเตตฺติกาธโร นิธํทาเปตฺวาติปทํ
 กณฺหวาติปเท ปุพฺพภาตกิริยาปทํ กณฺหวุฏฺฐกมฺมํพิทฺธตฺวาติปทํ
 สณฺคิกณฺหวคฺคิพเท สามีตฺมพฺพโร สณฺคิกณฺหวคฺคิพทํ กณฺหวาติปเท
 สมฺปาปฺปณฺนิยกมฺมํ กณฺหวาติปทํ ปกโกตฺตีติปเท ปุพฺพภาต
 กิริยาติปทํ สมฺมาติปทํ ปาตาติปทสฺส สณฺเฆววิเสสนํ
 ปาตาติปทํ อิตฺตํทฺโธสรูปํ อิตฺตํทฺโธ ปกโกตฺตีติปเท อากาโร
 ปกโกตฺตีติปทํ สกโกติปทสฺส กคฺคฺควาจกํ อาชฺชยาตปทํ

ปริโยสานกาลกิริยา มคธ ปริโยสานกาลกิริยาปทํ

เป็นกิริยาเข้าความกับกิริยาอาชฺชยาต ประโยคต้น โดย
 มากมีรากุอย่างเดียวกับกิริยาอาชฺชยาตข้างต้น แต่คงว่าเหนือ
 ความข้างต้นเรียบร้อยแล้ว แต่มีเรื่องจะต้องกล่าวอันสืบ
 เนื่องจากนั้นอีก เช่น อยํ กุตฺตํโต มํ ทิสฺสุวา มม สํกฺกหิ

กริยัตถิ, กตฺวา จ ปณ มหาสมฺปตฺติ ธมฺมัตถิ อันว่า
กุตฺตมฺภินํ เห็นแล้วซึ่งเรา จักทำซึ่งความดังเคราะห์แก่เรา
ก็ครั้นทำแล้ว จักได้ซึ่งสมบัติอันใหญ่

สัมพันธ์ไทย

อัย วิเสสณ ของ กุตฺตมฺภินํ ๗ สยกตฺตา ใน กริยัตถิ
และธมฺมัตถิ ๗ อาชฺยาตมท กตฺตฺวาจก มํ อุตฺตมฺภินํ
ในทิสฺวา ๗ ปุพฺพกาทกริยา ใน กริยัตถิ มม สมฺปทาน ใน
กริยัตถิ สงฺกทํ อุตฺตมฺภินํ ใน กริยัตถิ กตฺวา ปริโยธาน
กาทกริยา ใน ธมฺมัตถิ จปน ๒ ศัพท์ วาญญารมฺภ ใน กตฺวา
มหาสมฺปตฺติ อุตฺตมฺภินํ ใน ธมฺมัตถิ

สมานกาลกริยา มคธ สมานกาลกริยาปทํ

เป็นการกระทำพร้อมกันกับกริยาอื่น คือ ในขณะที่
ทำอย่างหนึ่งก็ได้ทำอีกอย่างหนึ่ง พร้อม ๆ กันไป ไม่ก่อน
ไม่หลัง ถ้าหมายถึงทำอย่างหนึ่งแล้ว จึงทำอีกอย่างหนึ่งก็
จะกลายเป็นปุพฺพกาทกริยาไป จะแปลก่อนกริยาคุณพากย์
หรือหลังก็ไม่ขัดข้อง ที่คำคุณิยาแปลว่า “แล้ว” เป็นอัน
ขาด เช่น—

เด็กรู้ อุปาหน อารุห อดุคฺ ชาเรตฺวา มกุเคน
 กจฺณติ อันว่า เด็กรู้สวซึ่งรองเท้ากันซึ่งร่ม เดินตาม
 ทางหมายความว่า เวลากำลัง เดิน อยู่ นั้น มีรองเท้าร่วมเดินไปกับที่
 เดียว ข้อควรสังเกตก็คือ เวลาเดินนั้นจะเดินพร้อมของ
 คือ ๆ กันเหมือนอุปพภาดกิริยาไม่ได้ เพราะทำพร้อมกัน
 กิริยาอาชฺยาต จึงต้องเดินเข้ากับกิริยาอาชฺยาตทั้งสอง
 ตัว

สัมพันธมิต

เสด็จรู้ศิลปที่ กรุงศรีอยุธยา ดยยกศุภา อุปาหนนศิลปที่
 อารยหาศิลาเท ออตุคกมม อารยหาศิลาที่ กรุงศรีอยุธยา
 ตมานกาดกริยาปที่ นตุคคตติปที่ คเหตุวาศิลาเท ออตุคกมม
 คเหตุวาศิลาที่ กรุงศรีอยุธยา ตมานกาดกริยาปที่ กรุงศรีอยุธยา
 เสด็จรู้ศิลปที่ กตุควาก อารยาศิลาที่ ถึงแม้ว่า อารย
 ที่เรียงไว้ค่นเรอง และ หตุวาศิลาที่รับวิกตกริยาตามประโยค
 กัตมพนนเป็นตมานกาดกริยาเหมือนกันทั้งค่น

อปปรกาดกัรียา มคธ อปรกาดกัรียาปทํ

เป็นกิริยา คุณาที่บังจย ซึ่งต้องแปดหลังกิริยาใหญ่ของ

ประโยค จะแปลว่าแล้วหรือแปลเฉพาะความหมายของ
ธาตุก็ได้ เช่น—

ขมุมนกโก ขมุมาตเน นิสฺสํติ คตฺตเถว ฐูปิตํ จิตฺตวํสนิ
คเหตฺวา อັນวํ พระขรรหมกถิก นังแล้วบนขรรมาตน์ จับ
แล้วซึ่งพัดอันงามที่เราตั้งไว้บนขรรมาตน์นั้นเที่ยว

สัมพันธไทย

ขมุมนกโก สยกคฺตฺวา ใน นิสฺสํติ ฯ อาชฺยาตบท กตฺต
วาทก ขมุมาตเน อุปฺปติเตติกาธารใน นิสฺสํติ คตฺต วิเสตฺน
ของ ขมุมาตเน ฯ อุปฺปติเตติกาธาร ใน ฐูปิตํ เหว ศัพท์
อวธารณ เข้ากับ คตฺต ฐูปิตํ วิเสตฺน ของจิตฺตวํสนิ ฯ
อวคฺตฺกมฺมในคเหตฺวา ฯ อปรกาตฺกิริยาใน นิสฺสํติ ในที่นี้
หมายถึงพระขรรหมกถิกบนขรรมาตน์ นังเรียบร้อยแล้ว
จึงจับพัด มิได้หมายความว่า นังตั้งพัดให้ตั้งบนขรรมาตน์
ถ้าหมายอย่างนั้น คเหตฺวา ต้องสัมพันธว่า “ตฺมานกาต
กิริยา” จึงจะถูก ฉะนั้นก่อนจะสัมพันธควรพิจารณาว่าประโยค
นั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไรเสียก่อน แล้วจึงลงมือสัมพันธ
ประโยคหนึ่ง ๆ อาจจะมีคามหมายหลายอย่างก็ได้ แต่
เราต้องเลือกเอาที่ดีที่สุด ในทำนองใด แล้วจึงสัมพันธ
ไปตามทำนองนั้น

เหตุกาลกิริยา, มคธ เหตุกาลกิริยาปท

ข้อนี้ สำหรับเรียกกิริยาคุณาภิปัจจัย ที่เป็นเหตุแก่ตัว
ประธานและกิริยาใหญ่ ตัวประธานและกิริยาใหญ่รวมกัน
เป็นผลของกิริยา คุณาภิปัจจัยในประโยคนั้นแปลว่า “เหตุ”
“เพราะ” เช่น ปุพฺเพ ทว ปาปิกํ ทิฏฐิํ นิสฺสาบ อิทํ
ชาตํ อันว่ามตตินั้นเกิดขึ้นแล้ว เพราะอาศัย ทิฐิอัน
ตามกของเธอในกาลก่อน มตตินั้นเกิดขึ้นแล้วเป็นผลในปัจจุบัน
เพราะอาศัยทิฐิอันตามกของเธอในกาลก่อนเป็นเหตุ ส่วน
อดีต กิริยาคุณาภิปัจจัย อันเป็นเหตุก่อให้เกิดผลอย่างใด
อย่างหนึ่งเช่นนี้ สัมพันธ์ว่า “เหตุกาลกิริยา”

สัมพันธ์มคธ

อิทฺตฺตฺตํ มตฺตฺตฺตํ วิเสตฺตํ มตฺตฺตฺตํ ชาตฺตฺตํ--
ปเท ตยกตฺตํ ปุพฺเพตฺตํ นิสฺตฺตํ ตยาคิปปเท กาลตฺตํ
ตวาคิปปํ ทิฏฐิตฺตํ ตมฺมตฺตํ ปาปิกตฺตํ ทิฏฐิตฺตํ--
ตฺตํ วิเสตฺตํ ทิฏฐิตฺตํ นิสฺตฺตํ ตยาคิปปเท อตฺตํ
นิสฺตฺตํ ตยาคิปปํ ชาตฺตํ ตยาคิปปํ เหตุกาลกิริยาปทํ ชาตฺตํ
มตฺตํ ตยาคิปปํ กตฺตํ

นามวิเสสน

กิริยาคุณาภิปัจจัยไม่สัมพันธ์ เข้ากิริยาคงที่เคยปฏิบัติมา แต่ค้นกลับสัมพันธ์เข้ากับนามอันเป็น ประธาน ของ ประโยคให้ แปรต่อจากนามที่เดียวไม่ได้ทำให้ตัวนามมีเนื้อความ พิเศษขึ้น แต่อย่างใด ไม่เหมือนจำพวกคุณนามไม่มีคำว่าแล้วใน เวลาแปลงแปลงเฉพาะความหมายของธาตุเท่านั้น สัมพันธ์ ว่า นามวิเสสน (วาทยสัมพันธ์เดิม ๓ สัมพันธ์เป็น วิเสสน เดย ๆ) เช่น ภูต ทาตมมกร อุปาทาย ตพเพ อุกโกธนติ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อันว่า ชน ท. ทั้งปวง เข้าไปถึงข้าซึ่งทาดและกรรมกร ท. ย่อมดำ

สัมพันธ์ไทย

ภูต อาตปน ตพเพ วิเสสนของชนา ๆ ตยกตุตาใน อุกโกธนติ ๆ อาชยาตบท กตุตุวาก ทาตมมกร อตุตถกมม ใน อุปาทาย ๆ นามวิเสสนของ ตพเพ ชนา.

กิริยาวิเสสน

เป็นกิริยาคุณาภิปัจจัย ช่วยเสริมความของกิริยาคุณ พากย์ให้เนื้อความชัดขึ้น ต้องแปลหลังกิริยาคุณพากย์

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๘๑

สัมพันธ์เข้ากับกริยาคุณพากย์เช่น คณิต รตนานิ จเปตฺวา
อณฺณํ เม ปฏิสฺสณํ นคฺคิ อันว่าที่ฟังอันของข้าพเจ้าไม่มี
เว้น ซึ่งพระรัตนะ ท. ๓

สัมพันธ์มคธ

ปฏิสฺสณนุติปทํ นคฺคิติปเท ดยกคฺคา คณิตฺติปทํ
รตนานิติปทสฺส วิเสสํ รตนานิติปทํ จเปตฺวาติปเท อวคฺคา-
กมฺมํ จเปตฺวาติปทํ นคฺคิติปเท กริยาวิเสสํ อณฺณนุติปทํ
ปฏิสฺสณนุติปทสฺส วิเสสํ เมติปทํ ปฏิสฺสณนุติปเท ตํมี
ตมฺพนฺโห นคฺคิติปทํ ปฏิสฺสณนุติปทสฺส กคฺคคฺวาจกํ อาชฺยาต
ปทํ (อคฺคิ, นคฺคิ นี คำรากต่างประเทศเรียกว่า อาชฺยาต
จำพวกนิบาต เพราะใช้ได้ทั้งเอกพจน์และพหูพจน์ สัมพันธ์
เป็น เนปาทาชฺยาต ดังนี้ก็มี)

กริยาประธานนัย, มคธ ประธานนัยกริยาปทํ

เป็นกริยาคุณาธิบัจจัย แต่ทำหน้าที่คุณพากย์แทนกริยา
อาชฺยาตหรือกตก เมื่อไม่อาหากริยาคุณพากย์อื่นใดนอก
จากกริยาคุณาธิบัจจัยแล้ว ท่านอนุญาตให้ใช้กริยาคุณาธิ

ปัจจุบันนี้ประชาชนได้ จึงบัญญัติชื่อว่า “กิริยาปธานนัย”
 เวลาแปลต้องมีคำว่า “แล้ว” ด้วย มีหลายท่านให้หัดก
 ดึงเถกไว้ว่า ท่อนต้นของประโยคกล่าวถึง บุคคล ๒ คนหรือ
 หลายคน ท่อนหลังแยกออกจากกันไม่มีกิริยาคุมพากย์
 เดี่ยว ปล่อยให้ท่อนต้นให้กิริยาคุมพากย์บ้างจึ่งทำหน้าที่คุมแทน
 เท่าที่พบเห็นมาส่วนมากก็เป็นเช่นนั้น เช่น เตะ กิร เทว
 ดหายกา ฆมมุตฺตวณฺฑาย คุญฺญเตน มหาชนเน ตฺถุชฺช
 เขตวนํ คนฺธวา, เอโก ฆมฺมกํ อตุโธติ ได้ยินว่า ดหาย
 ท. ๒ เหล่านั้น ไปแล้ว ตู้เขตวันมหาวิหาร กับด้วยมหาชน
 ผู้ไปอยู่เพื่อต้องการแก้แค้นซึ่งกรรม, อันว่าดหายคนหนึ่ง
 ได้ฟังแล้วซึ่งกรรม

สัมพันธ์ ดหายกา ปถกติกฺขตา ใน คนฺธวา ๆ กิริยา
 ปธานนัย ท่อนหลัง สัมพันธ์อย่างปกติ แต่ความจริงหาเป็น
 กฏตายตัวเช่นนั้นเสมอไปไม่ แม้เนื้อความไม่เป็นเช่นนั้น
 แต่ท่านวางกิริยาคุมพากย์บ้างจึ่งคุมพากย์ ก็สัมพันธ์เป็นกิริยา
 ปธานนัยได้เหมือนกัน จะยกอุทาหรณ์พร้อมทั้งวิธีสัมพันธ์
 แห่งนี้ตามหลวง พ.ศ. ๒๔๘๓ มาเป็นตัวอย่าง เช่น:—

น กหาปนอวุตถน ติดุติ กามะสุ วิชฺชติ
 อปฺปุตฺตํสาทา ทุกฺขา กามา อิติ วิญญาณ ปรนฺหิโต.
 อันว่า มัณทิต รู้แล้วว่า อันว่า ความอิมในกาม
 ท. ย่อมไม่มี เพราะฝนคืออกหาปนะ อันว่า กาม ท. มีความ
 น่ายินคั้นน้อย เป็น ทุกซ์ ย่อมเป็นดังนี้

สัมพันธ์มคธ

น สทฺโท ปฏฺเฐโธ กหาปนอวุตฺถเนนาติปทํ วิชฺชตฺติปเท
 เหตุ ติดุตฺติปทํ วิชฺชตฺติปเท สยกคฺคฺคา กามะสุติปทํ ติดุตฺติปเท
 ภินฺนาชาโร กามาติปทํ โหนตฺติปเท สยกคฺคฺคา อปฺปุตฺตํสาทา
 ทกฺขาติปททฺวํ โหนตฺติปเท วิกตฺติคฺคฺคา โหนตฺติปทํ
 กามาติปทสฺส กคฺคฺควาจกํ อาชฺยาตปทํ อิตฺตฺทฺโท วิญญาณา
 ติปเท อาการโ ปรนฺหิโตติปทํ วิญญาณาติปเท ปกตฺติคฺคฺคา
 วิญญาณาติปทํ ปรนฺหิโตติปทสฺส ปชานนยภิรียาปทํ

หมวดพิเศษ ภาค ๒

ตถา แปลว่า อันว่า เหมือนอย่างนั้น สัมพันธว่า
“ถึงบุคคล”

เอว แปลว่า อันว่า อย่างนั้น สัมพันธว่า “ตจฺจจาก
ถึงบุคคล”

อถ แปลว่า อันว่าอย่าเลย สัมพันธว่า “ปฏิเสธ
ถึงบุคคล”

ตํชฺช แปลว่า อันว่า ค่ะ สัมพันธว่า “ถึงบุคคล”

ตํชฺช แปลว่า อันว่า คชฺชอโรกาถ สัมพันธว่า
“อายาจนตุถ”

ตถาลิงบุคคล. มคธ ลิงคตฺโต

ตถา มาจาก ต สรรพนาม ตา บัจจัย ในมุตกัจจายน
ท่านผู้ทวิเคราะห์ไว้ทั้ง ๘ วิภัติ เช่น โสปกาวโร ตถา ฯลฯ
คตฺมึ ปกาเว ตถา จะแปลออกดำเนียงอายตนิบาตของวิภัติ
ใด ๆ ก็ได้ บางทีใช้เป็นนิบาตบอกอุปไมยมากู้กับยถาบอก
อุปมา แต่ในที่นี้ ใช้ในอรรถแห่งปฐมาวิภัติ ท้าวความ
ข้างต้น เพื่อบริให้มีถรรกถาวร ๆ ชก ๆ เป็นที่รำคาญหู ทั้ง

วิธีสัมพันธ์ไทยและมกช

๘๕

ดูก็ไม่รู้ว่าความที่ท่านจึงวาง ตลา มาแทนแปลว่า อันว่า
เหมือนอย่างนั้น เวลาแปลแล้ว ต้องใช้ความที่แสดงมา
แล้วข้างต้นด้วย เช่น

อชฺชเวร พุทฺธํ ธรรมํ วราหิ
ธมฺมณฺจ สงฺฆณฺจ ปถนฺนจิตฺโต
คเถว ติกฺขาปทานิ ปณฺญา
อชฺชนฺทผลฺลุตฺตานิ สมํภวียสฺส.

อันว่า ท่าน ผู้มีจิตเต็มได้แล้ว จนถึง ซึ่งพระพุทฺธเจ้า
ด้วย ซึ่งพระธรรมด้วย ซึ่งพระสงฆ์ด้วย ว่าเป็นที่พึง อัน
ว่าเหมือนอย่างนั้นนั่นหมายความว่า อันว่าท่านผู้มีจิตเต็มได้แล้ว
จึงสมาทานซึ่งติกขาบท ท. ๕ ทำให้ขาดแฉะต่างพร้อย

สัมพันธ์ไทย

คำว่า ตยภคฺตา ใน วราหิ ๆ อชฺชเวรคตภท ภคฺตฺวาจาก อชฺช
กาถตตฺตฺมํ ใน วราหิ เหว ศัพท์ อวชารณ ใน อชฺช พุทฺธ
ภิกฺกั ธมฺมํภิกฺกั สงฺฆํภิกฺกั อวคฺตฺกถมฺม ใน วราหิ ธรรมํ สมฺภวณ
ในวราหิ จ ดองศัพท์ ปทตฺมจฺจยคฺต ใน พุทฺธ ธมฺมํ สงฺฆํ
ปถนฺนจิตฺโต วิเศษณ์ ของ คำว่า ตลา ถึงคฺตฺถ เหวศัพท์

อวชาารณ ใน ตถา ตเถว วิวริย ปัสสนจิตฺโต วิวณของ
 ตถา ทุวํ สยกตฺตา ใน สมาทียุตฺตฺ ๗ อวชาาตบถ กตฺตาจาก
 ปัสสนจิตฺโต วิเสสณของ ทุวํ ปณฺจ วิเสสณของ สิกฺขาปทานิ ๗
 อวคตฺกมฺม ใน สมาทียุตฺตฺ อวณฺทพฺพุตฺตานิ วิกตฺกมฺม ใน
 กตฺตา ๗ กิริยาวิเสสณ ใน สมาทียุตฺตฺ ๗

เอวํ สจฺจวาจากถึงบุคคล

ตามปกติ เอวํ เป็นนิบาตบอกอาการ บอกอุปไมย
 แต่ในที่นี้ใช้แปลออก ดำเนินงายคณิบาท ของปฐมาภิภักตีแปล
 ว่า 'อันว่า อย่างนั้น' ถ้าในข้อความที่เป็นคำถามจะเติมหรือ
 เข้ามาด้วยก็ได้เพื่อให้เ็นข้อความสนิทคำว่า อันว่า อย่างนั้น
 หรือ ? เช่น

เอวํ กิร อาวุโส คุกรอาวุโส อันว่า อย่างนั้นหรือ ?
 เอวํ ภนฺเต ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อันว่าอย่างนั้น

สัมพันธไทย

อาวุโส อาตปน กิรภัทฺธ อนุตฺตวณฺทฺ เอวํ สจฺจวาจาก
 ถึงบุคคล

อติ ปฏิสเทธลึงคตุถ

อติ นี้ ท่านใช้ในอรรถมากหมายหลายอย่างเป็นนิบาต
 แปลว่า “อย่า, อย่าเลย, พอแล้ว,” เป็นกริยาแปลว่า “ควร
 อาว, ดำรง, ” แต่ในที่นี้ใช้ในอรรถแห่งปฐมาวกัตติแปลว่า
 “อันว่า พอละ, อันว่าอย่าเลย, อติ ที่ลงในอรรถเช่นนี้เวดา
 ดัมพันธ์ให้ดัมพันธ์เป็นปฏิสเทธลึงคตุถ เช่น ปกุกมตายตุมา
 อิมมูหา อาวาธา อลนุเต อธิ วาเสน อันว่า ท่านผู้มีอายุ
 จงหักไปจากอาวาสนี้ อันว่า อย่าเลย ด้วยการอยู่ในอาวาส
 นี้แห่งท่าน ตตุถ อติ เขตตุถเกณ อิมตตุตติ ปกุกามิ อันว่า
 พระศาสดา ทรงพระดำริแล้วว่า อันว่า พอละ ด้วยการ
 ยังจิตให้เต็มใส มีประมาณเท่านั้นแห่งมานพดังนี้ หัก
 ไปแล้ว

สัมพันธ์ไทย

อายตุมา ตยกตุตา ใน ปกุกมตุๆ อาชฺยาตบท
 กตุตุวาจก อิมมูหา วิเสถนของอาวาธาๆ อุปาทานใน ปกุกมตุ
 อติ ปฏิสเทธลึงคตุถ เต ภาวาทิตมฺพนฺธ ใน วาเสนๆ กรณ ใน
 อติ อธิ วิเสถน ของ อาวาเสๆ วิชยาธารใน อติ.

สาธ, ลึงคตุถ มคธ ลึงคตุถ

ตาชฺนี้ เป็นนามนาม ก็มี อพยยศัพท์ก็มี ดังเช่น ตุกวิ

สาธุ สาธุ อันว่า ความดี อันคนดี ทำได้ง่าย เป็น
อภัยพิภพทั้งนี้ ดังเช่น สาธุ สาธุ กุมาริเต คุณอนกุมาริกา
ก็แล้ว ก็แล้ว ถ้าเป็นนามกัณฑ์ตามคำแนะนำคติบาท
แต่ในที่นี้ ท่านใช้ดังในอรรถแห่งปฐมาภิธานว่า “อัน
ว่า คัดละ” จึงสัมพันธเป็น ถึงคุณ เช่น สดุดา สาธุติ วดุดา
ปุโรโต อคมาติ อันว่าพระศาสดา ครั้นแล้วว่า อันว่าคัดละ
ทั้งนี้ได้เด็ดไปแล้ว ข้างหน้า อย่างนี้สัมพันธเป็นถึงคุณ
บางแห่งท่านสัมพันธเป็น รูปใน อธิกัมม.

สัมพันธไทย

สดุดา สดกุดา ใน อคมาติ ๆ อาชญาตบถ กตุดาจาก
สาธุ ถึงคุณ อิติ อาการ ใน วดุดา ๆ ปุพพกาดกิริยา ใน
อคมาติ ปุโรโต คติยาวิเลตณ ใน อคมาติ หรือจะว่า สาธุ
สาธุ อาษาจนตฤ มคธ อาษาจนตฤ

เป็นอภัยพิภพทั้งในความวิงวอน, ขอร้อง. แปลว่า
ทั้งข้าพระองค์ขอโรกาส หรือทั้งข้าขอโอกาส เช่น สาธุ
ภนเต ภิกขุ ยาวชั้ว อารณณกา สดุดุ ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ ทั้งข้าพระองค์ขอโรกาส อันว่าภิกษุทั้งหลายพึงเป็น
ผู้อยู่ป่าคดอศรีวิคพึงเป็น

สัมพันธไทย

ภนฺเต อาตปนํ อารุ อายาจนฺตฺถํ ภิกฺขุํ ตยถคฺคตา ใน
 อตฺตํ อายาจนฺตฺถํ กตฺตวาจก ยาวชํวํ กิริยาวิเสสํ
 ใน อตฺตํ อารมณฺเภา วิกตฺติคฺคตา ใน อตฺตํ

สัมพันธวิเศษคุณนาม

๑. แปลว่า ชื่อว่า แต่ไม่มีสัญญาไซตกนิบาต รวม
 อยู่ด้วย สัมพันธว่า "สัญญาวิเสส"

๒. สำหรับขยายความของนามให้ชัดยิ่งขึ้นแปลว่า คือ
 สัมพันธว่า "วิเสสดาภิ"

๓. แปลว่า คือ แต่มีวณะต่างกับนามผู้เป็นเจ้าของ
 สัมพันธว่า "สรูปนิทตฺต"

๔. แปลว่า ชื่อว่า สำหรับเสริมความข้างต้นให้เด่น
 สัมพันธว่า "สัญญาตฺต"

สัญญาวิเสสน มกษ สัญญาวิเสสน

เป็นบท อธิบายนามมีลักษณะอย่างเดียวกับคุณนาม
 อันเป็นวิเสสอื่น ๆ ต้องมีถึง ๓ วณะ วิภคิตอย่างเดียวกับนาม
 นามผู้เป็นเจ้าของซึ่งจะเป็นวิภคิตอะไรก็ได้ เวลาแปลเติมคำว่า

ชื่อว่า ทรงพระนามว่า หรือคำใดอันเหมาะแก่สภาพของบุคคลที่ต้องกล่าวถึง ข้อสำคัญที่แปลเช่นนั้นไม่มี "นาม" ธรรมดา ไรศกนิบาตรวมอยู่ด้วย จึงจะเป็นสมญาวิเศษตามที่มี เช่น โกธัมมปิย ปรนตโป นาม ราชา อโหติ อันว่าพระราชาทรงพระนามว่าปรินตปะ ได้มีแล้วในเมืองโกธัมมพิคังนี้ คำว่าทรงพระนามว่า เป็นคำแปลมาจากนามสมญาไรศก มิใช่คำแปลเห็นเข้าในบท ปรนตโป จึงเป็นสมญาวิเศษไม่ได้ ต้องสัมพันธ์วิเศษอื่นๆ ส่วนที่เป็นสมญาวิเศษนั้น ต้องแปลเห็นเป็นคำว่า ชื่อว่า ทรงพระนามว่า เข้ามาทั้งๆ ที่ไม่มีนามสมญาไรศกรวมอยู่ด้วย เช่น เคน ไซ ปน ตมเยน สลชโย ปริพพาสโก ราชคเห ปฏิวตติ มหติยา ปริธาย ตทธี ถัดมัยนั้นแด อันว่าปริพพาสกชื่อว่าสมุชชัย อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ กับด้วยบริษัทหมู่ใหญ่ ถ้า ถัดลงมาตามพุทธกาลเถ ติกิถุส กาดัรณโณ จิตา อโหติ อันว่านางวิสาขานัน เป็นพระราชบิดาแห่งพระเจ้ากรุงกาดิ ทรงพระนามว่ากิกิ ได้เป็นแล้ว ในกาลแห่งพระสมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัถปะ

สัมพันธ์มคธ

ปนตฺหุโต วาฤยารมฺโภ ไรตฺหุโต วาณาณฺกาโร เคนาติ-
 ปทํ ตมเยนาติปทสฺส วิเสถนํ ตมเยนาติปทํ ปฏิวสฺสํคฺติปเท
 คติยาวิเสถนํ ตมฺบรายิคติปทํ ปริพฺพพาชโกฏิปทสฺส ตมฺบเว-
 วิเสถนํ ปริพฺพพาชโกติปทํ ปฏิวสฺสํคฺติปเท ตยฺกคฺคฺคา ราช-
 คเหติปทํ ปฏิวสฺสํคฺติปเท วิธยาชาโร มหติยาติปทํ ปริธํ-
 ยาติปทสฺส วิเสถนํ ปริธํยาติปทํ สทฺธิณฺติปเท สหคฺคก-
 คิยา สทฺธิณฺติปทํ ปฏิวสฺสํคฺติปเท กิริยาตมวาโย ปฏิวสฺสํคฺติปทํ
 ปริพฺพพาชโกติปทสฺส กคฺคฺคฺคาจกํ อาชฺชยาตปทํ...กิกิธฺสํคฺติปทํ
 รณฺโณติปทสฺส ตมฺบเวนาวิเสถนํ...

วิเสสลาภี

ข้อนี้มคธลักษณะเหมือนคุณนามที่เดียว เป็นบทช่วย
 เพิ่มความให้ชัดยิ่งขึ้น ดังที่บ่งนั้นคืออะไร คือผู้ใด ก็อนัน
 ได้เข้ามาดอยๆ มิใช่บทไข หรือเพิ่มอรรถเข้า บทที่เป็น
 วิเสสลาภนั้น ต้องมีวาทะ วิภัติเหมือนกับตัวนามเดิม ตาม
 กฎของกัมภีร์สัมพันธ์มาทำให้แปลว่าคือ แล้วแปลความ
 หมายของศัพท์ที่เดียว ไม่ต้องออกจำแนียงอายตนิมาตอีก

เพราะความงามเจ้าของวิเสสดาภ ได้แปดออกดำเนียงอาค-
 นิบาตอยู่แต่จึงไม่ต้องออกดำเนียงอายตนิบาตอีก เพราะ
 ตามธรรมดา บทวิเสสไม่ต้องแปดออกดำเนียงอายตนิบาต
 คงแปดเฉยๆ ถ้าแปดออกดำเนียงอายตนิบาตได้ก็แสดง
 ว่ามีฐานะเท่ากับความงามอันเป็นเจ้าของ ฉะนั้นจะเป็น
 วิเสสหรือวิเสสดาภของกันได้อย่างไร เพราะต่างก็ไม่ชน
 แก่กันและกัน นักเรียนพึงใคร่ควรวินิจฉัยให้ดี เช่น อตุต
 เหาตา ธนา อตุติ อิตฺติยา ปุริสสุส วา อันว่าทรัพย์ ท. เหล่า
 นี้มีอยู่แก่ผู้ใด คือหญิงหรือ หรือว่าคือบุรุษ เถโร เกณจิ
 ททเรน วา สามเณเรน วา วคฺคํ กตํ ภวิสฺสํคตํ สดฺดกฺขเณ
 อันว่า พระเถระกำหนดแล้วว่า อันว่าวัตรอันใด ๆ คือภิกษุ
 หนุ่มหรือ ๆ ว่า คือสามเณรกระทำแล้ว จักเป็น สัมพันธ์
 เถโร สยกกคฺตา ใน สดฺดกฺขเณ ฯ อาชฺยาตบท กคฺคฺวาจก
 วคฺคํ สยกกคฺตาในภวิสฺสํคตํ ฯ อาชฺยาตบท กคฺคฺวาจก เกณจิ
 อนภิกฺคกคฺตา ใน กตํ ททเรณํกตํ สามเณเรณํกตํ วิเสสดาภ
 ของเกณจิ วา ๑ ศัพท์ บทวิภังค์กับ ททเรน สามเณเรน
 กตํ วิภคฺคกคฺตา ใน ภวิสฺสํคตํ อิติศัพท์ อาการ ใน
 สดฺดกฺขเณ

สรุพนิตสุสน มกช สรุพนิตสุสน

เป็นข้อสำหรับเรียกบทนามหลายบท ซึ่งเป็นส่วนขยาย
 ออกจากนามที่เป็นเจ้าของเดิม ที่ต่างจากวิเศษณ์ที่ตรงที่
 นามเจ้าของเดิมอมความรวมยอดทั้งหมด ส่วนสรุพนิตสุสน
 เป็นจำนวนขยายออกทั้งหมด เท่าที่นามของเจ้าของเดิมอม
 อยู่ โดยมากเป็นเอกพจน์ ส่วนนามเจ้าของเดิมอมความ
 รวมดังทั้งหมดจึงต้องเป็นพหูพจน์ อนึ่งทางที่สังเกตได้ง่าย
 อีกทางหนึ่งก็คือวิเศษณ์ ต้องมี ว จนะ วิภคิ เด่มอกัน
 กับนามผู้เป็นเจ้าของ ส่วนสรุพนิตสุสน มีว จนะต่างกัน
 เช่น เกตฤชยานิ มังคฤชยานิ อญฺจิกฤชยานิ ฉวิกฤชยานิ
 วยกฤชยานิ ปญฺจ กฤชยานานิ อันว่าความงาม ท. คือความ
 งามผม คือความงามเนอ คือความงามกระดูก คือความ
 งามผิว คือความงามวัย จตุตาโร รุมมา วาทุสนฺติ อายุ
 วนฺโน สฺขิ พถิ อันว่าพร ท. & คืออายุ คือวรรณ คือ
 ความสุข คือกำลัง ย่อมเจริญ

อนึ่งข้อควรสังเกตอีกทางหนึ่ง คือ เป็นวิภคิเดียวกัน เมื่อ
 แปรนามที่เป็นเจ้าของออกดำเนินยอชยนิบาตแล้ว ตัว
 สรุพนิตสุสน ไม่ต้องออกดำเนินยอชยนิบาตอีกเห็นคำว่า

คือแล้วแปลเฉพาะความหมายของศัพท์ทีเดียว เพราะถือว่า
 บทสรุพนิตถุสฺสนมีฐานะเท่ากับบทวิเสสณ ซึ่งจำกัดสัมพันธ์
 เข้ากับนามอันเป็นเจ้าของเดิม จึงไม่กังวลจะต้องแปล
 ดำเนียงอายตนิบาตอีก ถึงเวลาสัมพันธ์ก็บอกว่าสรุพนิตถุสฺสน
 ของบทนั้น ๆ ที่เดียว ไม่ต้องสัมพันธ์ว่าถึงบุคคลแล้วจึงสรุปรู
 นิตถุสฺสนอีก ซึ่งเป็นการยุ่งยากดังเช่น จตุตาโร รุมมา ฯลฯ
 สุธัมมํ พถํ อนฺว่าพร ท. ๔ คืออายุ คือวรรณ คือความสูง
 คือกำลัง เวลาสัมพันธ์ว่า อายุก็ดี วณฺโณก็ดี สุธัมมํก็ดี
 พถํก็ดี สรุพนิตถุสฺสนของจตุตาโร รุมมา เดียวทีเดียว ถ้าตัว
 สรุพนิตถุสฺสน มีวิภัตต่างกันก็ควรเติม อายตนิบาต ของคนใน
 เวลาแปลด้วย ถึงตอนสัมพันธ์ ก็สัมพันธ์ว่าถึงบุคคลก่อน
 แล้วจึงสรุพนิตถุสฺสนอีกวาระหนึ่ง เช่น

พุทฺธชรณํ รุมมรณํ สังฆรณํ คิณฺณํ รตนานํ อานุภาเวน
 สพุพฺพนุตรายา วินสฺสณฺตุ แปลว่า อนฺว่าอันตรายทั้งปวง
 ท. จงพิณาศไปด้วยอานุภาพแห่งรตนะ ท. ๓ คือ อนฺว่า พุทธ
 รตนะ คือ อนฺว่า ธรรมรตนะ คือ อนฺว่า สังฆรตนะ

สัมพันธ์ไทย

พุทฺธรัตนกัณฑ์ ฌมฺมรัตนกัณฑ์ สังฆรัตนกัณฑ์ ถึงคฤณะ
 ธรรมนิทสูตของคิณฺณ รตนานํ คิณฺณํ วิเสตํ ของ รตนานํ ฯ
 ตามีตัมพินฺชในอาณกาเวน ฯ กรณในวินสูตํศุ สัพพนฺตรายา
 ตยกคฺคา ใน วินสูตํศุ ฯ อาชฺฐายาตบถ กคฺคฺวาจก

ถ้าวิภคทีเดียวจนแปลเห็นคำว่า คือเฉย ๆ ไม่ต้องออก
 ดำเนินอายุคนิบาตถึงเวลาดัมพณชกัณณชเป็น รูป
 นิทสูตันเข้ากับนามเจ้าของทีเดียว เพราะถ้าแปลออกดำเนิน
 อายุคนิบาตถึงเวลาดัมพณช ต้องดัมพณชตามดำเนินอายุค-
 นิบาตก่อนตามระเบียบ แต่ข้าพเจ้าได้ค้นดูคัมภีร์ต่าง ๆ
 หาดายคัมภีร์ รวบรวมตำราต่างประเทศด้วยเท่าที่ความรู้อำนวย
 ส่วนมากท่านดัมพณชรูปนิทสูตันทีเดียว ฉะนั้นในที่กล่าว
 มานเห็นจะเหมาะพอถือเป็นหลักได้

ในบางแห่งยังพบสัตว์รูปนิตถุ์ต้นเป็นพหูพจน์ก็มีเช่น ฉนุ
ฉนุฉนุ ฉินฉนุ ปิตกาน ฉิทกาน ฉนุฉนุ ฉนุฉนุ ปกฉนุฉนุ
รติโย ปวตฺตุนติ อันว่ารัศมีแห่งต. ๖ คือเขียว คือเหลือง
คือแดง คือขาว คือหงส์บาท คือปลัดขัย่อมเป็นไป

วิธีสัมพันธไทยและมคธ

๕๗

อิติ หรือถ้าสัมพันธเป็นถึงบุคคลแล้ว ไม่ต้องสรูปอีก เพราะ
เดชาในหลายบท เมื่อเราสัมพันธแล้วไม่เคยสัมพันธรวม
ทั้งหมดเป็นสรูปในอิติ...เพราะเมื่อสัมพันธแล้ว ก็ถือเป็น
การเสร็จอยู่ในตัวอย่างที่เคยปฏิบัติมาใน การ สอบถามหลวง
ทุกคราว ถ้าประสงค์จะสัมพันธว่า สรูป ก็ให้ว่ารวมทั้ง
หมดเข้ากับอิติโดยแจ้งถูก ถ้ามีแต่ ~~แต่~~ ~~แต่~~ ~~แต่~~ ต้องสัมพันธ
ภายในเดชาในให้เสร็จทีเดียว ถ้าเป็นบทเดียวหรือหลาย
บท แต่เป็นเพียงบทตั้ง ให้รวมเป็นสรูปทั้งหมดใน
อิติทีเดียว ไม่ควรสัมพันธเป็นอย่างอื่น เช่น วาโต รุกข์
ว ทุพฺพลนฺติ พทวโต ฉินฺนตญฺเฐ ชาคํ ทุพฺพลรุกข์ วีย
อันว่า อรรถว่า ราวกระอันว่า ถมมํก่าถัง รังควาน ซึ่ง
ต้นไม้ที่มีก่าถังอ่อนอันเกิดแล้ว ที่ริมเขาขาดแห่งบาทพระ
ศาถาว่า วาโต รุกข์ ทุพฺพล ดังน.

สัมพันธไทย

วาโต รุกข์ ว ทุพฺพล สรูป ใน อิติฯ สรูปในศาถา-
บาทสุด ๆ ถมมํสัมพันธ ใน อติโล ๆ ถึงบุคคล วีย ศัพท์

อุปมาโรคที่เข้ากับ พดวโต ๆ ถึงยุคถุ ฉินฺนคฺเช อุปถิตติ-
กาธาร ใน ชาติ ๆ วิเสสณ ของ ทุพฺพตรุกฺข ๆ อวฺคฺคกมฺม
ใน ปหฺรนฺโต ๆ วิเสสณ ของ พดวโต.

สัญญา สัญญ มคธ สญญา สญญิ ~~สญญา~~

ข้อที่ท่านบัญญัติขึ้นเพื่อขยายความของบท ที่กล่าวถึงให้
ชัดเจนในลักษณะคล้าย ๆ กับสัญญาวิเสสณ แต่จัดอย่างนั้น
ไม่ได้ เพราะบางครั้งเป็นนามด้วยกันทั้งคู่ บางครั้งเป็น
กิริยาทั้งคู่เป็นบทช่วยอธิบายความของกัน และ กันให้ ชัดยิ่งขึ้น
และแปลเห็นคำว่า “ชื่อว่า” มาด้วย บทต้นท่านสัมพันธ์
เป็น สญญิ บท ขยายมีคำว่า “ชื่อว่า” สัมพันธ์ว่า
สญญา บทที่ต่อสัมพันธ์ว่า สัญญิ สัญญา นี้ เมื่อบอก
สญญิ สญญา แล้ว ต้องสัมพันธ์ตามปกติอีกครั้งหนึ่ง เช่น
อริยมฺเถ นินฺพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺตุฯ ปณฺหิตา วิปากมฺุณฺนาย
นินฺพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺติ อันว่าบัณฑิต ท. เมื่อกระทำให้แจ้ง
อยู่ซึ่งพระนิพพานด้วยอริยมถ ชื่อว่าย่อมกระทำให้แจ้งซึ่ง
พระนิพพานด้วยวิปากมฺุณฺ

สัมพันธ์ไทย

ปณฺธิตา สยกคฺคา ใน ตฺจฺนิคโรนฺติ ฯ อาชฺยาตบท กคฺคฺวาจก อริยมถฺเน นินฺพฺพานํ ตฺจฺนิคโรนฺตา สณฺณํ วิปาก มุตฺตนาถ นินฺพฺพานํ ตฺจฺนิคโรนฺติ สณฺณวา อริยมถฺเน กรณ ใน ตฺจฺนิคโรนฺตา นินฺพฺพานํ อวฺคฺคฺกมฺม ใน ตฺจฺนิคโรนฺตา ฯ วิเสตฺน ของ ปณฺธิตา วิปากมุตฺตนาถ กรณ ใน ตฺจฺนิคโรนฺติ นินฺพฺพานํ อวฺคฺคฺกมฺม ใน ตฺจฺนิคโรนฺติ ถ้ามึนนามคัพฺท สณฺณวาโชตก รวมนอยฺคฺด้วย สัมพันธฺอย่างธรรมดา ไมคฺอง สณฺณํ สณฺณวา เช่น จคฺคฺวาริ ผลาณิ วิปากมุตฺตนา นาม.

สัมพันธ์ไทย

จคฺคฺวาริ วิเสตฺน ของผลาณิ ฯ สยกคฺคา ใน โหนฺติ ฯ อาชฺยาตบท กคฺคฺวาจก นามคัพฺท สณฺณวาโชตก เข้ากัับ วิปากมุตฺตนา ฯ วิคคฺกคฺคา ใน โหนฺติ

วิธีวิ วรรณ มคธ วิธีวิ วรรณ

เป็นชื่อของบทข้อความ หรือบางที่ท่านถนัดจะพูดบุตฺระจะ แปลคัพฺทในคาถาไมออกจิงวางคัพฺทข้อความให้ง่ายขึ้น บางที่วางไว้เพียงคฺวเดียว บางที่วางไว้หลายคฺว โดยมากคัพฺท

ที่วางไว้หน้าท่านใช้ศัพท์ที่เป็นไวพจน์ (Synonym) ของกัน
และกันได้ เวลาแปลต้องใช้คำว่า “คือว่า” ตามหลักท่าน
เรียงบทในคาถาหรือ บทเดิมไว้หน้า แล้วเรียงบทไข เป็น ลำดับ
ไป แต่บางที่ท่านไขความให้กระจ่างขึ้น โดยใช้ศัพท์เดียว
ไปหาบทไขตั้งประโยคหนึ่งก็มี ตถา คือว่า เกเห เทว ภิกขุ
สหัสธานี ภูมฺพชนฺติ บทเดิมสัมพันธ์ วิวริย หมายความว่า
บทซึ่งจะต้องไข บทไขเรียกว่า วิวรณ์ คือบทไข พอสัมพันธ์
เป็น วิวริย วิวรณ์ เสร็จแล้ว ต้องสัมพันธ์ตามปกติอีกวาระ
หนึ่งเช่น ตถถ พาดาคิ พาเดยน สมนฺนาคตา อธิโลกโลกคุถ
อชานนฺตา อันว่าชน ท. ผู้มาตามพร้อมแล้วด้วยความเป็นคน
โง่ คือว่าผู้ไม่รู้อยู่ซึ่งประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า ชื่อว่า
คนพาด ในพระคาถานั้น.

สัมพันธไทย

ตถถ วิเสสฺนของคาถายํ ๆ ภินฺนาหาร ในพาดฯ ๆ สรูป
ในอิติฯ ๆ สญฺญาไซคก ใน ชนา พาเดยน ภรณใน
สมนฺนาคตาฯ ๆ วิเสสฺนของ ชนา และ วิวริย ใน อชา
นฺนาคตาฯ ๆ วิวรณ์และวิเสสฺนของชนา อธิโลกปรโลกคุถ
อวุตฺตกมฺม ใน อชานนฺตา ชนา ถึงตถถ ฯ

กิริยาปราชญ์ มคธ กิริยาปราชญ์

(โยชนา, อภิ หน้า ๕๓๑)

ข้อนี้ ได้แก่ ยี่, กับ ยดฺมา หรือบางที่ท่านวาง หิ
แพน ยดฺมา ก็มี จะว่าเป็นวิเสสของนามตัวใดตัวหนึ่งก็มี
ใช่ เป็นกิริยาวิเสสก็มีใช่ คล้ายเป็นวิเสสของเนื้อความทั้ง
ประโยคที่เกี่ยว ท่านเรียงอยู่ต้นประโยค แต่เวลาแปลต้อง
แปลหลังบทอื่น ๆ ซึ่งรวมอยู่ในสังกัดประโยคนั้น แปล
เฉย ๆ เช่น ยี่ ว่า ไค ยดฺมา เพราะเหตุใด หิ, เพราะเหตุ
ใด ในสัมพันธมาดา ท่านวางอุทาหรณ์ไว้ว่า

ยี่ เม ภนฺเต ภควา ปาฏิโกโก ปณฺณนํ อจฺจ
ราตคานํ ปฏฺฐาภาย กกุฏปาทานํ, มุญฺจามหิ ภนฺเต เอตฺตฺมา
ปฏฺฐิตฺวา.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อันว่า พระผู้มีพระภาค ทรง
เป็นผู้ประกันของข้าพระองค์ เพื่อให้ได้เฉพาะซึ่งร้อยแห่งนาง
อัสดร ท. ๕ ผู้มีเท้าคุณกพิราบ ไค อันว่าข้าพระองค์
เปิดซึ่งพระผู้มีพระภาคจากคำปฏิญยานั้น.

ข้อความตอนต้นบ่งว่า คำปฏิญญา คือการที่พระผู้มี
พระภาคทรงรับประกันให้ได้นางอัสดร ๕๐๐ ไค. ข้าพระองค์

เปิดองพระผู้มีพระภาคจากคำปฏิญาณนั้น ไตในที่นี้ ไม่เป็น
 วิเสदनบทใดบทหนึ่งโดยเฉพาะ วางไว้ด้อยๆ เช่นนี้ สัมพันธ
 ว่า “กิริยาปราคามัน”

อนจุณริย์ โข ปเนตํ ยํ คฺวํ มาทิสํ อจฺริยํ อภิตฺวา
 อปฺปิจุโณ อโหติ ตุกฺกอนภิกฺขุ ก็อันว่าเธอ ได้แล้วซึ่งอาจารย์
 ผู้เช่นกันด้วยเรา เป็นผู้มักน้อยได้เป็นแล้วใด อันว่าความ
 เป็นคืออันได้ซึ่งอาจารย์ผู้เช่นกันด้วยเรา เป็นผู้มักน้อยนี้เป็น
 ของไม่น่าอศจรรยํ ยํ ภินความทั้งประโยค จึงสัมพันธเป็น
 กิริยาปราคามัน.

สัมพันธมคธ

ภนฺเตติปทํ อาตปนํ ภควาติปทํ โหตฺติปเท ตยกคฺคา
 ยนฺติปทํ กิริยาปราคามัน เมติปทํ ปาฏิโกโคติปเท สามี
 ตมฺพนฺโร ปาฏิโกโคติปทํ โหตฺติปเท วิกตติคฺคา ปญฺจนนฺ
 ติปทํ อจฺจราตฺตานนฺติปทตฺถ วิเสदनํ อจฺจราตฺตานนฺติปทํ
 ปฏฺฐาภายาติปเท ฉนฺนจํกมฺมํ กกุฏปาทานนฺติปทํ อจฺจรา
 ตฺตานนฺติปทตฺถ วิเสदनํ โหตฺติปทํ ภควาติปทตฺถ กคฺค—
 วากํ อาชฺยุชาติปทํ อหฺนฺติปทํ มุญฺจามีติปเท ตยกคฺคา

วิธีสัมพันธ์ไทยและมกษ

๑๐๓

ภควนุคตูปัท มุญจามัตติปะเท อวคตคัมหม์ เขตตุมมาติปะท
ปฐิตตวาติปะทตต วิเสตน์ ปฐิตตวาติปะท มุญจามัตติปะเท
อปาทาน์.

ยตุมา ตพพตฺตุนานํ ชีวิตํ มรณปริโยธานํ, ตตฺมา
คว เทโห ภิชฺชติ น จิรตฺเตว ภิชฺชิตฺตติ.

อันว่าชีวิตแห่งสัตว์ทั้งปวง ท. มีมรณะเป็นที่สุด เพราะ
เหตุใด เพราะเหตุนี้. อันว่า ร่างกายของเธอย่อมแตก
คือ จักตลายต่อกาลมีช้านั้นเทียว.

ยตุมา พุทฺธา อูปฺปชฺชมานา มหาชนํ รากกตฺตารา
ทํทิ ตาเรนฺติ ตตฺมา พุทฺธานํ อูปฺปาโท ตฺโร โหติ อันว่า
พระพุทเจ้า ท. เมื่อทรงอุปบัติ ยังมหาชนให้ข้ามจากกันดาร
มีกันดารคือราคะเป็นต้น เพราะเหตุใด เพราะเหตุอัน
อันว่า การทรงอุปบัติแห่งพระพุทเจ้า ท. นำมาซึ่งความสุข
ย่อมเป็น.

สัมพันธ์ไทย

พุทฺธา เหตุกตฺตา ใน ตาเรนฺติ ฯ อายฺยาตบท เหตุ
กตฺตวาจก ยสฺมา กิริยาปฺรามาสน์ อูปฺปชฺชมานา อพฺภนฺตร
กิริยาของพุทเจ้า มหาชน กาวิตกมฺม ใน ตาเรนฺติ ราก

กนฺตาทิ อปาทาน ใน คาวเรณฺติ คตฺมา เหตุ พุทฺธานํ
ภาวาทิสัมพยุจ ใน อุปปาโท ๆ สยกคฺตา ใน โหติ ๆ
อาชฺยาตบถ กตฺตฺวาจก ตฺไช วิกตีกคฺตา ใน โหติ

หิ อยู่ในประโยคต้น มี คตฺมา หรือ อิติ อยู่ประโยค
หลัง อันเป็นเหตุผล แก่กัน แะกัน หิ นั้น มีฐานะเท่ากับ
ยตฺมา จึงไม่ควรแปลว่า “ก็, จริงอยู่” ต้องแปลว่า เหตุ
ใด เพราะเหตุใด, สัมพันธ์เป็นกิริยาปรามาสน์ เช่น
โย หิ ภควา

วชเก เทวทคฺตมฺหิ

โจเร อญฺคฺติมาตเก

ชนปาเด ราหุตฺเต

สพฺพคฺต สมนานโสติ

ทสฺสเสถ เม ภควนฺตมฺหิ ปุณฺปุณฺนี ขาจิ ฯ

อันว่าพระเทวทคฺตคฺตนั้น อันว่าพระผู้มีพระภาคเป็นผู้มีพระ
ทัยเต็มอในชนทั้งปวง ท. คือนายมัจจนฺตด้วย คือพระเทวทคฺต
ด้วย คือโจเรชื่อของคฺติมาตด้วย คือข้างชื่อชนบาดด้วย คือ
กุมารชื่อว่าราหุตฺตด้วย เหตุใด เพราะเหตุนี้ จึงวอนแล้ว
น้อย ๆ ว่า อันว่า ท่าน ท. จงแสดงซึ่งพระผู้มีพระภาคแก่เรา
คฺน หิ ในที่นี้ เป็นกิริยาปรามาสน์.

กิริยาบท มคธ กิริยาปท

เป็นศัพท์พวกอภัยยศัพท์ ก็เป็นมาอย่างไรก็อยู่ตาม
อย่างนั้นไม่ผันแปรไปตามวิภัติและวณะ มีลักษณะคล้าย
กิริยา สามารถคุมพากย์ได้ บางทีทำหน้าที่เหมือนคุณนาม
สัมพันธ์เป็นวิภคิกศุตาได้ อภัยยศัพท์ จำพวกนี้ เรียกว่า
กิริยาบท มีอยู่ ๓ ตัว เท่าที่ค้นพบ, อดีต, ฤทฺธ, ปริยคต
ใช้ได้ทั้ง ๓ จากคือ กตฺตฺวาจก, กมฺมฺวาจก, ภาววาจก
แต่ที่ใช้มากที่สุดคือภาววาจก อาจารย์ตัวกตฺตา ได้ทั้งที่เป็น
เอกพจน์พหูพจน์ไม่จำกัด.

(ที่ใช้เป็นกตฺตฺวาจกได้นั้นพบในโยชนาอภิธรรมหน้า ๓๘๔.)

กิริยาบท กตฺตฺวาจก มคธ กตฺตฺวาจก กิริยาปท

อุทาหรณ์ กตฺตฺวาจกที่เหมาะสมจะนำมาแสดงเช่น ศฺตฺร
ปายาย วิมฺตฺตฺย สมนฺนาคโต อลฺ กาคฺ อลฺ ตฺวาทฺ
อันว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา อันเป็น
อุปมาในกิจนั้น อาจเพื่อทำ อาจเพื่อจัดแจง.

สัมพันธ์ไทย

ภิกฺขุ ตยกตฺตา ใน อดีตฯ ทั้งสอง บทฯ กิริยาบท
กตฺตฺวาจก ศฺตฺร วิเศษณ์ของ ภิกฺขุฯ ภินฺนาหาร ใน อุปา

ยาย ๆ วิเศษณ์ของ วิมิตาย ๆ กรณ ใน สมนุนาคโต ๆ
 อพจนตกรัตริยา ของ ภิกขุ กาคุ่ คุมตถธัมมปทาน ในอรรถ
 ตั้ววิชาตุ่ คุมตถธัมมปทาน ใน อรรถ.

อรรถ นี้จะใช้เป็น วิเศษณ์ก็ได้ เช่น อรรถ เม ราช
 อันราชธมมัตถ์ควรแก่เรา อรรถ ใช้ในภาวฉาถก็ได้

กิริยาบทกมฺมวาทก มคธ กมฺมวาทก กิริยาบท

ใช้ เป็นกิริยา กมฺมวาทก เช่น นวหิ ภิกขเว องเค
 หิ สมนุนาคตํ กุตํ อปฺปคณฺหฺวา ฯ อตฺถิ อปฺปคณฺหฺตุํ ตุกฺกอน
 ภิกษุ ท. อันว่า ตระกูลประกอบแต่ด้วยองค์ ๘ อันภิกษุ ยัง
 ไม่เข้าไปแล้ว ควรเพื่อ อันเข้าไปด้วย.

สัมพันธ์มคธ

ภิกขเวติปทํ ชาตปน กุณฺหฺติปทํ อตฺถติปเท วุตฺตกมฺมํ
 นวหิติปทํ องเคหิติปทตฺต วิเศษณ์ องเคหิติปทํ สมนุนา
 คตฺถติปเท กรณํ สมนุนาคตฺถติปทํ กุณฺหฺติปทตฺต วิเศษณ์
 อปฺปคณฺหฺวาติปทํ อตฺถติปเท ปุพฺพภาตกิริยา ฯ ตทฺโท
 วาภยธฺมฺมาจฺยตฺโต อปฺปคณฺหฺตฺถติปทํ องคฺติปเท คุมตถธัม
 มปทานํ อตฺถติปทํ กุณฺหฺติปทตฺต กมฺมวาทก กิริยาบท

กิริยาบทภาวจาก มคธ ภาวจาก กิริยาบท

ตถกา ใช้คุมพากย์ ภาวจาก เช่น โกธตรณฺณามี
ตถุชฺช น ตถกา เอกโต ภวตุ อันเราไม่อาจเพื่อความเป็น
อันเดียวกันกับแม่ด้วยพระเจ้าโกศล.

สัมพันธ์ไทย

มยา อนภิตกตฺตา ใน น ตถกา น ๑๖๑ ใน ตถ
กา กิริยาบท ภาวจาก โกธตรณฺณาสฺมา สหตฺถคตฺติยา
ใน ตถุชฺช มีศัพท์ อเปกฺขตฺถ เขวักม โกธตรณฺณาสฺมา ตถุชฺช
กิริยาตมวาย ใน ภวตุ เอกโต วิภคฺติอนภิตกตฺตา ใน
ภวตุ ๆ คุมตฺถตฺถมฺปทาน ใน น ตถกา.

ตถกา ใช้คุมพากย์ในกมฺมจากได้ เช่น พุทฺธา จ
นาม น ตถกา สเจน อวราเชตุ กิธรรมคฺคาว่า อันว่า
พระพุทฺธเจ้า ท. อันคนไอ้อวดไม่อาจเพื่ออันให้ทรงพอพระ
ทัย. เยน ฌาณน โส ตถกา ทฏฺฐํ อันว่า ช่างไม้คือ
คณฺหาณอันเราอาจเพื่ออันเห็นด้วยญาณใด.

สัมพันธ์ไทย

โส วิเสสฺสน ของ คณฺหาณทุกมฺมกั ๆ อุตฺตกมฺม ใน
ตถกา กิริยาบท กมฺมจาก เยน วิเสสฺสนของ ฌาณน ๆ

กรณ ใน ทฎ จุๆ ตุมตุดตมปทาน ใน ตฎกา.

ตฎกา เป็นกิริยาบท กมฺมจาก วัชฏ ดุตุตกมฺม
ซึ่งเป็นจำพวก ตุมฺ, ศัพท์ก็ได้ เช่น

นาหิ ตาหิตานํ ตเตนปี ตหตุเตนปี ตตตหตุเตนปี

ตฎกา กมฺเปตุ,

อันว่าเราแม้อันร่อย แม้อันพัน แม้อันแสน แห่งชนผู้
เช่นกับท่าน ท. ไม่อาจเพื่ออันให้หวั่นไหว อนํ ดุตุตกมฺม
ใน ตฎกา น ปฏิเสธ ใน ตฎกาๆ กิตตท กมฺมจาก.

ปริยตุตํ แปลว่า อาจ. สามารถ, ดำรง ท่านใช้
เป็นกิริยาบททกตุดจาก ในคัมภีร์อภิขมฺมตุดวิภาวิน
ดังเช่น รูปปตฺติ อติเตตฺวาเนน ปริยตุตํ อันว่าความแปร
ผัน ดำรงด้วยคำอื่นไม่ต่างกันว่า รูปปติ ดังนี้.

รูปนํ ตยกตฺตา ใน ปริยตุตๆ กิริยาบท ทตฺตุดา
จก (โยชนา อภินิ ๑๘๔)

นิปาตสมุห มลช นิปาตสมุโห

ข้อนี้ท่านบัญญัติขึ้นเพื่อเรียกนิบาตที่รวมอยู่แห่งเดียว
กันหลายตัว จะแยกกันสัมพันธ์ที่ละตัวเรียกตามข้อนั้นๆ ก็ได้

แต่เป็นการไม่สะดวก และเพื่อคัดความยุ่งยาก ในเวลาดัม
พันธ์ท่านจึงให้ดัมพันธ์รวมทั้งหมด เป็นนิปาคตัมมูหที่เดียว
เช่น อปีจโฮ ปน ก็อีกอย่างหนึ่ง อถโฮ ปน ก็ครั้ง
นั้นแต่ เป็นต้น รวมดัมพันธ์เป็นนิปาคตัมมูหที่เดียว อปีจ
โฮ ปน อิเม ดททา นิปาคตัมมูโฮ หรือจะแยกดัมพันธ์
ตามชื่อแห่งนิปาคตนั้น ๆ ก็ได้ (ระวังอย่าเขียนเป็นนิปาคตัมมู
หิต ต้องเป็นนิปาคตัมมูหจึงจะถูก อภิธานปาดัตถยาม ของ
นาคประทีป) อนึ่ง นิปาคตัมมูหนั้น ตามโยชนา ท่านเรียกว่า
นิปาคตัมมูทาโยกัม (ดูโยชนา อภิธรรมหน้า ๖๘)

ปาฏิกงฺขา กิริยาภิกถกัพิเศษ

แปลว่า อันบุคคลพึงหวังได้เฉพาะ เป็นนามภิกถกัแต่
ท่านใช้เป็นกิริยาภิกถกัคุมพากย์ได้ มาจาก ปฏี บทหน้า
กฏฐ ชาติ ในอรรถ มุ่งหมาย, ปวารณา, ญย บัจจัย
เป็นกิริยาตมมูมฺชาตฺถุ จึงใช้ส่วนมากในกมฺมวาท เช่น ดูทุ-
ตฺติเยว ภิกฺขเว ภิกฺขุณฺโณ ปาฏิกงฺขา ตูก่อนภิกษุ ท. อันว่า
ความเจริญอย่างเดียว อันภิกษุ ท. พึงหวังได้.

สัมพันธ์ไทย

ดูเหตุ ดูเหตุกรรม ใน ปาฐกถา ๆ กิตตบถ กัมมวา
จก เอวคัพพัตถ อวชารณเข้ากับ ดูเหตุ ภิภชเว อาตปน
ภิกขุณฺณ ญฺจ จีอนภิกคกคตา ใน ปาฐกถา.

กิมังค ปน

เป็นคำถามเชิงย้าความคำพูดให้มันหนักมากจน หรือ
เป็นคำพูดลดความสำคัญให้น้อยลงเป็นลำดับ เช่น ขนาด
อาจารย์ยังดูเขาไม่ได้ ว่าอะไรศิษย์ แต่ในด้านอนาถาท่าน
แปลว่าจะป่วยกล่าวไปโย แม้จะมีบทอื่นอยู่หลายบท บทนี้
ก็ต้องแยกมาสัมพันธ์แต่โดยคำพัง เพราะเป็นเนื้อความตอน
หนึ่งต่างหาก ท่านให้สัมพันธ์ว่า “ถึงคุณ” ส่วน ปน
ศัพท์ ในที่เช่นนี้ สัมพันธ์ว่า ปุณฺณตถ เพราะอยู่ในประโยค
คำถาม หนึ่ง ถึงแม้ว่าไม่มี ก็ ศัพท์รวมอยู่ด้วย ปน ศัพท์
อยู่ในประโยคคำถามก็ต้องสัมพันธ์ว่า ปุณฺณตถเหมือนกัน
ถ้าจะแยกศัพท์นี้ออกตามวิธีสันนิษฐานเป็น ก็— องค ปน แปล
โดยพยัญชนะว่า อันว่า เหตุอะไรเล่า? หรือจะว่าอันว่า
อะไรเล่าเป็นเหตุก็พอจะได้ (องค นปฺ. เหตุ. Cause ปรากฏ
ในอภิธานและ Cbilder, s dictionary

วิธีสัมพันธ์ไทยและมกษ

๑๑๑

ฉะนั้น ถึงเวลาสัมพันธ์ จึงควรสัมพันธ์ตามธรรมดา
ไม่มีพิเศษอะไร ปน ศัพท์ ปุจฉนตฺถ ก็ วิเศษตนของ องค์ๆ
ถึงคตฺถ แต่โดยปกติหลัง ก็มุงค์ ปน ต้องมีบทใดบทหนึ่ง
ซึ่งทำข้อความข้างต้นมาแปลเสมอ เช่น น หตฺถปาทา วเส
วตฺถนตฺถิ ก็มุงค์ ปน ญาคกา อันว่า มีอะไรเท่าๆ ย่อม
ไม่เป็นไปในอำนาจ อันว่าเหตุอะไรเล่า? อ. ญาติ ท. (จัก
เป็นไปในอำนาจ)

สัมพันธ์ไทย

ปน ศัพท์ ปุจฉนตฺถ ก็ วิเศษตน ของ องค์ๆ
ถึงคตฺถ ญาคกา ตยคตฺตา ใน วตฺถิสตฺถนตฺถิๆ อาชฺยาต
บท กตฺถวาทก วเส อาชฺว ใน วตฺถิสตฺถนตฺถิ.

สพฺเพน—สพฺพ

เป็นถ้อยคำที่เพิ่มเข้ามาเพื่อให้ไพเราะตามความนิยมของ
ภาษาบาลี ตามโศทวารโยชนาแห่งพระคัมภีร์อภิษมมตฺถวิภา
วินีท่านเรียกว่าพหุวิตฺถุโท คือ ศัพท์ ที่ออกขึ้นมา โดยอาศัยความ
นิยมให้ไพเราะในภาษาเท่านั้น ห้ามมีความหมายอันใดที่พิเศษ
ยิ่งกว่านั้นไม่ สพฺเพน สพฺพ ที่ประกอบด้วยทั้งคติยาวิภัก

และทศิยาวิภัต เวลามาแปลงเหลือความหมายสำหรับบทต้น
คือที่ประกอบด้วยตศิยาวิภัต ส่วนบทที่เป็นทศิยาวิภัตไม่ต้อง
แปล เวลาสัมพันธต้องรวมทั้งต้องบทสัมพันธาวรรคเดียวกัน
ไม่ต้องแยก ท่านให้สัมพันธทั้งต้องบทเป็นตศิยาวิภัต
(โยชนา อภิ-หน้า ๑๘๖)

อนึ่ง ตามนัยนี้ ยังพบอีกแห่งหนึ่งในขรรคมบทภาคต้อง
เรื่องธามาต คือนั่น เตะ กาเดน กาด ธามาตควา
เอกโค ติวชุนดา นิสันทา นิปปชชุนดา มหาชน ชาย
มานญ มัยมานญ ปดุตตุ เมื่อถือเอานัย กาเดน กาด
ก็คงแปลว่า ตามกาด หมายความว่า ตามกาดที่ควรจะพบ
คือว่างจากภาริการก็มาหาด้วยกันเป็นครั้งเป็นคราว ถึงตอน
สัมพันธก็ควรสัมพันธเลย ทั้งต้องบทเป็นตศิยาวิภัตที่เดียว
แปลว่า กษัตริย์ ท. เหล่านั้น พบกันแล้ว ตามกาด
ประทับยืนอยู่ประทับนั่งอยู่ บรรทมอยู่ด้วยกัน, เห็นแล้ว
ซึ่งมหาชน ผู้เกิดอยู่ด้วย ผู้ตายอยู่ด้วย

สัมพันธไทย

เตะ วิเสถน ของ ราชานิน ๗ สยกตุตา ในปดุตตุฯ
อาชยาตบ ทศตุวาจก กาเดน กาด ตศิยาวิเสถน ใน

ดมาคนดู ๆ ปลูกพื้กาดกิริยา ใน คิฏฺชนฺดา นิธฺกนฺดา นิปฺปชฺชนฺดา ๆ อพฺภนฺตรกิริยา ของ ราชาน โเอกโต คติยาวิเลธฺน ในคิฏฺชนฺดา นิธฺกนฺดา นิปฺปชฺชนฺดา จ ธองคัพฺท ปทสฺมจฺจยคฺคธ เข้ากัับ ชายมานิ มััยมานิ ๆ วิเลธฺน ของมหาชนานิ ๆ อวคฺคกมฺม ใน ปตฺถิสฺสํ ฯ

กัการณา

เป็นคัพฺททรวมกักับการณาเป็นบพเค็ยวกัน แปรว่า เพราะเหตุไรวเฒาธัมพนัธกัธัมพนัธว่า “เหตุ” ตามดำเนียง ขายคณิบาทแห่งปัญจมิวักคัณนเอง ขัธที่ยงหนักใจดำหรับ นักรเียนใหม่กัคือ จะธัมพนัธเข้ากักับคัวไหน แต่ตามหัดกั ทานให้เค็ม กิริยาเข้ามาใน เวฒาแปรจิง เป็นอันว่า คัธธัมพนัธ เข้ากักับกิริยาที่เค็มเข้ามานั้น เพราะกัการณาทานวางไว้เพือ เป็นเค็รื่องหมายให้ทราบว่ ความในคาถาคอนนัชนวนให้ ถามว่ ที่เป็นคังนัเพราะเหตุไรว่ เช่น กัการณา? ธุโฆ ปุณฺณตฺถ อจฺจโยติ แปรทังเค็มเข้ามว่ อันว่าพระศาสดา ครัดแลวว่ ธุโฆ ปุณฺณตฺถ อจฺจโย คังนั เพืออันคอบ

ซึ่งคำถามว่า ก็ การณาคั้ง^๕ เดิมเต็มประโยค ก็การณาคมุ^๖หิ ฌนุ^๗ทํ กยิ^๘ราถ? อันว่าบุคคลพึงกระทำซึ่งความพอใจในบุญนั้น เพราะเหตุไร? ในประโยคนี้ ก็การณาคัมพันธ์เข้ากับ กยิ^๘ราถ.

สัมพันธ์ไทย

ปุ^๑กุ^๒ค^๓โ^๔ สย^๕ก^๖ค^๗ค^๘า ใน กยิ^๘ราถ ๆ อา^๙ช^{๑๐}ยา^{๑๑}ค^{๑๒}บ^{๑๓}ท ก^{๑๔}ค^{๑๕}ค^{๑๖}ว^{๑๗}า^{๑๘}ก ก็การณาค^{๑๙} เหตุ ใน กยิ^{๒๐}ราถ คมุ^{๒๑}หิ วิ^{๒๒}เส^{๒๓}ธ^{๒๔}น ของ ปุ^{๒๕}ณ^{๒๖}เ^{๒๗}ว^{๒๘} ๆ อา^{๒๙}ช^{๓๐}า^{๓๑}ร ใน กยิ^{๓๒}ราถ ฌนุ^{๓๓}ทํ อ^{๓๔}ว^{๓๕}ค^{๓๖}ค^{๓๗}ก^{๓๘}ม^{๓๙}ม ใน กยิ^{๔๐}ราถ.

ขถากิ—ขถากิ วิย

ประโยคเหล่านี้ เป็นประโยคคำถามต้องการให้ยกอุ^๑ทา^๒ห^๓ร^๔ณ^๕์^๖หรืออุป^๗มา^๘มา^๙สา^{๑๐}ธ^{๑๑}ก มิใช่ถามหาเหตุอย่างก็การณาค^{๑๒}? โดยมากท่านเรียงไว้ในตอนแก้บรรณกถา เช่นเดียวกับประโยคก็การณาค^{๑๓} เว^{๑๔}ด^{๑๕}า^{๑๖}ป^{๑๗}เ^{๑๘}ด นิ^{๑๙}ย^{๒๐}ม^{๒๑}เด^{๒๒}ิม ปุ^{๒๓}จ^{๒๔}ุ^{๒๕}ฉ^{๒๖}า วิ^{๒๗}ธ^{๒๘}ั^{๒๙}ฉ^{๓๐}า เ^{๓๑}ว^{๓๒}ใน ต้องเติมประโยค ที่มี^{๓๓}ความ^{๓๔}เก^{๓๕}ย^{๓๖}ว^{๓๗}เ^{๓๘}น^{๓๙}อ^{๔๐}ง^{๔๑}กัน ซึ่งอยู่ในตอนคาถา^{๔๒} เ^{๔๓}ป^{๔๔}เ^{๔๕}ม^{๔๖}า^{๔๗}มา^{๔๘}ให้^{๔๙}เ^{๕๐}น^{๕๑}อ^{๕๒}ค^{๕๓}ว^{๕๔}า^{๕๕}เ^{๕๖}ด^{๕๗}ม^{๕๘} แ^{๕๙}ป^{๖๐}ด^{๖๑}ป^{๖๒}ร^{๖๓}ะ^{๖๔}ย^{๖๕}อ^{๖๖}ก^{๖๗}ิ^{๖๘}ที่^{๖๙}เ^{๗๐}ด^{๗๑}เ^{๗๒}ม^{๗๓}า^{๗๔}มา^{๗๕}จ^{๗๖}บ แ^{๗๗}ด^{๗๘}ว^{๗๙} จ^{๘๐}ึง^{๘๑}แ^{๘๒}ป^{๘๓}ด^{๘๔}ย^{๘๕}อ^{๘๖}ก^{๘๗}ิ^{๘๘}ห^{๘๙}ด^{๙๐}ง^{๙๑}ที่^{๙๒}ด^{๙๓}ุ^{๙๔}ค^{๙๕} เช่น ข^{๙๖}ถ^{๙๗}า^{๙๘}ก^{๙๙}ิ ฉ^{๑๐๐}า^{๑๐๑}ยา ๑ อ^{๑๐๒}น^{๑๐๓}ุ^{๑๐๔}ป^{๑๐๕}า^{๑๐๖}ย^{๑๐๗}ิ^{๑๐๘}น^{๑๐๙}ี^{๑๑๐}

วิธีสัมพันธ์ไทยและมกษ

๑๕๕

เดิมว่า ยถากี้ นั ตุชมนนุเวคัตติ ปุรุณา ฉายาว
อนุปายันติ วิตฺตชฺชนํ แปลว่า อันว่า ปุรุณาว่า อันว่า
ความต้อยยอมไปตามซึ่งบุคคลนั้น ราวกระอันว่าอะไร? อัน
ว่า วิตฺตชฺชนาว่า อันว่าความต้อยยอมไปตามซึ่งบุคคลนั้น
ราวกระอันว่า เงามีอันไปตามเป็นปกติ.

สัมพันธ์ไทย

ยถา อุปมาไชตก ก็ ถึงบุคคล ต่ำ ตยบุคคล ใน
อนเวติ ๆ อาชฺยาตบถ กตฺตฺวาจก นั วิเตสฺน ของ บุคคล ๆ
ชวตฺตกมฺม ใน อนเวติ อิตฺตํ ศัพท์ สรุปลใน ปุรุณา ๆ ถึงบุคคล.

ถ้าเป็นยถากีวิย มีวิธีแปลและสัมพันธ์ไปอีกอย่างหนึ่ง
คือยถาศัพท์ ปการตฺถ ก็ ถึงบุคคล วิย ศัพท์ อุปมาไชตก
นี้ตามมติของอาจารย์บางท่าน แต่ถ้าชอบจะสัมพันธ์ทั้งยถา
วิย ศัพท์ เป็นอุปมาไชตกรวมกันทีเดียว ก็ไม่เป็นการขัด
ข้องอย่างไร เพราะความมุ่งหมายของภาษามกษ ท่านต้อง
การให้เป็นเพียงคำถามทั้งต้องศัพท์ จะใช้ศัพท์ใดศัพท์หนึ่ง
หรือทั้งสองศัพท์ก็ได้ เช่น ยถากี้? ก็วิย ยถากีวิย? อนึ่ง
วิยศัพท์บางครั้งอาจเพิ่มมาเฉย ๆ มีความเท่ากันมิได้เพิ่มมาก็

มี เช่น อติภิกขมคติ ย่อมดำบากยิ่ง อติวิภิกขมคติ ย่อม
ดำบากยิ่งอย่างเดียวกัน แต่มินิยมใช้เช่นนั้น อาจเป็นเพราะ
ความนิยมของภาษามคธก็ได้

ภุตปุพพ

แปลว่าเคยเป็นแล้ว เคยมีแล้ว มาจากภุตาคู ต บั๊จย
และปุพพศัพท์ ภุต เป็นกิริยาภิกข ปุพพ เป็นนาม รวม
กันเข้ามาเป็นภุตปุพพ ดง ดี เป็น ๐ ภุตปุพพ ธรรมดา
กิริยาภิกขซึ่งประกอบด้วย ต บั๊จย เมื่ออยู่โดยดำพัง อาจ
ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ได้ แต่เมื่อรวมเข้ากันเช่นนั้น ก็กลายเป็น
เป็นคุณนาม และต้องใช้อย่างคุณ เวลาแปลต้องมีคำว่า
เคย อันเป็นความหมายของปุพพเข้ามามีด้วย เช่น ภตปุพพ,
เคยทำแล้ว, ทิฏฐปุพพ เคยเห็นแล้ว, ฌาตปุพพ เคยรู้แล้ว
สุตปุพพ เคยฟังแล้ว, เถเรน อุบนิสสุตยา วุตตปุพพคามิ
เป็นบ้านอันพระเถระเคยอาศัยอยู่แล้ว เช่นอติฏฐสอสุตต-
อจินติตปุพพ อิทั สทฺธิจฺจุเนทาติภุมมํ อันว่า กรรมมีอันศักดิ์
ซึ่งทศตเป็นต้นนี้ อันคนไม่เคยเห็นแล้ว ไม่เคยได้ยินแล้ว ไม่
เคยคิดแล้ว, ถ้าจะใช้อย่างนามนามต้องสัมพันธ์เหมือนกัน

นาม เช่น ภูตบุพพุ ภูตชเว สรรตคาโม สมบุพพุพุโพ
 อโหติ คุกร ภูตช ท. อันว่าเรื่องเคยมีแล้ว อันว่าสงคราม
 ระหว่างเทวดาและอสูร เป็นสงครามเข้าประชิดกันแล้ว ได้
 เป็นแล้ว ประโยชน์ ภูตบุพพุ ดัมพันธ์เป็นถึงบุคคล นอกนั้น
 ดัมพันธ์ตามปกติ บางแห่งท่านวางรูปประโยคคล้ายกับคุณ
 พากย์ไว้ แต่เมื่อจะถือตามหลักว่าคุณพากย์ไม่ได้ ก็ควร
 เติมนำพวกกิริยาแปลว่า เป็น, ว่ามี, แล้วดัมพันธ์เป็น
 วิกกิตกตุตา เข้ากับกิริยาจำพวกนั้น เช่นอนาถมีณชิติเกน
 เอกเมว ทิวธ สตุตา ปณห์ น ปุณฺณิตบุพพุ อันว่า พระ
 ศาสตร์อันท่านอนาถมีณชิติเกนนี้ ไม่เคยตามแล้วซึ่งปัญหา
 ในวันหนึ่งนั้นเที่ยว ย่อมเป็น

สัมพันธ์ไทย

ตตุตา สยกตุตา ใน โหติ ฯ อาชยาตบท กตุตุวาจาก
 เอก วิเสธนของ ทิวธ เอว ศัพท อวธารณ เข้ากับ เอก
 ทิวธ ฯ ทุติยาถาสตตุตม์ ใน น ปุณฺณิต อนาถมีณชิติเกน
 อนภิตกตุตา ใน น ปุณฺณิต ปณห์ อตุตตกมฺม ใน น ปุณฺณิต
 ปณห์ อตุตตกมฺม ใน น ปุณฺณิต น ศัพท ปฏิเสธ ใน
 ปุณฺณิต ปุณฺณิตบุพพุ วิกกิตกตุตา ใน โหติ

มณเฑาะ—สัสยกคฤ—มคธ, สัสยกคฤ

เป็นนิบาตจำพวก คาค, คะเน, หรือเตา เวตาแปดควบ
กับกิริยาอาชฺยาตในประโยคนั้นว่า “เห็นจะ” มีใช้ในปกรณ
ต่าง ๆ ทั่วไป ท่านบัญญัติศัพท์ขึ้นให้สัมพันธ์ว่า สัสยกคฤ
เพราะลงในอรรถแห่งความสงสัย สัมพันธ์เป็นสัสยกคฤ เข้า
กับกิริยาอาชฺยาต หรือบทที่ตนแปดควบด้วย เช่น ภคฺคฤภคฺติโก
มยา ทินฺนสฺมปคฺติ ชาเรคฺ ฆาตฺกฺธิ มณเฑาะ อันว่า มณเฑาะ
ผู้รับจ้างเพื่อภคฺตเห็นจะไม่ได้อาจแล้ว เพื่ออันทรงไว้ซึ่ง
สम्บัติ อันเราให้แล้ว

สัมพันธ์ไทย

ภคฺคฤภคฺติโก สยภคฺคฺตา ใน น อตฺถกฺธิ น ศัพท์ ปฏิเสธ
ใน อตฺถกฺธิฯ อาชฺยาตบท ภคฺคฺควาจก มณเฑาะ สัสยกคฤ เข้า
กับ อตฺถกฺธิ มยา อนภิกฺคิตภคฺคฺตา ใน ทินฺน ทินฺนสฺมปคฺติ
อวฺคฺคฺตคฺมฺม ใน ชาเรคฺฯ คฺมฺมคฺคฺตสฺมปทาน ใน น อตฺถกฺธิ แต่
ตามจำนวนภาษาบาลี ท่านชอบใช้ กิริยา ภู ชาคฺใน ภวิสฺสณฺติ
วิภคฺติอาชฺยาต หรืออตฺถคฺตมีวิภคฺติอาชฺยาต ถ้าเป็นกิริยาภคฺตก็
จำพวก ตพฺพ บ้างจ้ะ สำหรับการคาคคะเนเดามากกว่าใช้

มณเฑาะว์ เพราะตักมณีวิภักตอาชยาต และตพพ บั๊จย
 ดงในอรรถ ปริกัม ความคาดหมาย เช่น เถโร เกณจิ
 ททเรน จา ตามเนเรน จา วุตถ์ กต ภวิสสตีติ ตถตถุเขตติ
 อันว่าพระเถระกำหนดแล้วว่า อันว่า วัตร จักเป็นวัตรอัน
 ไกรๆ - คือภิกษุหนุ่มหรือ หรือว่าตามเนรกระทำแล้ว
 มณิการิ “อัย มณิ เถเรน คหิโต ภวิสสตีติ จินเตติ อัน
 ว่านายช่างแก้วมณีคิดแล้วว่า อันว่า แก้วมณีจักเป็นของ
 อันพระเถระถือเอาแล้ว มเหตฺถุเชเนเวตฺถุ เทวราเชน
 ภวิตพฺพํ อันเทวดาผู้ถึงในต้นไม้นี้ พึงเป็น เทวราชผู้มี
 ศักดิ์ใหญ่ ประโยกเหล่านี้ล้วนเป็นประโยคคาดคะเนทางน
 แต่ท่านนิยมเรียงแบบนี้นมากกว่า ได้ มณเฑาะว์ ศัพท์เข้ามา.

เปยฺยบาล

เป็นชื่อใช้สำหรับประโยคบัดยอ คือท่านคิดเนื้อความ
 ชำกัณแห่งบัดยอประโยคนี้ ซึ่งอยู่ข้างต้นนั้นแล้วออกแต่
 เหลือไว้เฉพาะบทที่ไม่ซ้ำกับประโยคนี้ บางทีใช้สำหรับ
 เนื้อความที่รู้กันอยู่แล้ววางข้อต้นเพียงข้อเดียว แล้ววาง
 ๑ เป ๑ ไว้แทนสิ่งที่ไม่ได้เรียงทั้งหมด แล้วจึงวางบทปลาย

ที่สุดของประโยค แต่ในพระไตรปิฎก ท่านใช้จุดไข่ปลาแทน
ข้อความที่ละไว้ก็มีโดยมาก ในเวลาแปลหรือสัมพันธต้อง
เติมบทที่ขาดเข้าให้เต็ม ประโยคแบบนี้เรียกว่า เปยุยาด
คือประโยคที่ท่าน ๑๓ ๑ ไว้ เถโร นชฺวาหิ ภนฺเต เอกุ
ภควโต สทฺธาย คุญฺณามิ สทฺธิณฺทริยํ ๑ เป ๑ อมตปริโยธาน
เยตฺถุนฺหนํ ภนฺเต อญฺเฆวํ อตฺตํ อทฺธิจํ อวิทํ อตฺตจฺณิกํ
อณฺเฐติ ปณฺณายเต ตตฺถ ปเรตํ สทฺธาย คุญฺเณยฺยํ สทฺธิณฺทริยํ
๑ เป ๑ อมตปริโยธานฺนุติ เอวณฺตํ ปณฺหํ พุยาภาติ ๑ ประโยค
ดังที่เห็นเรียกว่า ประโยคเปยุยาด เพราะท่านตัดบทที่
ซ้ำๆ ออกแล้ว วาง ๑ เป ๑ เข้าแทนที่ ประโยคเต็มจะต้อง
เป็นดังนี้ สทฺธิณฺทริยํ (ภาวิตํ พหุตฺถกํ อมโตคฺขํ โหติ)
อมตปริโยธานํ ถ้าจะได้ให้เต็มจริงๆ จะต้องได้ ๕ ครั้ง
ตามอินทรีย ๕ คือ วิริยินฺทริยํ ๑ เป ๑ สติณฺทริยํ ๑ เป ๑
สมาธิณฺทริยํ ๑ เป ๑ ปญฺเณินฺทริยํ ๑ เป ๑ ต้องเติมอินทรีย
เหล่านี้ให้เหมือนกับประโยคสทฺธิณฺทริย

หนึ่ง ถึงแม้มิใช่ประโยคที่ท่าน ๑ เป ๑ ไว้เป็นประโยค
ธรรมดา แต่เวลาแปลต้องได้เข้ามามากด้วยกันนี้ แต่มิใช่ที่
วาง อิติ ขายตฺถ อมไว้ คือได้เข้ามาเอง เช่นนี้เรียกว่า

เป่ຍยาดได้เหมือนกัน เช่น โต ทุติยมุขี ตติยมุขี จตุตถมุขี
 ฌานํ นิพพุตเตตฺวา ปริทํโน สตฺตเม วาเร อปฺปาทเตตฺวา
 จินฺตเตติ ฯ เป ฯ ประโยคนี้ถ้าจะเติมให้เต็มก็ต้องมี จตุตถมุขี,
 ปณฺจมุขี, ฉฏฐมุขี และเติม ฌานํ นิพพุตเตตฺวา ปริทํโน
 เข้ามาทุกครั้ง แต่เวลาสัมพันธ์ประโยคเหล่านี้ให้สัมพันธ์
 เท่าที่สมควรอยู่ ส่วนที่เติมเข้ามาไม่ต้องสัมพันธ์ก็ได้ หรือจะ
 สัมพันธ์ก็ยิ่งดี ฯ

วจนาลงฺการ—ปทปฺปฺรณ มกษ วจนาลงฺกาโร—ปทปฺปฺรณํ

นิบาตจำพวกหนึ่งซึ่งท่านกล่าวว่า เป็นเครื่องทำนุให้
 เต็มหรือเป็นเครื่องประกอบให้เต็มคณะ ตามลักษณะคาถา
 นั้น ๆ เมื่อเนื้อความประสงค์จะพูดเต็มครบถ้วนแล้ว แต่
 คณะบางบาทคาถายังไม่ครบจำจะต้องหาคำเพิ่มมาให้เต็ม มี
 ลักษณะคาถาจะเต็ม คือเป็นคาถานั้น ๆ ตามที่กำหนดจะแต่ง
 ไม่ได้ เพราะขาด คุรุบ้าง, ดหุบ้าง, ท่านมักใช้นิบาต
 จำพวกนี้เพิ่มเข้ามาช่วยซึ่งไม่มีความหมายพิเศษอะไร นิบาต
 จำพวกนี้คือ นุ (หนอ) ตุ (ติ) เว (เว้ย) โว (โว้ย) โห
 (แถ) อด (หนอ) หเว (เว้ย) เช่น—

โยคา เว ชายเต ภฺริ อโยคา ภฺริสงฺขโย

ชฺมโม หเว รกฺขติ ชฺมมจารี

กัฏฺฐ วิตุตฺตํ ปุริตฺตสฺส เตจฺจ

อนิจฺจา วต สงฺขารา

อโยจฺโย ทกฺขิณา ทินฺนา

ที่มีอยู่ในคาถาช่วยเพิ่มบทให้เต็มเช่นนี้ ท่านให้สัมพันธว่าปทปฺปฺรณ ถ้างดในประโยคที่มีใช้คาถาท่านเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า วจนาตฺตการ หรือ วจนตฺติฏฺฐก แปลว่า เป็นเครื่องประดับคำพูด หรือทำคำพูดให้สละสลวย เช่น กุหิ นุโข โส คโต อันว่าบุรุษนั้นไปแล้ว ในที่ไหน หนอแล กิณฺนุโข กริตฺตํมิ อันว่า เราจักทำซึ่งอะไรหนอแล? ข้อสังเกตควรกำหนดไว้ว่า ถ้าพบศัพท์เหล่านี้ในคาถาให้สัมพันธว่าปทปฺปฺรณ ถ้าพบในที่อื่นมิใช่คาถาให้สัมพันธว่า วจนาตฺตการ หรือวจนตฺติฏฺฐก อย่างใดอย่างหนึ่งตามแต่จะชอบ จ. ปนตฺงในคาถาก็สัมพันธว่าปทปฺปฺรณได้เหมือนกัน

วิภคฺติปฏฺฐูปก—วิภคฺติปฏฺฐูปโก

เตนฺหิ ซึ่งอยู่ในจำพวก อโยโยรณตฺถ แปลว่า ถ้าเช่นนั้นหรือถ้าอย่างนั้นเป็นนิบาตบอกความลงไป หรือเตือนให้ทำ

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๑๒๓

ดังใดสิ่งหนึ่ง เช่น เคนหิ เม ยฺยจิกโกฏี คณหาหิ ถ้า
เช่นนั้น อันว่า เจ้าจงถือเอาซึ่งปลายแห่งไม้เท้าของเรา
จะสัมพันธ์ตามรูปเดิม คือ อยู่โยชนตุถ ก็ได้ หรือจะสัมพันธ์
เป็นวิภคติปฏิรูปก็ไม่ได้จริง ถือว่าถูกต้องสองอย่าง แต่ท่าน
ประสงค์ให้ทราบว่า เฉพาะ เคนหิ ซึ่งอยู่ในจำพวก อยู่โย-
ชนตุถนิบาต นั้นอาจจะสัมพันธ์เป็น วิภคติปฏิรูปได้อีก
ส่วนอยู่โยชนตุถนิบาตศัพท์อื่น ๆ จะสัมพันธ์เป็นอย่างอื่น นอก
จากอยู่โยชนตุถไม่ได้

สัมพันธ์ไทย

เคนหิ วิภคติปฏิรูป คุว สยกตุตาใน คณหาหิ ฯ
อาชฺยาตบถ กตุคฺวาจาก เม สามีสมนุช ใน ยฺยจิกโกฏี ฯ
อตุคฺตมฺม ใน คณหาหิ ฯ

สัมภาวน มคธ สมภาวน

เป็นข้อบัญญัติขึ้นใช้สัมพันธ์ศัพท์ ซึ่งมีลักษณะคล้าย
คุณนาม มีลักษณะเหมือนวิภคติมุม เดี่ยวแต่กิริยารับมีใช้
ถ้าเร้ามาจาก ธรรมชาติ ดังบท วิภคติมุม และแปลกันให้
เวลาแปลตัววิภคติมุมให้มีคำเพิ่มว่า “ให้เป็น” ส่วนบท

สัมภาวนะ^๕ นี้ เดิมคำว่า “เป็น” จึงจะสัมพันธเป็นวิภคิกมม
ไม่ค่อยถนัดคติอาจารย์บางท่านและคัมภีร์ต่างๆ ที่ค้นพบก็เรียก
ชื่อไม่เหมือนกันทีเดียว ฉะนั้นจึงวางกฎไว้ดังนี้ถ้าในประโยค
ที่มีเนื้อความไปในทางยกย่องหรือชมเชย ในฐานะเคารพหรือ
ชื่นชม ตรงบทที่แปลว่า “ว่าเป็น” นั้นให้สัมพันธว่า
“สัมภาวน” เช่น

โย จ พุทธญจ รมมญจ สงฆญจ สรรณิ กโต

อันว่า บุคคลใด ถึงแล้ว ซึ่งพระพุทธเจ้าด้วย ซึ่งพระ
ธรรมเจ้าด้วย ซึ่งพระสงฆ์เจ้าด้วย ว่าเป็นที่พึ่ง

อตุตฺตมคฺคํ อนุปฺปคฺคํ คมทํ พุรุมิ พราหมณํ

อันว่าเราย่อมยกย่องถึงบุคคลนั้น ผู้มีประโยชน์สูงสุด
อันตนบรรลุแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์

สัมพันธไทย

อทํ สยกคฺคตา ใน พุรุมิฯ อาชยาตบท กคฺคตฺวาจาก
อตุตฺตมคฺคํ กิตฺติ อนุปฺปคฺคํกิตฺติ คํ กิตฺติ วิเสสณ ของ บุคคลๆ
อตุตฺตกมฺม ในพุรุมิ พราหมณํ สัมภาวน ในพุรุมิ

อาการ, อากาโร

เป็นชื่อเรียกของบทที่แปลว่า “ว่า” หรือ “ว่าเป็น”
แต่มีใช้ลักษณะชมเซย หรือยกย่องสรรเสริญดังสมุภาวน
ความจริงใน โภชนา ดังคห ท่านสัมพันธ์ว่า อาการ
ดำหรับบทที่แปลว่า “ว่าเป็น” เข้ากับกิริยาของประโยคนั้น
เป็นส่วนมาก แต่เมื่อมีการบัญญัติ สมุภาวน ขึ้นใช้ ดังที่
ยอมรับกันอยู่แล้วในขณะนั้น การสัมพันธ์ว่า อาการ ก็ควรจะ
หายเจียบไป ไม่ค่อยมีใครใช้ ถ้าพูดกันทางด้านเหตุผลแล้ว
สมุภาวนะนั้น ใช้ได้เฉพาะบทที่มีเนื้อความ ในทำนองยกย่อง
สรรเสริญเท่านั้น จึงจะสัมพันธ์เช่นนั้นได้ หากอยู่ในทำนอง
กลดาง ๆ หรืออยู่ในลักษณะติเตียนยิ่งร้ายใหญ่ เช่น ตเว
พาโลติ ปวฺจุจติ อันว่าบุคคลนั้นแฉ อันเราย่อมเรียกว่า
เป็นพาดังนี้ จะสัมพันธ์ว่า สมุภาวนก็เป็นการกระดากใจ
อยู่เพราะคล้ายกับว่า ผู้สัมพันธ์ไม่มีความหมายขอสมุภาวน
ว่าแปลว่าอะไรเสียเลย อนึ่งเก่า ทางออกยังมีอยู่ เช่น
ในโยชนาต่าง ๆ ท่านสัมพันธ์ว่า อาการ เป็นส่วนมาก จะยึด
โยชนา ๆ นั้น ๆ เป็นหลักมิได้เขี้ยวหรือมิใช่หมดประตูแต่
และมีใช้รับบัญญัติขึ้นใช้โดยปราศจากหลักฐาน ฉะนั้นจึง

เห็นว่า ถ้าบทใดไม่อยู่ในลักษณะชมเชยยกย่อง คืออยู่
กลาง ๆ หรืออยู่ในทางคำเหน็ดเคียน ต้องสัมพันธ์ว่า อาการ
ตามนัยแห่งโยชนานั้น ๆ เกิด เวลาแปลจะแปลว่า “ว่า”
“ว่าเป็น” ก็ได้ เช่น—

ภัมเวคานุปติตา อตฺถํว ตํลฺลํจเย

วายุเวคตมฺมุจฺจิตฺ อรณฺณมिव ปาวโก

อนุการํ วีย รวํ ตเตชฺชชฺชตมณฺหาโต

ทํชฺวรตฺตานุปติตํ ตพฺพาเนตฺถกฺวิชาเยกํ

กิเลตฺตชาตํ ปณฺณมาหิ วิหฺวํ สยติ ภาวิตา

สนทฺธิฏฺฐิจกฺกมโต ชญฺญา อานิสฺสํมิมํ อิทํ ฯ

เพราะปัญญานันบุคคดเจริญแล้ว ย่อมทำลายช่ายคือ
กิเลส อันสร้างควม หนีหายทั้งปวงที่ คิดตามมา ตลอดจนถาดนาน
ประหนึ่งสายฟ้าที่ฟาดลงมากด้วยกำลังอันน่าตึงกวดผ่าทำ
ลายภูเขา หรือจุดไฟป่าที่ลุกขึ้นด้วยกำลังลมไหม้ทำลายป่า
หรือจุดดวงอาทิตย์ ซึ่งมีมณฑลอันแจ่มจ้าด้วยเดชของตน
ต้องทำลายควมมืดมนนั้น บัณฑิตพึงทราบอันดังดีใน
ปัญญาวานานี้ ว่าเป็น ดังที่เห็นได้เองดังที่กล่าวมานี้

ต้นทิวจัก ในที่นี้สัมพันธ์เป็น อากา ใน ขณนา
อาณัติ เป็น อวคตคณม ใน ขณนา

ขณเจ เสโย

ศัพท์ทั้งสองนี้ โดยมากเห็นใช้ในคาถาและอัฐรูกา
บางคราวมี ขณเจ ศัพท์เดียว บางคราวมีทั้งสองศัพท์ บาง
ครั้งก็รื้อกันให้เต็ม เสโยโยเข้ามาอีก หากมีเฉพาะ ขณเจ
ศัพท์เดียว ถ้าแปลรวมกันไปเป็นประโยคเดี่ยวว่า ขณเจ
เสโยโย จะประเสริฐอะไร ให้สัมพันธ์รวมกันเป็นกิริยา
วิเศษณ์ ถ้าแปลแยกกันเป็นประโยค ย ค ยี่ สัมพันธ์เป็น
วิเศษณ์ของนาม เจ ปทปฺรณ เสโยโย วิคติกคฺตา. เช่น
ธำเวย บุรนา เสโยโย ขณเจ วสุตตคฺ หุคฺ อันว่าอัน
บุรนา ดั้นร้อยแห่งปีจะประเสริฐอะไร เวดาแปลเต็ม เสโยโย
เข้ามาด้วย เป็น ขณเจ เสโยโย จะประเสริฐอะไร เช่น
นี้ให้สัมพันธ์เป็นกิริยาวิเศษณ์ ถ้าจะแปลเป็นประโยค ย ศ
รับกันแปลดังนี้ อันว่าการบุรนาอันนั้นเทียว เสโยโย เป็น
การบุรนาอันประเสริฐ (ย่อมเป็น) อันว่าการบุรนาอัน
ร้อยแห่งปีใดเด อันว่าการบุรนาอัน เป็นการบุรนาไม่

ประเสริฐ (ยิ้มเป็น) ถ้าเป็นอย่างนี้ ยี่ เป็นวิเสตน
ของ หุตะ เสโย วิคคิกคตา ใน โหติ เจ ศัพท์ในที่นี้เป็น
ปทปรณมิใช่ปริกษุคต จงสังเกตว่า จำพวคนิบาต เจ,
ตเจ ถ้าอยู่ในประโยคใด กริยาของประโยคนั้นท่านนิยมใช้
ตคตมีวิภัติ อาชฺยาต จังจะเป็น เจ, ตเจ, ปริกษุคต เช่น
มคฺตาตฺฐปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปฺลฺลํ ตฺถ ถ้าว่า อันว่าบุคคล
พึงเห็นซึ่งตฺถอันไพบูลย์ เพราะการเสียดละซึ่งตฺถพอ
ประมาณไซร้ เจ ในที่นี้เป็นปริกษุคตจริง เพราะกริยาตง
ตคตมีวิภัติอาชฺยาต อีกอุทาหรณ์หนึ่ง เช่น ปุณฺณณฺเจ
กยฺรา กยฺรา ในที่นี้ถ้อง ตคตมีวิภัติอาชฺยาตเช่นเดียวกัน
ฉะนั้นกริยาต้องเป็นอนาคตกาล คือจำพวกตง ภวิสฺสณฺติ
วิภัติแตกตาตปคฺติวิภัติ อาชฺยาตจังจะใช้ เจ, ตเจ ปริกษุ-
คตได้

สัมพันธไทย

ปูชนา สยกตฺตาใน โหติ ฯ อาชฺยาตมท กตฺตฺวาจก เหว
คัพฺพํ อวชารณ เขັกับ ตา ๆ วิเสสณของ ปูชนา เทยโย
วิกติกตฺตา ใน โหติ เจ ปทปฺปณ ยํ วิเสสณของหุตฺ ๆ ถึงคตฺ

วิธีสัมพันธ์ไทยและมกษ

๑๒๕

วัตถุประสงค์ อจฺจนฺตโยค ใน หุคฺ คํ วิเสสณของ หุคฺฯ
ตยกคฺคา ใน โหติฯ อาชฺยาตบทกคฺคาจาก น ปฏฺิเตช
เดยฺโยฯ วิกคิกคฺคา ใน โหติ.

แบบสัมพันธ์ ดตุถ ดอนแก้อรรถ.

วิธีแปล ดตุถ ในอรรถกถามี้นัยมากมายหลายอย่างเป็น
ที่หนักใจแก่นักเรียนใหม่มีใช้น้อย เพราะแต่ละแห่งมีวิธี
แปลและสัมพันธ์ผิดแผกแตกต่างกัน บางที่แก้ศัพท์ บางที่
อธิบายความ บางที่วินิจฉัยความของคาถาทั้งประโยค จึง
เป็นการยากที่จะเอาอย่างไหนกันแน่ แต่ทางสัมพันธ์ไม่
ทำความหนักใจแก่นักเรียนมากนัก เพราะแปลถูกก็สัมพันธ์
ถูกเป็นธรรมดา จงดูอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้

๑. ดตุถ อปฺปมาทรโตติ อปฺปมาเท รโต อภฺิรโต
อปฺปมาเทน วตฺตินาเมนฺโตติ อตุโธ อันว่าอรรถว่า ยินดีแล้ว
คือว่ายินดียิ่งแล้ว ในความไม่ประมาทคือว่ายังกาลให้ต้อง
ไปอยู่ด้วยความไม่ประมาทดังนี้ ในบท ท. เหล่านี้หนา
แห่งบทว่า อปฺปมาทรโต ดังนี้

สัมพันธ์ไทย

ศตฺถ วิเสสณ ของ ปตฺเตฏฺฐนิตฺถารณ ใน ปตฺเตสฺส
 อปฺปมาทรโต ธรูป ใน อิติ ๆ ธรูป ในปตฺเตสฺส นิตฺถารณีย
 ของปตฺเตฏฺฐ และ สามีสมุพฺพน ในอตุโถ ๆ ถึงศตฺถ เดช
 ในสัมพันธ์ตามปกติ.

๒. ศตฺถ ที่อยู่ในอรรคกถาแก้บทตั้งที่เป็นประธาน ใน
 คาถา ต้องแก้บทแก้มาหาบทตั้ง แก้บทตั้งที่บทตั้งว่าชื่อว่า
 แล้ว จึงรู้ที่มาของบทตั้งว่าในบาทคาถานั้น ๆ เช่น ศตฺถ
 นาโถติ ปติฏฺฐา แปลว่าอันว่าที่พึง ชื่อว่านาโถ ในบาท
 แห่งคาถาว่า อตุคฺคาหิ อตุคฺคโน นจโถ ดังนั้น

สัมพันธ์ไทย

ศตฺถ วิเสสณของคาถาบท ๆ ภินฺนาหาร ในนาโถ นาโถ
 ธรูปในอิติ ๆ ศัพท์ สณฺเฆวโสตก เข้ากับนาโถ ปติฏฺฐา
 ถึงศตฺถ.

๓. ศตฺถ ที่มีกิริยาคุมพากย์อยู่หลัง เวลาแก้บทแก้
 เข้ามาหาบทตั้งเช่นเดียวกัน แต่อดีตไม่ได้แปลว่าชื่อเหมือน
 กับประโยคก่อน กลับแปลว่า ว่า ดังนี้ อิติ ต้องสัมพันธ์
 เป็นอาการเข้ากับกิริยาคุมพากย์เช่น,

ตตุถ กิณจาบี มโนติ อวิเสตฺถน สพุพฺพมบี จตุฏฺฐมิก
จิตฺตํ วุจฺจติ แปล, อันว่าจิตอันเป็นไปในภุมิ & แม้ทั้งปวง
อันพระผู้มพระภาค ย่อมตรัสว่า มโน ดังนี้ โดยอาการ
ไม่แปลกกัน ในกาลานั้น แม้โดยแท้.

สัมพันธ์ไทย

จตุฏฺฐมิกจิตฺตํ วุจฺจตกมฺม ใน วุจฺจติ ๆ อาชฺยาตบท กมฺม-
วาทก ตตุถ วิเสตฺถน ของ ศาถาย ๆ ภินฺนาชาร ใน มโน ๆ
สรูป ใน อิติ ๆ อาการ ใน วุจฺจติ กิณจาบี อนุคฺคหตตุถ
อวิเสตฺถน ตติยาวิเสตฺถน ใน วุจฺจติ สพุพฺ วิเสตฺถน ของ
จตุฏฺฐมิกจิตฺตํ บิศัพฺท อเปกฺขตตุถ เข้ากับสพุพฺ ภควตา
ชนภินฺนิตกตฺตา ใน วุจฺจติ

๔. ตตุถ ในประโยคที่บทตั้งไม่ใช่เป็นบทประธานใน
กาลา แต่เป็นบทวิเสตฺถน ส่วนบทแก้ท่านไม่ได้แก้โดยตั้ง
วิเคราะหฺ หรือวินิจฉัย คือแก้โดยใช้บทที่เป็นไวพจน์แก้กัน
และกัน ท่านองเกรงว่าจะแปลบทในกาลาไม่ออก จึงวาง
บทที่เป็นไวพจน์ง่าย ๆ ไว้ให้เช่น ตตุถ ตติฏฺฐนฺติ นิพฺพุตํ
แปลว่า อันว่าอรรท ว่า นิพฺพุตํ ดังนี้ในบท ท. เหล่านี้หนา
แห่งบทว่าตติฏฺฐตํดังนี้

สัมพันธ์ไทย

ศตฤต วิเศษณ์ของปเทศุ ๆ นิทธารณ ใน ปทตต ตติฏค
 ธรูปในอิติ ๆ ธรูปในปทตต ๆ นิทธารณีย ของปเทศุและ
 ตามีสัมพันธ ในอตุโล ๆ ถึงศตฤต นิพพุต วิเศษณ์ของปเทศุ

๕. ศตฤต นยท ๕ นมถกษณะต่างกับนยท ๕ ตรงนย
 ท ๕ ท่านแก้เฉพาะบท ถ้าเป็นวิภคหรือวณะอะไร บทแก้
 เอามาแก้เฉพาะ ก็เป็นวิภคและวณะนั้นด้วย ส่วนบทท ๕
 นทานตบทยที่จะแก้แล้ว ผู้ประกอบอธิบายไปอย่างยืดยาว
 ที่เดียว อาจจะเป็ประโยชน์เดียว หรือหลายประโยชน์ มาก
 พอที่จะอธิบายบทดงให้แจ่มแจ้งได้ ถ้าบทดงมีเพียงบท
 เดียว ให้เดิมว่า ปท มยา จุจจติเข้ามา ถัดองบทว่า
 ปททวย มยา จุจจเต ถ้ามากกว่านั้นว่า ปทานิ มยา จุจจนเต
 หรือ วณิ จุจจเต มยา ก็ได้เช่น

ศตฤต ทูรจกมนติ จิตตตต ทิ มกฏฏตตมตตตบิ
 ปุรตติมาทิตตภาเคน คมนาคมน นาม นตติ ทูเร ตนตบิ
 อารมมณ สมนปฏิจตติ ทูรจกม นาม ชาติ แปลว่า

ในบท ท. เหล่านั้นหนา อันว่า บทว่า ทูรจกม ดงนี้
 อันข้าพเจ้าจะกล่าว จริงอยู่ว่า อันว่าการไปและการมา

วิธีสัมพันธ์ไทยและมจร

๑๓๓

ตามส่วนแห่งทิศตะวันออกเป็นต้น แม้ดินกาดตั้งว่าการ
นอนหงายหงแห่งจิต ย่อมไม่มี อันว่า จิตนี้ ย่อมรับซึ่ง
อารมณ์แม้มีอยู่ในที่ไกล เพราะเหตุนี้ อันว่า จิตนี้ ชื่อว่า
ไปในที่ไกล (รับอารมณ์ในที่ไกล) เกิดแล้ว

สัมพันธ์มจร

ตตุถาติปทํ ปเทตฺถุติปทตฺถ วิเสธํ ปเทตฺถุติปทํ ปทนุ-
ติปเท นิทฺฐารณํ ทูรจกมฺมุติปทํ อิติ ตฺถุเท ตฺฐปํ อิติ ตฺถุโท
ปทนุติปเท ตฺฐปํ ปทนุติปทํ ปเทตฺถุติปทตฺถ นิทฺฐารณํ
ปทนุติปทํ วุจฺจเตติปเท วุคฺคกมฺมุ มยาติปทํ วุจฺจเตติปเท
อนภิหิตกคฺคา วุจฺจเตติปทํ ปทนุติปทตฺถ กมฺมุวากก
อาชฺยุตปทํ สัมพันธ์เฉพาะที่มุ่งหมายเพียงเท่านั้นนอกนั้นสัมพันธ์
ตามปกติ.

๖. ตตุถ ในลักษณะแห่งประโยคนี้มีท่านลงเหมือน
บทที่ ๕ ต่างกันแต่ในที่นี้ไม่ต้องเติม ปทํ มยา วุจฺจเต
เข้ามา เพราะท่านมิได้อธิบายความของศัพท์ใดศัพท์หนึ่งให้
พิสดารเหมือนอย่างนัยที่ ๕ เป็นเพียงแต่ลงความหมายของ
บทตั้งว่าหมายถึงอะไร เวลาแปลต้องแปล ตตุถ ก่อนแล้ว

จึงแปลบทตั้งเป็นลำดับดังเช่น ศคฺค มุทุรหฺติ ปญฺเวยาเยตฺ
นามํ แปลว่า ในบท ท. เหล่า^๕นั้นหนา อันว่าบทนี้ว่า มุทุร
เป็นชื่อแห่งปัญญา ย่อมเป็น

สัมพันธไทย

ศคฺค วิเสส^๕ของ ปเทสุ ปเทสุ นิทุชารณ ใน เอก
ปทํ เอก วิเสส^๕ของปทํ ๆ นิทุชารณ^๕ ของปเทสุ
และ สยกศฺคา ใน โหติ ๆ อาชฺยาตบท กตฺตุวจาก มุทุร
สรูปในอิติ ๆ ศัพท์ สรูปใน ปทํ ปญฺเวยาย สามีสมฺพนุช
ในนามํ เอก วิเสส^๕ของ นามํ ๆ วิกตฺกศฺคา ใน โหติ.

๗. ศคฺค ในที่^๕นั้นทำนองเหมือนนัยที่ ๖ ต่างแต่แปล
ต้องแปลบทที่ท่านวางไว้ข้างหลังก่อนแล้วจึงแปล ศคฺค ใน
ที่^๕นี้ไม่เป็น นิทุชารณ นิทุชารณ^๕ ของกันและกัน เพราะ
บทประธานอันประกอบด้วย ปฐฺมาวิภคิ เป็นบทภายนอก
ต่างหากไม่ได้แยกมาจาก ศคฺค ศคฺค ในที่^๕เช่นนี้สัมพันธ
เป็นอาชาร เช่น ศคฺค เอก ปตฺตธฺตาติ ราชกุมารเมว
สนฺธยาห แปลว่า อันว่าพระศาสดา ครั้นแล้วว่า เอก
ปตฺตธฺต คัง^๕ ในกาลานัน^๕ ทรงหมายซึ่งพระราชกุมารนั้นเทียว.

สัมพันธ์ไทย

ตตุถา ดยกตตุถา ใน อาห ๆ อาชฺยาตมท กตตุถาจาก
ตตุถ วิเสถน ของกาถาย ๆ อาธาร ใน อาห เถถ ปดฺตถ
ธรูป ใน อิติ ๆ ศัพท์ อาการ ใน อาห ราชกุมาร
อวฺตุตกมฺม ในตฺนุราช ๆ กิริยาวิเสถนในอาห เถว ศัพท์
อวธารณเข้ากับราชกุมาร

๘. ตตุถอยู่^๕ในประโยคที่เป็นคำแก่ ไม่มีบทตั้งในกาถา
เป็นคำวิเคราะห์บ้าง วิวินิจฉัยบ้าง ถ้ามีรูปเป็นประโยค
วิเคราะห์เวลาแปลต้องได้บท วิคฺคโห ปณฺทิตฺเตน กาคพุโพ
เข้ามา ถ้ามีรูปเป็นประโยควินิจฉัย ต้องได้บท วินิจฺฉโย
ปณฺทิตฺเตน กาคพุโพ เข้ามา ตตุถ ในลักษณะเช่นนี้ก็คง
เป็นอาธารเหมือนตตุถตอน^๕ที่ ๘ มีใช้^๕นิทธารณเช่น ตตุถ จิตฺตํ
นาเมตํ ทุกฺเขน นิคฺคยฺหตฺติ ทฺนฺนนิคฺคหํ ธนํ อปฺปชฺชติ จ
นิรฺชฺชติ จาติ ธนํ ตตฺถ ทฺนฺนนิคฺคหตฺถํ ธนํ โน แปลว่า
อันว่าวิเคราะห์ในคாதานี้ อันบัณฑิตพึงทำ ชื่อว่า อันว่า
จิตอันบุคคลย่อมข้ามได้โดยยาก เพราะเหตุนี้ อันว่าจิต
นั้นชื่อว่าข้ามโดยยาก อันว่าจิตนั้นย่อมเกิดขึ้นด้วย ย่อมดับ
ด้วยพถัน เพราะเหตุนี้ อันว่าจิตชื่อว่าเกิดดับพถัน อัน

ว่าอันฝึกซึ่งจิตนั้นเข้มได้ยาก อันเกิดดับพจน์ เป็นสภาพ
ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ย่อมเป็น.

สัมพันธ์ไทย

ตถุถ วิเสถนของ กายาัยๆ ธาราร ใน กาศพุโพ
วิคฺคโท วุคฺคกมฺม ใน กาศพุโพๆ กิตตบถกมฺมวาทก
ปณฺฑิตเณ อนภิตกคฺคตา ใน กาศพุโพ จิตฺตํ วุคฺคกมฺม
ใน นิคฺคยฺหติๆ อารุยาตบถ กมฺมวาทก เอตํ วิเสถนของ
จิตฺตํ นามคํพท์ สณฺเวยาไซตก เข้ากับ จิตฺตํ ทุคฺคเณ
คตฺติยาวิเสถน ในนิคฺคยฺหติ อิติ คํพท์เหตุ เอตํ วิเสถนของ
จิตฺตํๆถึงกตฺถ ทุนฺนิคฺคหํ สณฺเวยาวิเสถนของ จิตฺตํ เอตํ
วิเสถนของจิตฺตํๆ สยกคฺคตา ใน อุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌติๆ
อารุยาตบถ กคฺคฺควาทก ธุํ กิริยาวิเสถน ใน อุปฺปชฺชติ
นิรุชฺฌติ จ สอณฺคํพท์ ปทตฺมจฺจุจฺจกฺค เข้ากับ อุปฺปชฺชติ
นิรุชฺฌติ อิตฺติคํพท์ เหตุ เอตํ วิเสถนของ จิตฺตํๆถึงกตฺถ ธุํ
สณฺเวยา วิเสถนของจิตฺตํ คตฺถ กิตฺติ ทุนฺนิคฺคหตฺถ กิตฺติ ธุโน กิตฺติ
วิเสถน ของ จิตฺตคตฺถๆ ฌจฺจิกมฺม ใน ทมโถๆ ถึงกตฺถ.

คตฺตตุโก

ถำนวนอธิบาย ในภาษาบาลีมี ๒ อย่างคือ อธิบายเป็น
บทๆ ไป จนกระทั่งจบอย่างหนึ่ง ชนิดที่ท่านใช้ คตฺต กัง
ได้บรรยายมาแล้วหลายอย่างด้วยกัน อีกวิธีหนึ่ง อธิบาย
เนื่อความหมดทั้งคาถาทีเดียว เช่นนี้ ท่านใช้ คตฺตตุโก
คตฺตบทเป็น คตฺตดา คตฺตโก แปลว่า อันว่าเนื่อความแห่ง
คาถานั้น เช่น

คตฺตตุโก ตเจ ปุริโส ตักิ ปาปกมฺมิ กเรยฺย คํ
วเนนฺเบเวว ปจฺจเวกขิตฺวา อิทํ อปฺปฏฺฐิรํ โอฬาริกนฺติ
น นํ กยฺรา ปุณฺณปุณฺณ โยมี คมฺมุหิ นฺนโต วา รุจิรา
บุปฺปชฺเชยฺย คํปํ วิโนเทตฺวา กยฺรานถว แปลว่า—

อันว่า เนื่อความแห่งคาถานั้นว่า ถ้าอันว่าบุรุษพึงกระทำ
ซึ่งบาปกรรมคราวหนึ่ง พิจารณาแล้วในขณะนั้น นั้น
เกี่ยวข้องว่า อันว่ากรรมนั้นไม่สมควรเป็นกรรมหยาบ ดังนั้น ไม่
พึงกระทำซึ่งกรรมนั้นบ่อยๆ อันว่าฉันทะ หรืออันว่า ความ
พอใจ แม้ใด พึงบังเกิดขึ้นในบาปนั้น บรรเทาแล้วซึ่งฉันทะ
และความพอใจ แม้นั้น ไม่พึงกระทำนั้นเกี่ยว.

สัมพันธไทย

ตลุดดา วิเสตณของ กาถายๆ ตัมมัตมพนุช ใน
อตุโถๆ ถึงกตุถ เดชใน ตัมพันธตามปกติ จนจบแล้ว
ว่า อิติ ตรูป ใน อตุโถ.

วิธีเรียงสัมพันธไทย

วิธีเรียงมีอยู่หลายวิธีด้วยกัน แต่ที่นิยมใช้มากมีอยู่ ๒
วิธีคือ—

๑. เรียงตามนัย ตมเตจพระมหาตมณะเจ้ากรมพระยา
วชิรญาณวโรรส.

๒. เรียงตามแบบโยชนา.

วิธีเรียงที่หนึ่งนั้นคือ ถ้าในประโยคมีตัวอาตปน, นิบาต
กาลตตตม, ปรชาน, กิริยาคุมพากย์ และตัวอื่น ๆ ใน
เนอความตอนนั้นอยู่พรอมกัน เวลาตัมพันธ ยกตัมพันธตัว
อาตปน เป็นที่หนึ่ง นิบาตเริ่มขอความเป็นที่ ๒ กาลตตตม
เป็นที่ ๓ ปรชานเป็นที่ ๔ กิริยาคุมพากย์เป็นที่ ๕ ต่อจาก
นั้นจึงตัมพันธบทอน ซึ่งมีเนอความเกี่ยวของกันเป็นลำดับ
ไปจนจบ ถ้าในประโยคไม่มีอาตปน ก็เริ่มตัมพันธนิบาต

เริ่มความเป็นที่หนึ่ง ถ้านิบาตไม่มี เริ่มกาตตคฺตุมิเป็นที่หนึ่ง
ถ้ากาตตคฺตุมิไม่มีอีก ก็เริ่มประธานเป็นที่หนึ่ง กริยาเป็นที่
สอง โดยถือเอาภวภูเป็นเกณฑ์ตามลำดับเช่น—

ก็ ปเนตฺ อาวุโส ปฏีรูปํ นนุ อปฺปมตฺเตหิ ภวิตพฺพํ
แปลว่า คุณก่อนอาวุโส ท. ก็อันว่าเหตุ^{นี้}เป็นเหตุสมควร
ย่อมเป็นหรือ อันเรา ท. พึงเป็นผู้ไม่ประมาทมิใช่หรือ ?

สัมพันธ์ไทย

อาวุโส อาตปน ปนศัพทํ วาญารมฺภ เอตํ วิเลตฺถน
ของ การณ์ ๆ ดยกตฺตา ใน โหติ ๆ อาชฺยาตบท
กตฺตาจาก ปฏีรูปํ วิคตีกตฺตา ใน โหติ ก็ ศัพท
ปุจฺจนตฺถ อมฺเหหิ อนภิทกตฺตา ใน ภวิตพฺพํ ๆ กิตบท
ภาวจาก นนุศัพทํ ปุจฺจนตฺถ อปฺปมตฺเตหิ วิคตียนภิท
ตกตฺตา ในภวิตพฺพ.

วิธีที่สอง สัมพันธ์ตามแบบโยชนา คือบทหรือศัพท์ใด
ที่ท่านวางไว้ก่อน ก็สัมพันธ์ศัพท์หรือบทนั้นก่อน ตามตัว
บาลีที่เรียงไว้เป็นลำดับจวบ จะสัมพันธ์ประโยคต้นตามวิธี
แห่งโยชนาอีกวาระหนึ่ง ก็ ศัพทํ ปุจฺจนตฺถ ปนศัพทํ

วากุยารมฺภ เอตํ วิเสสํของการณํ ฯ สยกกตฺตา ใน โหติ
 อาวุโส อาดปน ปฏิรูปํ วิกตีกตฺตา ใน โหติ ฯ อาชฺยาตบท
 กตฺตฺวาจาก นนุคํพัทํ ปุจฺจนนฺตถ อมฺเหติ อนนฺนิหิตกตฺตา ใน
 ภวิตพฺพํ ขปฺปมคฺเตหิ วิกตiconนฺนิหิตกตฺตา ใน ภวิตพฺพํ
 การที่แต่งแบบแห่งการสัมพันธ^๕ทั้งสองอย่างมานี้ เพื่อให้
 เห็นว่าเป็นแนวทางเท่านั้น แล้วแต่ผู้เรียนชอบใจตามแบบ
 ใดก็เอาตามแบบนั้น ส่วนทางด้นามหดวงไม่ถ้อย^๕ขึ้นเป็น
 คำคัมภีร์ จะสัมพันธอย่างไรก็ตาม ขอให้เรียกชื่อสัมพันธ^๕ถูก
 หลัก และสัมพันธ^๕เข้าที่ถูกต้องเป็นใช้ได้.

วิธีเรียงสัมพันธมคธ

นิบาตศัพท์เดี่ยวได้แก่นิบาต จ. ปน. หิ. กิร. เป็นต้น
 ใช้ สทฺโท เป็น จ. สทฺโท ปน สทฺโท แล้วจึงบอกชื่อ.

วิธีเรียงสัมพันธนิบาตหลายตัว

นิบาต๒ ตัวใช้ สทฺทฺทฺทฺยํ เช่น วา สทฺทฺทฺทฺยํ มากกว่า
 นั้นใช้สทฺทาเป็นรวมทั้งหมดเลย หรือจะว่า อิมะ สทฺทาก์ก็ได้
 ควรสังเกตไว้ว่า ตัวที่สัมพันธเป็น สทฺโท สทฺทา เวदा
 สัมพันธไม่ต้องได้อิติเข้ามา คงสัมพันธว่า สทฺโท สทฺทา

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๑๕๑

แล้วบอกชื่อหรือถ้ามีความเกี่ยวข้องกับบทไหน ก็ว่า ในบทนั้น เดี่ยวก่อนแล้วจึงบอกชื่อ เช่น น ชานามิ นตฺทุโท ชานามิตฺตปเท ปฏิเตโธ เป็นต้น ถ้าไม่เกี่ยวข้องก็ว่า ตฺทุโท แล้วบอกชื่อที่เดี่ยว เช่น กิรตฺทุโท อนุตฺตวณฺตุโล

วิธีสัมพันธ์บทหลายบท

ถ้าเป็นบทเวลาดัมพณต์ต้องเดิม อิติ เข้ามาแล้ว เชื่อมกันโดยวิธีดังนี้ ดูหน้า ๕๘ เป็นบทเดี่ยวว่า ปทํ สองบทว่า ปททฺทวํ ๓ บทว่า ปทคฺคยํ เป็นต้น ตามวิธีของเดิมเจ้าพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงวาง มาช่วยด้วย ในระหว่างบทหนึ่งๆ เช่น กุญฺหปฏิจฺจนฺนคติ จ ทธาคิ จ ปททฺทวํ โอวาทตฺตปทตฺต วิเสदनํ ถ้าไม่ชอบจะเอาอย่างที่เคยในตำนานหลวงว่าเคยๆ ก็ได้ คือทางอิติหลังสุดครั้งเดียว เช่น อิม เทว ราชาโนติ ปทคฺคยเ สรฺบุ คฺคฺตฺนามหลวง พ.ศ. ๒๔๙๐

อนึ่ง การสัมพันธ์หลายศัพท์ควรระวังเปลี่ยนวจนะของชื่อนิบาตที่สัมพันธ์ด้วย มิใช่ให้คงอยู่อย่างเดิมเสมอไป เช่น วา ตฺทุโท วิกฺขุปปคฺคโล วา ตฺตททฺทวํ ก็เป็นวิกฺขุปปคฺคํ โดย วา ตฺตททา ก็เป็น วิกฺขุปปคฺคา มิใช่จะอยู่เป็น วิกฺขุปปคฺคโล

เอกวณะ เติมอไป ควรเปลี่ยนตามสมควรแก่ฐานานุรูป
เช่น สมุจจยคุโธ สมุจจยคุถิ สมุจจยคุดา ควรเพ่งบท
นามนามว่าเป็นวณะอะไร แล้วเปลี่ยนไปตามนั้น ที่แรก
ข้าพเจ้าจึงในเรื่องนี้เหมือนกันไม่กล้าเปลี่ยน เพราะเกรงจะ
ผิด และโดยเฉพาะพจนานิบาตด้วยเป็นอัพพยัคฆ์เป็นศัพท์
ตายตัว เป็นมาอย่างไรก็ต้องอย่างนั้นด้วย ยิ่งไม่กล้าใหญ่
ภายหลังได้ค้นคว้าคัมภีร์ต่าง ๆ มี เชมร, พม่า, เป็นต้น
และคัมภีร์ โยชนา ถามนัต, โยชนา อภิธรรม ของเราก็อ
พบว่า ท่านเปลี่ยนตัวนามนามเป็นไปได้ทั้ง ๓ ดิงค์ เพราะ
เป็นคุณนาม (โยชนาอภิธรรมหน้า ๓๐๘)

ส่วนบทข้าพเจ้าเคยค้นพบถึง ๕ บท ซึ่งน่าจะสัมพันธว่า
ปทานิ อันเป็นปฐมาภิธัตถวณะ แต่ท่านไม่นิยมใช้ ชอบ
ใช้เป็นธมาหารทิกุสมาตให้เป็นปฐมาเอกวณะ เป็นปททุกุย
ปทคุดย จคูปท, ปณจปท (โยชนาอภิธรรมหน้า ๔๕) เช่น

อญฺจานวโต ตตฺถิมโต

ตฺถิจมมุตฺต นิตมมกาวิน

ตณฺณตตฺต จ ชมมชฺชิวิน

อปฺปมคตตฺต ยโสภิตวฑฺฒติ.

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๑๔๓

แปลว่า อันว่ายศ ย่อมเจริญยิ่งแก่บุคคลผู้มีความหมั่น
มีสติ มีภาระงานอันสะอาด ผู้รอบคอบ ผู้ระมัดระวัง ผู้
เป็นอยู่โดยธรรม ผู้ไม่ประมาท

สัมพันธ์มคธ

ยโสติปทํ อภิวฑฒตํติปเท ตยกคฺคตา อญฺจานวโคติ
จ ตคัมโคติ จ ตุจิกมฺมตฺตํ จ นิสฺสมการิโนติ จ ตณฺณ-
ตตฺตํ จ รมฺมชฺชิวโนติ จ อปฺปมคฺคตตฺตํ จ ตคฺคปทํ
ปฺปคฺคตตฺตํ ปทตฺตํ วิเสตฺตํ ตคฺค จ ตทฺทา อญฺจานวโค
ตคัมโค ตุจิกมฺมตฺตํ นิสฺสมการิโน ตณฺณตตฺตํ รมฺมชฺชิวโน
อปฺปมคฺคตตฺตํ ตคฺคปเท ปทตฺตํจฺจคฺคตา ปฺปคฺคตตฺตํ
อภิวฑฒตํติปเท ตมฺปทานํ อภิวฑฒตํติปทํ ยโสติปทตฺตํ
กคฺคควาจกํ อชฺชยาตปทํ.

ดังเกิดคู่สัมพันธ์ตามแบบสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม
พระยาวชิรญาณวโรรส ตั้งวาง อิติ จ หดับททุก ๆ บท
ถ้าแบบดังกล่าว ก็เรียงบทตามกันเป็นลำดับเรื่อยมาจนกระทั่ง
หมดแล้วจึงวาง อิติ ตรงบทสุดท้ายครั้งเดียว เป็นเสร็จ
ซึ่งในประโยคสัมพันธ์ ตัวอย่างนี้ได้นำมาใช้ทั้ง ๒ แบบให้

นักเรียนอยู่แล้ว ถ้าสัมพันธ์ไทย เมื่อมีหลายบทเช่นนี้ต้อง
ว่า “กิต্ত์” หลังบททุก ๆ บท เช่น อุชฺชานวโตกิต্ত์ ตัมมโต
กิต্ত์ สุกุมมุตตกิต্ত์ นิสฺสมุการิโนกิต্ত์ ตณฺเวยตตตฺตกิต্ত์ ชมฺม-
ชฺชิวโนกิต্ত์ อปฺปมคฺตตตฺตกิต্ত์ วิเสธฺน ของ ปุคฺคตตตฺต ๆ
ตมฺปทาน ใน อภิวิทฺตมฺติเป็นต้น

วิธีสัมพันธ์เข้าครึ่งบท

ตามปกติวิธีสัมพันธ์คือการเชื่อมคำพูดให้คิดเนื่องกัน
เป็นสายโซ่ คำใดมีความเกี่ยวพันกับสัมพันธ์เข้าหาคำนั้น บาง
ครั้งคำที่ตรงสัมพันธ์เข้าด้วยนั้น ไปเชื่อมเป็นบทตามลำดับคำ
อื่นเสีย ทั้งตัวเองไม่ได้ผสมกับวิภคิตใดวิภคิตหนึ่ง คงอาศัย
บทอื่นอยู่ การที่สัมพันธ์เข้าบทนั้นโดยเฉพาะท่านเรียกว่า
สัมพันธ์เข้าครึ่งบทคือ เขาเพียงบทที่เขาอาศัยไม่เขาถึงบทที่
มีวิภคิต บางที่เขาเฉพาะบทที่มีวิภคิตไม่เข้ากับบทที่เขา
อาศัย เช่น

อนคฺตา ปาติคฺ วนปฺปติ นิสฺสํสาย ตทฺชคฺตา เพราะ
ความที่แห่งบุตรอันตนได้แล้ว เพราะอาศัยซึ่งไม่เจ้าบ้าน
ตนรักษาแล้ว นิสฺสํสาย ในที่นี้รับตัว อวฺชคฺตกมฺมแล้ว เป็น
เหตุกาณฺณกิจริยาเข้าแค่ ตทฺชไม่ได้เข้า คฺตา

ที่เข้ากับบทที่มีวิภัติไม่เข้ากับบทอาคัยเช่น

จกฺขุนฺ ปรีหิณฺณวํ อารโ—เจยฺยาถ—จกฺขุนฺ ในที่นี้เป็น
ภาวาทิสัมพันธ ใน ภาว ไม่เข้ากับปรีหิณ— ซึ่งเป็นบท
อาคัย สัมพันธนี้ควรต้องว่า นิธฺธายาติปทํ ตทฺช อิติปเท
เหตุกาถกิริยาปทํ จกฺขุนฺนุติปทํ ภาวนฺนุติปเท ภาวาทิ-
สัมพันธ จำไว้ว่า ถ้าเข้าครึ่งบทกับบทอาคัยมิใช่บทประกอบ
ด้วยวิภัติ คงวางอิติมาแล้วไม่ต้องเชื่อมด้วยวิธีสันนฺธิ
เช่น ตทฺช อิติ มิใช่ตทฺชชาติ แต่ถ้าเข้ากับบทที่มีวิภัติ ต้อง
เชื่อมด้วยวิธีสันนฺธิตามธรรมดา เช่น จกฺขุนฺนุติปทํ ภาวนฺนุติปเท
ภาวาทิสัมพันธ มิใช่ภาวํ อิตฺธิอันนักเรียนควรจำไว้ด้วย
(โยชนาตามนต์ โมฆศุคฺคกานฺธุดาเรนาติปทํ ติพฺพต อิติปเท
ตติยาวิเสสํ)

สัมพันธ์เข้าผิดกฎ

ตามที่ได้อธิบายไว้ในเบื้องต้นว่า วิภัติบางตัวต้อง
สัมพันธ์เข้ากับนาม วิภัติบางตัวเข้ากับกริยา เช่น ทติยาวิภัติ
เข้ากับกริยา ฉนฺนํวิภัติเข้ากับนาม ดังนี้เป็นต้น หากอัน
นี้ท่านวางไว้โดยถือเอาส่วนมาก มิใช่เป็นกฎตายตัวจำจะ

ต้องเป็นเช่นนั้นเสมอเช่นทุกิยาวิภัติ อาศัยพันธเข้านิบาต
ก็ได้ เช่น

จิ พราหมณ์ดั่ง หนุมาร นาคเคียนซึ่งบุคคณผู้ฆ่าซึ่ง
พราหมณ์ หนุมาร ที่สัมพันธเข้ากับ จิ หนุมาร อวดด
กมมในจิ.

ปณจมีวิภัติเข้ากับนามก็ได้ เช่นมรณดมา ภัย อันว่า
ความกลัวแต่ความตาย มรณดมา อบาทานใน ภัย ๆ
ถึงคฤณะ ตามหลังช้างคันปณจมีวิภัติต้องเข้ากับกิริยา คติยา
วิภัติเข้ากับนามเช่น

กิ เม ขรวาเดณ อันว่าประโยชน์อะไรด้วยการอยู่
ครองเรือนของเรา ขรวาเดณ ภณ ใน กิ ๆ ถึงคฤณ ฯ

จตุตถวิภัติเข้ากับนามก็มีเช่น โก อตุโก เม เขตาย
ทินุภคิยา ประโยชน์อะไรด้วยคำจ้างอันหญิงนี้ให้แล้วแก่
เรา เมในที่นี้เป็น สมุทธาน ใน อตุโก เท่าที่นำมาอธิบาย
นี้ โดยประสงค์จะให้นักเรียนทราบได้ว่า การสัมพันธสำคัญ
อยู่ที่บทที่เกี่ยวของกัน ถ้าจำเป็นจริง ๆ ก็อาจเข้าผิดกฎได้
แต่ก่อนอื่นควรยึดหลักเป็นใหญ่ เมื่อไม่มีทางแล้ว ท่าน
ก็อนุญาตให้สัมพันธผิดกฎได้ดังที่ได้แสดงไว้ ณ ที่นี้แล้ว

หนึ่งเมื่อจะสัมพันธ์เข้ากับท่อนก็ได้

หมวดนิบาต (A group of particles)

นิบาตมีอยู่ด้วยกันหลายพวกหรือสัมพันธ์ต่าง ๆ กัน แม้จะเป็นตัวเดียวกัน ถ้าลงในความหมายต่างกันแล้ว ก็เรียกชื่อไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะสัมพันธ์จึงควรพิจารณาให้ละเอียดถี่ถ้วน ว่านิบาตนั้น ลงในประโยคเช่นไร ? ในเนื้อความเช่นไร ให้แน่แก่ใจแล้ว จึงสัมพันธ์ตามข้อนั้น ๆ การสัมพันธ์นิบาตจึงไม่เหมือนกับการสัมพันธ์ตามอายุคนิบาตแห่งวิภคินั้น ๆ เพราะการสัมพันธ์ตามวิภคิออกดำเนียงอายุคนิบาตไหน ก็สัมพันธ์ตามข้อของอายุคนิบาตนั้น ไม่ต้องมีพิธีของอะไรมากมายนัก ส่วนการสัมพันธ์จำพวกนิบาตจะเอาอย่างนั้นไม่ได้ เช่น จ จะสัมพันธ์ว่า ดมฺจุยตุล ทุกแห่งไปไม่ได้ จ อาจจะสัมพันธ์เป็น วาญารมฺภ หรือ ปทปฺรณ วณาดงฺการ หรือ อะไรอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ทั้งนี้อยู่ในการใช้ไหวพริบและความเฉลียวฉลาดของนักเรียนคัดดินเอาเอง อย่างไรก็ตามขอจำกัดความแล้วบอกชื่อตามนั้น เพื่อสะดวกแก่นักเรียนผู้สนใจ.

๑. นิบาตบอกความพิสดาร สัมพันธ์ว่า “วิตุการ
โรคก, วิตุการโรคโก”

๒. นิบาตเริ่มต้นคำพูด สัมพันธ์ว่า “วาทุยารมก
หรือวาทุยารมโก”

๓. นิบาตบอกเหตุ สัมพันธ์ว่า “เหตุโรคก, เหตุโร
คโก”

๔. นิบาตแสดงผล สัมพันธ์ว่า “ผลโรคก, ผลโรคโก”

๕. นิบาตแสดงให้พิเศษออกไปอีก สัมพันธ์ว่า
“วิเสตโรคก, วิเสตโรคโก”

๖. นิบาตแสดงความให้ชัด โดยรักค้อย่างมาเปรียบ
เทียบ สัมพันธ์ว่า “คปุปาฏิกกรณโรคก, คปุปาฏิกกรณโร
คโก”

๗. นิบาตออกความคล้ายตาม สัมพันธ์ว่า “อนุวย
โรคก, อนุวยโรคโก”

๘. นิบาตออกความยืนยันให้มั่นคง สัมพันธ์ว่า
“ทพุหัทกรณโรคก, ทพุหัทกรณโรคโก”

๙. นิบาตออกความแย้งกัน สัมพันธ์ว่า “พยุติเรก
โรคก, พยุติเรกโรคโก”

๓๐. นิบาตบอกเนื้อความอีกส่วนหนึ่งต่างหาก ดัมพณ์ว่า “ปกฺขนฺตรโศคก, ปกฺขนฺตรโศคโก”

๓๑. นิบาตแสดงความชมเชย ดัมพณ์ว่า “ธมฺภาวนโศคก, ธมฺภาวนโศคโก”

๓๒. นิบาตแสดงคติเตือน ดัมพณ์ว่า “ครหโศคก ครหคโกล”

วิตุถารโศคก

นิบาตแสดงความพิสดาร อธิบายความแห่งเรื่องที่ได้กล่าวแต่ย่อในที่อนัตถ์ให้กว้างขวางออกไป นิบาตนี้ได้แก่ “หิ” ศัพท์ที่ลงในดังกตเนื้อความที่อนัตถ์เช่น

อธฺตฺหุโรติ อิมํ ชมฺมุเตตฺถํ ตฺตฺถา เขตฺตวเน วิหรนฺโต
ธาริปุคฺคตฺตฺถเร อารพฺภ กเถติ

เอกทิวสํ หิ ตํธมฺมคฺตา อารมฺบณกา ภิกฺขุ ตตฺถ
ถนฺตํกํ คนฺตฺวา วนฺตฺติคฺวา นิสิตฺถุ

อันว่าพระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภ ซึ่งพระธาริปุคฺคตเถระตรัสแล้วซึ่งพระธรรมเทศนานี้มีคำว่า อธฺตฺหุโร ดังนี้ เป็นต้น ความพิสดารว่า

อันว่าภิกษุ ท. มี ๓๐ เป็นประมาณ ไปแล้วผู้ดำเนินกัณฑ์แห่งพระ
คำสดาในวันหนึ่ง ถวายบังคมแล้วนั่งแล้ว

เนื้อความที่ตอนต้นแต่ ขลุ่ยทุโศติ อิม ชุมมนเทศน์ ถึง
กเถติ เป็นเรื่องที่ถูกกล่าวไว้เพียงย่อ ๆ ที่ตอนหลังแต่ เอก
ทิวติ หิ จนจบเรื่องเป็นการกล่าวอย่างพิสดาร หิ, ลงใน
เนื้อความเช่นนี้ สัมพันธ์ว่า วิตุถารโศตก สัมพันธ์มคธว่า
หิตทุโท วิตุถารโศตโก.

วากุยารมุก

เป็นนิบาตบอกเนื้อความต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ ไม่ขาดสาย
คือได้กล่าวไว้บ้างในตอนต้นแล้ว แต่ความยังไม่หมดเป็น
เหตุให้ผู้อ่านอยากรู้ว่า อะไรต่อไปอีก อธิบายต่อไป
ทีเดียวโดยไม่ต้องให้ถาม เช่นพูดว่าการเรียนพระปริยัติ
ธรรม ต้องหมั่นขยันจริง ๆ ไม่คำนึงถึงความลำบากตรากตรำ
จึงรู้ได้ ก็แปล การรู้พระปริยัติธรรมย่อมอำนวยความสะดวก
ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ความที่ตอนต้นชวนให้ถามว่า รู้
แล้วจะได้ผลอะไร ? ยังไม่พักให้ต้องถามความที่ตอนหลังก็
บอกตอบทีเดียวโดยใช้ วากุยารมุก “ก็แปล” กล่าวอธิบาย

ไปเลย วาถุยาธรมุณิภาตทานนิยมิไชนิภาต ๓ ตัว คือ หิ, จ, ปน บางที จปน รวมกันทั้ง ๒ ตัว ก็มีแปลว่า ก็, ก็แต่, เช่น

ตเจน ทสฺสุตฺตมิมิ อมฺมิมิ อาฆาตํ กตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตํ
คิธฺสฺสคฺคิ ธเจ ปน ทสฺสุตฺตมิมิ ปรสฺสธ เปตฺตณการิกา หุตฺวา
นิพฺพตฺตคิธฺสคฺคิ ถ้าว่าอันว่าเราจักไม่ให้ไชร์ อันว่าหญิงนั้นทำ
แล้วซึ่งความผูกแค้นในเรา จักเกิดในนรก ก็ ถ้าอันว่า เรา
จักให้ไชร์อันว่า ห่ออันจักเกิดเป็นคนทำการรับใช้แห่งผู้อื่น

วิริยํ นาม ธมฺมา ปยุตฺตํ สุมาวหติ ตกฺกฺรา หิ
เตน อปฺปาทิํ ฐํ อธิคฺนฺตฺวา อตฺตโน วจนการเก
ตคฺคิ นิโยเชนติ ชื่อว่า อันว่า ความเพียร อันบุคคล
ประกอบแล้วโดยดี ย่อมนำมาซึ่งความดี ก็แต่ อันว่า
บุคคลผู้ทำซึ่งความเพียรนั้น ท. ได้แล้วซึ่งสุขอันตนให้เกิดขึ้น
ด้วยความเพียรนั้นย่อมจริง ซึ่งบุคคลผู้ทำตามคำของตน ท.
ในความเพียรนั้น อนึ่งเมื่อนิภาตที่เริ่มต้นคำพูดก็สัมพันธ์เป็น
วาถุยาธรมุณิ ได้ เช่น ตสฺมิมิ ปน กาเด ภทฺทวคฺคิเยตฺถจํ
โฆตฺถคฺคิเยน อทฺธิจฺปฺพพฺพทฺทหายโก อโหติ ก็ โฆตฺมย
นั้น อันว่า ภทฺทวคฺคิเยตฺถจํ เป็นเพื่อนผู้ไม่เคยเห็นกันแห่ง

ไมตถธะฐจี ได้เป็นแล้ว ไทย ปณศัพท วากยารมณ มคธ
 หิ สทโท วากยารมโ หรือ วากยารมโชตโกกก็ได้.

เหตุโชตก

เป็นนิบาตแสดงเหตุ คือ เนื้อความตอนต้นได้กล่าวถึง
 ผด ชวนให้ถามถึงเหตุแต่ก่อนหลังบอกเหตุทีเดียว โดยไม่
 ต้องถาม นิบาตลงในเนื้อความเช่นนั้น ท่านเรียกว่า "การณ
 โชตก หรือ เหตุโชตก--ให้นิบาต ๒ ตัว คือ หิ, จ, ปณ,
 แปลเป็นไทยว่า เพราะ, เพราะเหตุว่า, เช่น

ภิชฺชติ ปุติสฺสเทโห มรณนฺติ หิ ชีวติ

อันว่าร่างกายเปื่อยเน่า ย่อมแตกสลายไป เพราะว่า
 อันว่าชีวิตมีความตายเป็นที่สุด

สพฺพพจนานํ อตุโล อกฺขเรเหว สณฺเฑนายเต อกฺขร
 วิปคฺติยํ หิ อตฺถสฺส ตุนฺนยตา โหติ.

อันว่า^๕เนื้อความแห่งคำทั้งปวงทั้งหลายนั่นบันทึกย่อม
 กำหนดหมายด้วยอักษร ท. นั้นเที่ยว เหตุว่า เมื่อความ
 วิบัติแห่งอักษร มีอยู่ อันว่าความเป็นแห่งเนื้อความอันบุคคล
 เข้าใจได้โดยยาก ย่อมเป็น ดังเหตุอุปประโยคที่ตอนต้นแสดง

ผลว่า ร่างกายเบื่อยเน่าย่อมแตกสลายไป ชวนให้ถามหา
เหตุว่า ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น ยังไม่รอให้ถามก็บอกเหตุใน
ตอนหลังที่เดียวว่า เหตุว่า ชีวิตมีความตายเป็นที่สุด ไทย
หิ ศัพท์ กรณโชตกหรือ เหตุโชตก, มกช หิตฺตฺโต
การณโชตก เหตุโชตก

ผลโชตก

เป็นนิบาตแสดงผล คือ ประโยคต้นพูดเฉพาะเหตุ ทำ
ให้สงสัยว่า ทำเช่นนั้นจะได้ผลอะไร ? ประโยคตอนหลัง
บอกผลที่เดียว โดยใช้นิบาต ๓ ตัวนี้ ตัวใดตัวหนึ่งซึ่งผล
แปลเป็นไทยว่า “ด้วยว่า, เพราะว่า เช่น ท่าน ทาตพุพเมว
ทานเบฺหิ โภคสมฺปทํ อารหติ อันว่าท่านอันบุคคลพึงให้นั้น
เถยว ด้วยว่า อันว่า ท่าน ย่อมนำมาซึ่งโภคสมบัตติ
ปญฺเภา นาม อิจฺฉิตพุพา ตาย จ สฺสุขุมมฺบี อตุถํ วิจาเรติ
ชื่อว่า อันว่าบุญญา อันบุคคลพึงปรารถนา เพราะว่า
อันว่าบุคคลย่อมจะพิจารณาซึ่งเนือความแผ่จะเขี่ยด้วยบุญญา
นั้น ไทย-หิศัพท์ ผลโชตก, มกช-หิ สฺทฺตฺโต ผลโชตก
จ สฺทฺตฺโต ผลโชตก

วิเสสโชค

เป็นนิบาตบอกความพิเศษกว่านั้น หรือแสดงให้เห็นว่า
 แปลกกันไว้ หิ, ปน, เช่นเดียวกัน แปลเป็นไทยว่า “แต่
 ก็แต่, ก็แต่ว่า เช่น ปุณฺณวา ปุณฺณวา จาคิ อิม
 เทว ชนา อิมธมฺมิ โดเก ทุดฺธภา เตสุ หิ ปุณฺณวาเยว
 ทุดฺธภาโร อันว่า ชน ท. ๒ เหล่านี้ คือชนมีบุญ ๓ ชนมี
 บัญญา ๑ เป็นผู้หาได้โดยมากในโลกนี้ แต่ในชน ท. เหล่า
 นี้หนา อันว่าชนมีบุญญานั้นเที่ยว เป็นผู้หาได้โดยยากยิ่ง

ทานมี กุดฺธ, ดีดฺมี กุดฺธ, เตสุ ปน ดีดฺ ทานโต
 วรฺทริ อันว่าแม่ทานเป็นกุดฺธ, อันว่าแม่ค้ำเป็นกุดฺธ แต่ว่า
 ในทานแคะค้ำ ท. หนา อันว่าค้ำ เป็นกุดฺธยิ่งกว่ากวดาทาน
 ไทย หิ ศัพท์—ปน ศัพท์ วิเสส โชคก มจร—หิ ตฤโทปน
 ตฤโท วิเสสนโชคโก.

ตปฺปาฎิกรณโชคก

เป็นนิบาตรักอุปมาเทียบให้เนื่อความแจ่มชัดยิ่งขึ้น ไห
 นิบาต ๓ ตัวเช่นเดียวกัน แปลเป็นไทยว่า เหมือนอย่างว่า
 เปรียบเหมือนว่า, เนื่อความที่อธิบายเบื้องต้นไม่ชัดพอ หรือ

วิธสัมพันธไทยและมจร

ยังมีอยู่ผู้ฟังอาจจะยังไม่เข้าใจดี ท่อนหลังจึงชักอุทาหรณ์
มาเปรียบเทียบให้ฟัง ทำเนื่อความให้เด่นชัดขึ้น นิบาตลง
ในความเช่นนั้น ดัมพน์ว่า “ตปฺปาฏิกฺกรณโศคก” เช่น—

ขณ หิ เวฬุตีฆาติกาทิอตุจิมกฺขิตฺตฺจํ เตเหว อตุ
จฺหิ โขณฺโตปปี ตฺถุชฺชํ นิกฺคณฺชํ กาทฺถํ ตกฺโกติ เขวเมว
อกฺโกตฺถนํ ปจฺจกฺโกตฺถนํ เวน เวน วูปสฺสเมตฺถํ น ตก
โกติ.

เหมือนอย่างว่า อันว่าบุคคลแม้อยู่ซึ่งตอนเบื้อง
ด้วยน้ำไม่สะอาด มีน้ำเซพระแต่น้ำมูกเป็นต้น ด้วยน้ำไม่
สะอาด ท. เหล่านั้น นั้นเกี่ยว ไม่อาจเพื่ออันทำซึ่งตน
ให้สะอาดไว้กดินเหมือนดินใด อันว่าบุคคลผู้ดำดอบซึ่งบุคคล
ผู้ดำอยู่ ไม่อาจเพื่ออันยังเวรให้ระบด้วยเวร ฉนั้นนั้น
เกี่ยว. ไทย หิศัพท คบปาฏิกรณ์โรคก มกร หิ
ตทุโท คบปาฏิกรณ์โรคโก.

ทพฺุหกรณโชตก

เป็นนิบาตช่วยยืนยันเพื่อความเชื่อมั่น หรือรับรองเพื่อความให้เหมาะสมควรเรียกว่า ทพฺพทีย ๆ มี ๒ อย่างคือ การ

กล่าวอ้างพระพุทธพจน์ หรือคำพูดของท่านโบราณจารย์
กล่าวได้มารับรองให้มันเรียกว่า “อาคมทพุหฺย (อาคมทพุหฺย)

๑. การกล่าวอ้างเองแต่สมกับคำค้นเรียก ยุติทพุหฺย
ความท่อนหลัง ซึ่งชักมาตำราหรือรับรองให้มันขึ้นเรียก
ทพุหฺยกรณ (ทพุหฺยกรณ) คือ อาคมทพุหฺยกรณและยุติทพุหฺย
กรณ ใช้นิบาต ๒ ตัว คือ หิ จ. แปลเป็นไทยว่า สม
จริงคง, แท้จริง, จริงอยู่ เช่น

ดูคุณเหตุ ภควตา สมจริง ดัง อันว่า คำอื่น
พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว ดูคุณมี เจต ภควตา แท้จริง
อันว่าคำอื่นพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว แต่แบบที่ใช้ในสนาม
กณิณมเรียกชื่ออื่น ๆ ว่า ทพุหฺยกรณ หรือ ทพุหฺยกรณโชตโก
ไทย ทพุหฺยกรณ. มคธ หิ สทุโท ทพุหฺยกรณ ทพุหฺยกรณ
โชตโก

ปกฺขนฺตรโชตโก

เป็นนิบาตกล่าวถึงสิ่งอื่นหรือคนอื่นในคอนต้น, ถึงคน
หลัง กล่าวอีกฝ่ายหนึ่งต่างหาก แต่งให้เห็นถึงความแตกต่าง
ต่างกันกับลักษณะคอนต้น ใช้นิบาต ๒ ตัว คือ จ กับ

ปน แปลเป็นไทยว่า ฝ่ายว่า ส่วนว่า เช่น อปฺปมคฺคา
โหถาวุโส ตุมฺहे ปน ภาเต ตูกฺกอนฺธาวุโส ท. อันท่าน
ท. เป็นผู้ไม่ประมาทจงเป็น ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ส่วนว่า
อันว่า ท่าน (จักยังกาดให้ผ่านดั่งไปด้วยอิริยาบถ ท.
เท่าไร ?) ตตฺถ มโนติ กามา จรฺกุตฺตาทิเกทํ สพฺพมฺปิ
จตุฏฺฐมิกจิตฺตํ อิมํมฺหิ ปน ปเท โทมนนฺตสฺสทกฺคํ ปฏิขณฺม—
ปยุคํ จิตฺตเมว อพฺภทฺติ. อันว่าจิตที่เป็นไปในภุมิ & แม้
ทั้งปวง อันต่างด้วยจิตมีกามาจรกุตฺตจิต เป็นคั่น เป็น
ประเภท ชื่อว่า มโน ในพระคาถานั้น ส่วนว่า อันว่า
จิตนั้นเที่ยง อันตรกตด้วยโทมนนฺต สัมปยุคคํด้วยปฏิขณฺ
บັນทิตยย่อมได้ในบทนี้.

ไทย ปน ศัพท์ ปกฺขนฺตรโรตฺถก มกษ ปน ตทฺโท
ปกฺขนฺตรโรตฺถโก ปกฺขนฺตรตุโก.

อนุวชชค

เป็นนิบาตแสดงความคล้ายตาม คือไม่ขัดกับความก่อน
ต้นใช้นิบาต ๓ ตัวคือ หิ, จ, ปน, แปลเป็นไทยว่า อัน
คือ, แน่นอน เช่นคำว่า คนไม่ควรดื่มเหล้า, แน่นอน

เหตุนั้นเองทำให้พินาศทรัพย์สินสมบัติและเกียรติ เช่น พาโตนาม น วิตุตติคพุโพ โต จ มิตฺตทุพฺภี โหติ ชื่อว่าอันว่าคนพาด อันบุคคลไม่พึงคุ้นเคย คือ อันว่าคนพาดนั้นเป็นผู้ประทุษร้ายมิตรย่อมเป็น.

ไทย จ ศัพท์ อนุยโชตก มคธ จ ตฺทุโท อนุยโชตก.

พฺยติเรกโชตก

เป็นนิบาตกถาวยกความกับประโยคต้นคือ มีนัยตรงกันข้ามกับประโยคก่อนต้น ก่อนต้นกล่าวอนุโตม ก่อนหลังกล่าวปฏิเสธในทำนองคล้ายตาม ใช้นิบาต ๓ ศัพท์ คือ หิ, จ, ปน, เหมือนกัน เช่น ปญฺญาว เสฏฺฐา ตีตาทโย จ ตตุตา กถํ น อฺปนฺนํติ อันว่าปัญญาเที่ยวประเสริฐ ถึงว่าอันว่าคิดเป็นต้น ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งเดียวแห่งปัญญานั้น.

ไทย จ ศัพท์ พฺยติเรกโชตก มคธ จ ตฺทุโท พฺยติเรกโชตก.

สมฺภาวนโชตก

เป็นนิบาตแสดงความชมเชย คือแสดงถึงความน่าชม

บางอย่างของบุคคล แม้จะเป็นผู้บกพร่องอย่างใดอย่างหนึ่ง
 ใช้นิบาตตัวเดียว คือ ปน แปลเป็นไทยว่า ถึงอย่างนั้น
 แต่, แต่ว่า เช่นคำไทยว่า คนนี้โกรธง่าย แต่ ใจดี
 ความตอนต้นแสดงถึงความบกพร่องว่าโกรธง่าย ตอนหลัง
 ชมว่าใจดี โดยอาศัย สมภาเวน นิบาต “แต่” สกค
 ความไว้เช่น อัย ทนุโ โหติ, โวธามํ ปน อนาปชชิตวา
 นิจุจเมว อตุถํ ดีกขติ อันว่า บุรุษนี้เป็นคนโง่ ย่อมเป็น
 ถึงอย่างนั้น อันว่าเขาไม่ถึงแม้ซึ่งความท้อแท้ยอมเรียน
 ซึ่งคัมภีร์เป็นนิคัยนั้นเทียว อัย อตุถโร ตามเนโร ตาม
 เนรภาเว จูโต โหติ ปณฺณารสาธุโก, พหุสฺสโต ปน
 ชมมํ กเถกํ สกุกกติ อันว่าตามเนรหรืออตุถรนี้ ตั้งอยู่
 แล้วในตามเนรภาพ มีอายุ ๑๕ ปี ย่อมเป็น แต่ว่า อัน
 ว่าเขาเป็นพหุสฺสโต อาจเพื่ออันแสดงซึ่งกรรม.

ไทย ปน ศัพท์ สมภาเวน โสตก มคธ ปน สกุกโก
 สมภาวนํ หรือ สมภาวนคฺโก.

กรหโซตกโก

เป็นชื่อของนิบาตแสดงการวิเคิย่น คือ ตอนต้นชมถึง
 ความดีบางอย่าง หรือยกความดีมาพูดในตอนต้น เพื่อหา

ทางดีให้เก็บในคอนหลัง นิยมใช้นิภาคตัวเดียว คือ ปน
แปลเป็นไทยว่า ถึงอย่างนั้น, แต่, แต่ว่า เช่น.

อุเบกขา ธนคคฺคา อุชฺชเวว สงฺขยํ คจฺฉนฺติ ตา ปน
อนิจฺจาโต ทุกฺขํ เขว โหติ อนฺว่าอุเบกขา ย่อมถึงซึ่งอันนั้น
ว่าเป็นสุข เพราะเป็นถึงละเอียด แต่ อนฺว่าอุเบกขานั้นเป็น
ทุกฺขนฺนเทยว ย่อมเป็น เพราะเป็นถึงไม่เที่ยง อยํ เฉโก
โหติ. เวदानํ ปน อาปชฺชิตฺวา สหฺพพจฺฉนฺโต โอหิยิ อน
ว่าบุคคลนั้นเป็นคนฉลาด ย่อมเป็น แต่ว่า อนฺว่าเขาถึงแล้ว
ซึ่งความท้อแท้อยู่แล้ว ช้างหลังแห่งคนทั้งปวง ไทย—ปน
คัพฺพํ ครหโชตก มคฺช—ปน สหฺโถ ครหคฺโค

ธมฺภาวนโชตกและครหโชตกนี้ อาจจะใช้บี หรือ อบี
คัพฺพํอีกก็ได้ แปลเป็นไทยว่า แม่, ถึง, เช่น ยย ชาตธม
ปนโนปี มานํ น กโรติ อนฺว่าบุรุษนี้ แม่ถึงพร้อมแล้วด้วย
ชาติ ย่อมไม่ทำซึ่งมานะ บี สหฺโถ ธมฺภาวนคฺโค อย
กตฺถุโทปี ปมาณํ น ชานาติ อนฺว่าบุรุษนี้ ถึงเป็นคน
เฉลียว ย่อมไม่รู้ซึ่งประมาณ บี คัพฺพํ ครหโชตก

นิบาตหมวดที่สอง

(The second group of parties)

๑. เป็นนิบาตควบพากย์ควบบทสัมพันธ์ว่า “สมุจฺจยคุโต
สมุจฺจยคุโต”
๒. เป็นนิบาตบอกความก่อนหลังเข้ากับก่อนต้น สัมพันธ์
ว่า “สมุเปณฺนุทฺตอ, สมุเปณฺนุทฺตอ”
๓. เป็นนิบาตชักเอาความตอนต้นมาพูด สัมพันธ์ว่า
“อนุกฺกทฺตมฺนคุโต, อนุกฺกทฺตมฺนคุโต”
๔. เป็นนิบาตแยกพากย์แยกบทสัมพันธ์ว่า “วิกฺกปฺปคุโต
วิกฺกปฺปคุโต”
๕. เป็นนิบาตบอกความคาดคะเน สัมพันธ์ว่า “ปริกฺกปฺป-
คุโต, ปริกฺกปฺปคุโต”
๖. เป็นนิบาตลงในความสองตอน, ตอนต้นคล้ายตาม
สัมพันธ์ว่า “อนุกฺคุโ” ตอนหลังไม่เห็นด้วย สัมพันธ์ว่า
“อรุจิตุโน”
๗. เป็นนิบาตในข้อความที่นำมาเปรียบเทียบ สัมพันธ์
ว่า “อุปฺมาโชตก” ในข้อความที่ควรเปรียบเทียบ สัมพันธ์
ว่า “อุปฺเมยฺยโชตก”

เป็นนิบาตรรวบรวมแบ่งเป็น ๒ พวก คือ รวบรวมพากย์กับ
พากย์ให้เข้าด้วยกัน ตั้มนัพนธ์ว่า วาทยุทธ์มุขุจยตฤ ๓. รว
มบทกับบทเข้าด้วยกัน ตั้มนัพนธ์ว่า ปทตมุขุจยตฤ ๓. ไซ้ จ
เป็นพน แต่บางแห่งไซ้ วา ก็มี แปลเป็นไทยว่า ด้วย,
กับ, แด

ตมุขุจยตฤ

การรวมพากย์ ก็คือการรวมพากย์ที่มีกตฤตาอย่างเดีย
วกันคือ กิริยาอาชญาตฤตฤตฤ แต่ต้องการประชาชนตฤ
กตฤตา เป็นบุรุษเดียวกันซึ่งเรียกว่า “อเนกตฤตฤตฤ”
ในลักษณะเช่นนี้ ชนกตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤ
ที่เกี่ยวของไว้ภายในแล้ว เอาตัวกิริยาตฤ ๑ ศัพท์วางท้ายที่
สุดเช่น ทานตฤ จ ตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤ
จักให้ซึ่งทานตฤ จักฟังซึ่งธรรมตฤตฤ ๑ คุณพากย์อย่างนี้
ตั้มนัพนธ์ว่า วาทยุทธ์มุขุจยตฤ มอญ—วาทยุทธ์มุขุจยตฤโก,
การรวมบทก็รวมศัพท์ที่มีกตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤ
บทๆไป เช่น เสฏฐี จ เสฏฐีกิริยา จ วิหาร กตฤตฤตฤ
อันว่าเสฏฐี ด้วย อันว่าภรรยาแห่งเสฏฐีด้วย ย่อมไปสู่
วิหาร ๑ ศัพท์คั่นเฉพาะบทหนึ่งๆเช่นนี้ ตั้มนัพนธ์ว่า

“ปทสมุจายคฺค, มคธ—ปทสมุจายคฺโค” ควรสังเกตไว้ว่า
จ ศัพท์ เมื่อควบบทที่เป็น กตฺตา ๒ ตัวเช่นนี้ ท่านใช้กิริยา
เป็นพหูพจน์ แทนที่จะเป็นเอกพจน์ตามกตฺตาแต่ละตัว

สมุปีณฺทนคฺค

เป็นนิบาตบอกความก่อนหลังเข้าหาข้อความข้อต้น ต่าง
จาก สมุจาย เพราะความก่อนหลังจะมีกตฺตาเหมือนหรือไม่
เหมือนตอนต้นก็ได้ ใช้ จ ศัพท์เดี่ยว แปลเป็นไทยว่า
หนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง, เช่น อิท ภิภฺชเว ภิภฺชํ สัตฺตวา โหติ...
ปุน จ ปรี ภิภฺชเว ภิภฺชํ กตฺตยาณมิตฺโต โหติ— ดูก่อนภิภฺช
ท. อันว่าภิภฺชในพระศาสนา^{นี้} เป็นผู้มั่งคั่ง ย่อมเป็น หนึ่ง
ดูก่อนภิภฺช ท. อันว่า คำอันเราฟังกล่าวอันยังมีอยู่อีก อัน
ว่าภิภฺชผู้เป็นกตฺตยาณมิตร ย่อมเป็น, ประโยค สมุปีณฺทนคฺค
ไม่บังคับให้มีกตฺตา และมีบุรุษอย่างเดี่ยวเหมือนสมุจายคฺค

ไทย จ ศัพท์ สมุปีณฺทนคฺค มคธ จ สทฺโท สมุปีณ-
ทนคฺโค.

อนุกทฺตณคฺค

เป็นนิบาตกล่าวเอาเนื้อความในตอนต้นมาพูด ในตอน
หลังอีกต่างจาก สมุปีณฺทนคฺค คือมีกิริยาในตอนต้นเช่นไร

มาถึงตอนหลังก็เขากิริยาเช่นนั้นมาใช้ก็อย่างเดียวกัน ใช้
 จ ศัพท์ ตัวเดียว แปลเป็นไทยว่า ด้วย, ด้วยว่า เพราะ,
 เพราะว่า, เช่น—สโร โห ปุโญพุเพ สเร ดุคฺเต กุฉิ ทิมฺ
 ปบุโปติ ปุพฺโพ จ สโร ปโรโดเป กเต กุฉิ ทิมฺ ปบุโปติ
 อันว่าสระแดงของหลัง ครั้นเมื่อสระแดงต้นอันอาจารย์
 ตอบแล้ว ย่อมถึงซึ่งที่ชะในบางแห่ง ด้วยว่า อันว่าสระ
 เแดงต้น ครั้นเมื่ออันตอบซึ่งสระแดงของหลังอันอาจารย์ทำแล้ว
 ย่อมถึงซึ่งที่ชะในบางแห่ง.

ไทย จ ศัพท์ อนุภทฺตมนตฺถ มคธ จ สทฺโท อนุ-
 ภทฺตมนตฺถ.

วิกปฺปคฺค

เป็นนิบาตแยกพากย์หรือบทที่อยู่รวมกันออก คือให้
 เดือกเขาอย่างใดอย่างหนึ่งในหลายอย่าง แบ่งเป็น ๒ คือ
 แยกพากย์เรียกว่า “วากฺยวิกปฺปคฺค ๑. แยกบทสัมพันธ์ว่า
 “ปทวิกปฺปคฺค ๑ ใช้ วาศัพท์ แปลเป็นไทยว่า หรือ หรือว่า
 เช่น ศลฺมา จกฺขุ นิ เต นตฺถนฺตฺ วา ภิชฺชนฺตฺ วา พุทฺธธฺตาณ
 เมว ชาเรหิ. เพราะเหตุ อันว่า จักขุ ท. ของท่านจง
 พินาศหรือ หรือว่าจงแตก อันว่า ท่านจงทรงไว้ซึ่งพระ

วิธีสัมพันธ์ไทยและมกษ

๑๖๕

พุทธศาสนามันเทียบ ว่า ศัพท์ให้คู่ผูกพันเช่นนั้น สัมพันธ์ว่า
ว่า ศัพท์ วากยวิปยุต มกษ ว่า สหุโท วากยวิปยุตโก.

ยมนี่ที่ จกฐมุดตปจจา อุปุชชติ เวทิต์ สู้ ว่า
ทุกข์ ว่า อทุกขมสุข ว่า ตมบี อนิจา อันว่าความสุข หรือ
ว่า อันว่า ความทุกข์ หรือว่าความไม่ทุกข์ไม่สุข อัน
บุคคลด้วยแต่นั้น แม้ใด ย่อมบังเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส
เป็นปัจจัย อันว่า ความสุขทุกข์ความไม่ทุกข์ไม่สุขนั้น
เป็นของไม่เที่ยง ว่า ศัพท์ให้คู่ผูกพันเช่นนั้น สัมพันธ์ว่า ปท
วิปยุต มกษ ว่า สหุโท ปทวิปยุตโก.

สัมพันธ์มกษให้ดูเป็นตัวอย่าง

ยนฺติ ฯ อิทนฺติ ฯ เวทิตนฺติ ปทคฺคยํ สฺขนฺติ ฯ ทุกฺขนฺติ
ฯ อทุกฺขมสฺขนฺติ ฯ ปทคฺคยสฺส วิเสสํ อปี สหุโท ยนฺติปเท
อเปกฺขสฺสโก จกฐมุดตปจจาติปทํ อุปุชฺชตฺติปเท เหตุ
อุปุชฺชตฺติปทํ สฺขนฺติ ฯ ทุกฺขนฺติ ฯ อทุกฺขมสฺขนฺติ ฯ
ปทคฺคยสฺส กตฺตฺวาจก อวชฺสาตปทํ สฺขนฺติ ฯ ทุกฺขนฺติ
อทุกฺขมสฺขนฺติ ฯ ปทคฺคยํ อุปุชฺชตฺติปเท สยกคฺคา วา สหุทา
สฺขนฺติ ฯ ทุกฺขนฺติ ฯ อทุกฺขมสฺขนฺติ ฯ ปทคฺคเย ปทวิปยุตโก,

นิบาตคงต่อไปนี้ สัมพันธ์เป็นวิภพบุคคลได้เหมือนกันเช่น
ยติวา, อุท, อถวา, บี้, วาปน, อมิจ กุวจิ, แปล
เป็นไทยว่า หรือว่า, บ้าง, ก็หรือ, อีกอย่างหนึ่ง, เช่น—
คามะ วา ยติวา อรณฺเณ... ในบ้านหรือ หรือว่า ในป่า...
วาจาย อุท เจตสา... ด้วยวาจา หรือด้วยใจ

อถวาสุส อคารานิ อคฺคิ ทหติ ปาวโก อันว่าไฟ
อันเผาผลาญ ย่อมไหม้ซึ่งเรือน ท. ของเขาบ้าง

อิธ เอกจุใจ หตุถิรตนํบี ทตฺตํนาย กฺจฺนติ. อตฺตํรตนํบี
ทตฺตํนาย กฺจฺนติ อันว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ยอมไป เพื่อ
อันคู่ซึ่งหตุถิรตนะหรือ หรือว่า ย่อมไปเพื่ออันคู่ซึ่งอตฺตํรตนะ.

อุจฺจาวจํ วาปน ทตฺตํนาย กฺจฺนติ หรือว่า ย่อมไป
เพื่ออันคู่ซึ่ง ตั้งทั้งค้และเดว.

ธโร กุวจิ ทิฆํ ปปฺโปติ อันว่าตระย่อมถึงซึ่งที่ชะ
บ้าง.

อนึ่ง วา ศัพท์นี้อาจจะสัมพันธ์เป็น สมุจฺจยบุคคลก็ได้ เมื่อ
ทำหน้าที่เป็นรวมความ แทนที่จะแยกตามภาวะของตน
ให้แปลเป็นไทยว่า ด้วย, ก็ตาม, สัมพันธ์เป็น สมุจฺจยบุคคล
สมุจฺจยบุคคล เช่นเดียวกับ จ ศัพท์ (คุโยสนา อภิธรรม

หน้า ๑๐๘) ดังเถกว่า ถ้าเป็นศัพท์แยกพากย์หรือแยกบท
ซึ่งรวมกันอยู่ออกให้เด็กกระอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้สัมพันธ์
ว่า วิกปฺปคฺคต ถ้าวรวมพากย์หรือเข้าบทด้วย ทำหน้าที่คล้าย
๑ ศัพท์ให้สัมพันธ์ว่า สมุจฺจยคฺคต.

ปริกปฺปคฺคต

เป็นนิบาตแสดงความไม่แน่นอน เป็นเพียงเดาเหตุการณ์
ล่วงหน้า คือคาดคะเนกำหนดไว้ว่าเป็นอย่างนั้น ๆ ใช้นิบาต ๔
ตัว คือ สเจ เจ ยทิ, อถ แปลเป็นไทยว่า มิว่า, หากว่า,
ถ้าว่า, เช่น สจายิ ปุคฺคํ วา ชิตฺวํ วา ธมฺมุตฺตํ, ขยเมว
กฺขมฺมุตฺตํ ตามินิ ภาวิตฺตํ.

ถ้าว่า อันว่าหญิงจักได้ซึ่งบุตร หรือ หรือว่าซึ่งธิดา
อันว่าหญิงนั้น นั้นเทียว จักเป็นเจ้าของแห่งทรัพย์.

พหุมี เจ สหิตํ ภาตฺมาโน น ตกฺกโร โหติ นโร
ปมคฺโคโต ถ้าวว่า อันว่า นระก่ดาวอยู่ซึ่งพระพุทธพจน์อันเป็นไป
กับด้วยประโยชน์แม่มาก ผู้ไม่ทำตามซึ่งพระพุทธพจน์นั้น
เป็นผู้ประมาทแล้ว ย่อมเป็น.

อถ ปาปานิ กมฺมานิ กรํ พาโถ น พุชฺฌติ หากว่า
อันว่าคนพาลกระทำอยู่ซึ่งกรรม ท. อันตามก ย่อมไม่รู้ดี

ขทิ เหว่, ภาริยเหตุ กต, ฬิว่า ครนเมื่อความเป็นอย่างนี้
มีอยู่ อันว่า กรรมหนักอันท่านทำแล้ว.

บางแห่งมิใช่ ขปฺเปว นาม, ยนฺนุน แปลเป็นไทยว่า
ถ้าไหน, ถ้าอย่างไร, บ้าง, เช่น

อปฺเปว นาม มยมนี ขายตุมนฺตานํ กิณฺณิมคฺคํ
อนฺนุปทชฺเชยฺยาม,

ถ้าไหน แม้ฉันว่า เรา ท. พึ่งให้รางวัล ซึ่งวัตถุเพียง
นิดหน่อยแก่ท่านผู้มียา ท.

ขนฺนุน มยมนี เยน ภควา เตนฺนุปตฺตํกเมยฺยาม.

ถ้าอย่างไร แม้เราพึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มียะภาศ ถึงที่
ประทับ.

สัมพันธศัพท์เหล่านี้เป็น ปริกปฺปคฺค. มกช--ปริกป-
ปคฺโค.

อนุคฺคหคฺค—อรุจิสูจนคฺค

เป็นนิบาตบอกเนื้อความต้องตอน คือ ตอนค้นพุดคัด้อย
ตาม สัมพันธว่า “อนุคฺคหคฺค มกช—อนุคฺคหคฺโค” ตอน
หลังแต่คงความไม่เห็นด้วย คือไม่พอใจ สัมพันธว่า “อรุ

จิตฺตจฺจนตฺถ มคธ - อรุจิธฺตฺจโน - อรุจิธฺตฺจจนตฺถโก” อนุคฺคหตฺถ ไร่
นิบาต ๕ ตัวคือ กิณฺจาปี, ยทิปี, กามํ คาว, แปลเป็นไทยว่า
ถึง, ก็จริง, แม้ก็จริง ในเนื้อความตอนต้น เนื้อความตอน
หลังใช้นิบาต ๓ ตัวคือ คตาปี, ปน, อถโฆ แปลเป็นไทย
ว่า ถึงอย่างนั้น, ที่แท้, อันที่จริง, เช่น.

กิณฺจาปี ปณฺจ กามคฺคณา กทาจิ ธฺตฺถ อฺปฺปาเทนฺติ คตาป
วิปริณามณฺณถาภาวาท ทุกฺขการณํเยวาทิ ทฏฺฐพฺพา อันว่า
กามคุณ ๓. ๕ ยังความทุกข์ให้เกิดขึ้นในกาลบางครั้งว แม้
ก็จริง ถึงอย่างนั้น (อันว่ากามคุณ ๕ เหล่านั้น) อันบัณฑิต
พึงเห็นว่า เป็นเหตุแห่งทุกข์นั้นเกี่ยว เพราะภาวะเป็นดัง
แปรปรวน และเป็นอย่างอื่น.

ยทิปี อาจริโย ติสฺสเส คทาเพติ, เตธฺ ปน อนุคฺคหํ
กโรติ. อันว่าครูย่อมโมยซึ่งศิษย์ ๓. แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น
อันว่าครูนั้น ย่อมทำการช่วยเหลือในศิษย์เหล่านั้น ๓.

กามณฺจ ธนํ อิจฺฉติอิจฺฉติํ นิปฺปสาเทติ, อถโฆ ปณฺญา
ว เตฏฺฐชา คตฺถธ อฺปฺปาทปจฺจยคฺคา. อันว่าทรัพย์ ยิ่งดังที่
บุคคลปรารถนาแล้ว ๆ ให้ดำเริ่ ก็จริง แต่ที่แท้ อันว่า
ปัญญาเกี่ยวประเสริฐสุด เพราะเป็นปัจจัยยังทรัพย์นั้นให้เกิด

อิชาบี ดาว โตโต มา โหตุ, อิมิตุดา ปน บิดา อีชา
 กมนกาเด อิมิ โอวทติ. อันว่าโทษแม่ในเรื่องนี้จึงอย่ามั่งก็จริง
 ถึงอย่างนั้น อันว่าบิดาของนางวิสาขานี้ พราด่อนแล้วซึ่ง
 นางวิสาขานี้ ในกาตเป็นที่มาในที่นี้

ดาวคัพท ในที่นี้สัมพันธเป็น อนุคฺคหตุล มกช-อนุคฺคห
 ปน อรุจิตฺตโน หรืออรุจิตฺตุนตุโก (วากยสัมพันธหน้า ๓๘)

อุปมาโชตก

เป็นนิบาตนำข้อความอื่นมาเปรียบเทียบกับให้เข้าใจได้ง่าย
 คือเนื้อความที่อธิบายนั้น เป็นข้อจัดเข้าไต่ยาก หรือ
 เป็นธรรมชั้นสูง ยากที่บุคคลผู้บัญญัติจะหยั่งถึง ท่าน
 จึงนำความอื่น ซึ่งบุคคลเคยเห็นเคยได้ยินเคยพบประสบ
 มามากเทียบเคียงให้เข้าใจ ข้อความที่นำมานี้ เรียกว่าข้อ
 อุปมา ใช้นิบาต ๕ ตัว คือ ยถา, เสดยฺยถาบี แปลเป็นไทยว่า
 ฉะนั้น, อิด, วีย ว่าเพียงดัง ราวกระ, เหมือน, เช่น, ฯลฯ,
 ประหนึ่ง, สัมพันธว่า “อุปมาโชตก. มกช-อุปมาโชตกโก.”

อุปเมยฺยโชตก

เป็นนิบาตอยู่ในสังกัดเนื้อความเดิม คือ ความที่ควรจะ
 เปรียบเทียบหรือเนื้อความดำหริบับรองข้ออุปมา ที่น้อม

ว่ารอยเท้าเหล่านั้น ท. ทั้งปวง ย่อมถึง ซึ่งอันรวมลงใน
 รอยเท้าข้าง, อันว่ารอยเท้าแห่งข้าง อันชาวโลกย่อมกล่าวว่า
 ว่า เด็กกว่ารอยเท้าแห่งสัตว์ ท. เหล่านั้นแม้ฉันใด, คุณอน
 ภิกษุ ท. อันว่ากุศลธรรม ท. อย่างใดอย่างหนึ่ง อันว่ากุศล
 ธรรมเหล่านั้น ท. ทั้งปวง มีความไม่ประมาทเป็นรากฐาน
 มีความไม่ประมาทเป็นทิวม. อันว่าความไม่ประมาทอัน
 ชาวโลกย่อมกล่าวว่า เด็ก กว่าธรรม ท. เหล่านั้น ฉะนั้น
 นั้นเทียว

เตตฺติ ทฺวอิชาชาตกาเต ฉนํ โรทนปฺปคฺคํ วิย ปฐฺวํ
 กมฺปนาการปฺปคฺคา วิย อโหติ

อันว่าป้า คุณถึงแล้วซึ่งอันร้องไห้, อันว่าพื้นแผ่นดิน
 ประหนึ่งถึงแล้วซึ่งอาการคืออันหวนไหวได้เป็นแล้ว ในกาล
 แห่งชนเหล่านั้น ท. เกิดแล้วโดยส่วน ๒

คโต นํ ทฺกฺขมฺนฺเวติ จกฺกํ ว จฺหโต ปทํ อันว่า
 ความทุกข์ย่อมไปตามซึ่งบุคคลนั้น เพราะทุกข์ทั้ง ๓ นั้น
 รวากะอันว่า ดัธมฺนตามอยู่ซึ่งรอยเท้าแห่งโคตฺวาจากอยู่ซึ่ง
 ทุระ

วิธีสัมพันธ์ไทยและมคธ

๑๗๓

ข้อควรสังเกต คือ -๖ กับ วัย ไม่จำเป็นต้องมี
อุปเมยฺยโชตก คือ ตลา เอว เป็นตัวรับก็ได้ แต่ ยลา,
เสยฺยลา ต้องมีอุปเมยฺยโชตกรับเสมอ ยลา กับเอว อาจ
จะสัมพันธ์เป็นกิริยาวิเศษณ์และคตียาวิเศษณ์ก็ได้ ตามแต่
กรณีจะเหมาะสม.

สญฺญาโชตก

เป็นนิบาตชื่อคน, ดั่งของ, ประเทศบ้านเมืองให้รู้
ว่ามีชื่ออย่างนั้น ๆ โดยมากท่านเรียงติดต่อกับชื่อที่เดียว
เช่น ดาวตฤถิ นาม นคร อันว่า นครชื่อว่า ดาวตฤถิ ดาวตฤถิ
กิริ มหาสวณฺโณ นาม กุฏุมพิกโก อโหติ ได้ยินว่า
อันว่า กุฏุมพิก ชื่อว่า มหาสวณฺณได้มีแล้วในเมืองดาวตฤถิ
นาม ศัพท์ สญฺญาโชตก เข้ากับนคร เข้ากับมหา
สวณฺโณ.

นามสทฺโท นครนคิปปเท สญฺญาโชตกโก. นามสทฺโท
มหาสวณฺโณนคิปปเท สญฺญาโชตกโก.

สามญฺญคฤ

เป็นนิบาตศัพท์เดียว คือนามนั่นเอง แต่ไม่แปลชื่อว่า
กลับแปลว่า ธรรมดาว่า ท่านให้สัมพันธ์ว่า สามญฺญคฤ

หรือ ตามบุญคุณใด เช่น พุทธา จ นาม ชุมม์ เทเดณดา
 อชฌาตยวเดณ ชุมม์ เทเดณติ ก็ธรรมดาคือว่า อันพระพุทธรเจ้า
 ท. เมื่อทรงแสดงซึ่งธรรม ย่อมแสดงซึ่งธรรมด้วย อำนาจ
 แห่งอิริยาบถ.

นามศัพท์ ตามบุญคุณ มกช—นาม สทุโท ตามบุญคุณใด
 (สมุพฺพชมาดาหน้า ๓๖๒)

นิบาตในความตอนเดียว

กิริ. ดุทฺ, ขตุ, ได้ยินว่า สัมพันธว่า “อนุตฺตวณฺตฺ”

นิบาตใช้ในประโยคคำถาม สัมพันธว่า “ปุจฺจนฺตฺ”

นิบาตรับคำ สัมพันธว่า “สมฺปฏฺิจนฺตฺ”

นิบาต เคื่อน, ชักชวน สัมพันธว่า “อุยฺโยชนฺตฺ”

นิบาตใช้ในความหุดาใจ. เบิกบานใจ, สัมพันธว่า
 “อจฺฉริยฺตฺ”

นิบาตใช้ในความสดุดใจ สัมพันธว่า “อํเวกฺตฺ”

นิบาตใช้ห้ามความอื่น สัมพันธว่า “อวชารณฺตฺ”

นิบาตเพ่งความ สัมพันธว่า “อเปกฺขฺตฺ”

นิบาตปฏิเสธ สัมพันธว่า “ปฏฺิเสธ”

อนุสฺสวณคฺค

เป็นนิบาตใช้สำหรับเล่าความที่ได้ยินกันต่อ ๆ มา มีอยู่
๓ คัว คือ กิร, ขตุ, สุกฺ, แปลเป็นไทยว่า ได้ยินว่า, เล่ามา
ว่า, ทราบว่า, เช่น

คฺมุเห กิร วคฺคพฺพเชน โจรา หุคฺฉา อรณฺเณ วิจรท
ได้ยินว่า อันว่า ท่าน ท. ผู้เป็นโจร เป็น ย่อมเที่ยวไปใน
ป่าด้วยการรวมกันเป็นพวกหรือ ?

สมฺโน ขตุ โคตโม สกฺยปฺคุโต สกฺยกฺคตา ปพฺพชฺชิตฺโต
เวรณฺชาเย วิหริติ ทราบมาว่า อันว่า พระสมณะโคตม เป็น
ตักยบุตร บวชแล้ว จากสกุลแห่งตักยประทับอยู่ในเมือง
เวรณฺชา

คฺตฺว สุกฺ ภาควา ปาวิเดยฺยเก อฺปนินฺตฺตํ รกฺขิตฺตวณฺตณฺเท
ภทฺทสาธมฺมเต ปาวิเดยฺยเกน หคฺคินา อฺปจฺฉิยาโม ฆาตฺกํ
วตฺตํ วตฺติ ทรมฺบวํ ในคณนั้น อันว่า พระผู้มีพระ
ภาคเสด็จเข้าไปอาศัยซึ่งป่าปาวิเดยฺยเก อันข้างชื่อปาวิ-
เดยฺยเก อฺปคตํ ภูมฺมํ ทรงจำพรรษาเป็นฆาตฺกที่โคน
ไม้รัง ในราวป่ารกชัฏวัน

กิร ศัพท์, ขตุ, ศัพท์, สุกฺ ศัพท์ อนุสฺสวณคฺค มกษ กิร
สทฺโท, ขตุ สทฺโท สุกฺ สทฺโท อนุสฺสวณคฺคโก.

ปัจจนฺตถ

เป็นนิบาตใช้ในประโยคคำถามโดยมากท่านเรียงไว้หน้า
ประโยคมื้ออยู่หลายศัพท์ด้วยกันแต่ที่พบบ่อย ๆ ก็คือ กิ, ปณ,
กถิ กจฺจิ, นุ นฺนุ, อุตฺทาหุ, อาหุ, เสดฺยฺยถิ, แปลเป็นไทยว่า
หรือ, กิ, อย่างไร เป็นไฉน. หรือ, บ้างหรือ, หรือหนอ,
มิใช่หรือ, หรือว่า, หรือก้, คืออะไรบ้าง, เช่น

กิ ปณ ปณฺณายมานสฺสํ ตฺถาย โรทฺหโต พาโต โทติ.
อุตฺทาหุ อปฺปมณฺณายมานสฺสํ? กิ อึนํวํ บุคฺคถอึนํ ให้อยู่ เพื่อ
ประโยชนํ แก้วตฺถอึนํ ปราภวตฺถอึนํ เป็นคนพาดหรือ? หรือวํ
อึนํวํ บุคฺคถอึนํ ให้อยู่ เพื่อประโยชนํ แก้วตฺถอึนํ ไม่ปราภวตฺถอึนํ
คนพาด

โส วิหตฺตฺถาโม กถิ ชมฺมํ จริตฺสฺสตี? อึนํวํ บุคฺคถนึ
มํ กัดงอึนํ โทษกํ จัดงอึนํ จักปฺระพฺพติชฺชํ ธรรมอยํ ไร?

กจฺจิ ตฺถ ปรีตฺถุชา อึนํวํ ท่าน เป็นผู้บริตฺถุชฺชํ ย่อม
เป็นหรือ?

เทวตา นุสฺสิ คณฺหพฺโพ อาหุ สกฺโก ปุริณฺทโท อึนํวํ ท่าน
เป็นเทวตา หรือ เป็นคณฺหพฺพ หรือวํ เป็นท้าวสักกะผู้ให้
ทานในกาลก่อน?

วิธีสัมพันธ์ไทยและมจร

๑๗๓

นนุ เออ มยา ดูดุดั ฉันว่า ข้าพเจ้ากลัวได้แต่อย่าง
หนึ่งหรือ ?

เสวยยถา ตมฺมาทิจฺจ...ตมฺมาตมาธิ (ฉันว่ามรรคมี
องค์ ๘) ก็อะไรบ้าง ฉันว่า ความเห็นชอบ...ความตั้ง
ใจชอบ.

ศัพท์คำใหญ่สัมพันธ์เป็นปุจฉนตุก มจร ปุจฉนตุโก

สมปจฉนตุก

เป็นนิบาตใช้รับคำพูดหรือยอมรับคำตั้งของผู้บังคับบัญชา
คำตั้งตอนของครูบาอาจารย์ โดยยอมตามโอวาทของท่าน
หรือรับคำถาม ใช่ อาม ศัพท์เป็นส่วนมาก อามนฺตา มี
แต่ในพระอภิธรรมแปลเป็นไทยสมควรแก่ฐานะผู้กล่าว, และ
ผู้รับแปลเป็นไทยว่า พระเจ้าข้า, พระยะค่ะ. ขอรับ.
ครับผม, ขอรับ, ครับ, จ้ะ, ออ, อ้อ, เจริญพร, ถวาย
พระพร.

กาโล อาวุโส? อาม ภนฺเต คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ท.
เป็นกาดหรือ? ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอรับ เวชฺโฆ ทิสฺวา

ก็ ภนฺเต นตฺถกมฺมํ กตฺตํ อาม อากุโธ อันว่าหมอ
เห็นแล้ว ถามแล้วว่าข้าแต่ท่านผู้เจริญ การทำซึ่งการนัต
อันท่านทำแล้วหรือ ? คุณอนอากุโธ จี๊

ไทย อาม คัพฺปํ สมฺปฏฺฐนฺตฺถ. มคธ—อาม ตฺถโท
สมฺปฏฺฐนฺตฺถโก.

ในพระอภิธรรมใช้ อามนฺตา เช่น เขเกจิ กุสฺสา ชฺมา
ตฺตฺเพ เต กุสฺสา อามนฺตา อันว่า ชฺรรม ท. เหล่านั้น
ทั้งปวงเป็นกุกฺคหรือ ? เออ ชฺรรม ท. เหล่านั้นเป็นกุกฺค.

อามนฺตา สมฺปฏฺฐนฺตฺถ. มคธ. สมฺปฏฺฐนฺตฺถโก.

อุบายชนตฺถ

เป็นนิบาตแสดงความยินยอม, คำตักเตือน, คำชักชวน
คำบังคับให้ทำ, ใช้นิบาต ๔ ตัวคือ อิงฺฆ, ตคฺฆ, หนฺท. เตนฺทิ
แปลเป็นไทยว่า เชิญเกิด, เขาเกิด ดังเราตักเตือน, เขา
ละ, ถ้าเช่นนั้น, เช่น—

อิงฺฆ ภนฺเต ตฺราเปหิ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เขาเถอะ
อันว่าท่านจงยังเขาให้นี้กุกฺคเกิด.

ตคฺฆ อากุโธ อจฺจโย อจฺจมา คุณอนท่านผู้มีอายุ
ดังเราเตือน อันว่าความผิดได้ล่วงเลยไปแล้ว.

หนุท มยฺ ฆาตุโส ชมฺมณฺญ วิณฺญณฺญ สงฺคาเยยฺยาม
 คุกฺกอน ฆาตุโส ท. เออาละ อันว่าเรา ท. พึงร้อยกรอง
 ซึ่งธรรมด้วย ซึ่งวินัยด้วย.

เตนหิ เถโร ภิกฺขุ อฺจุจฺฉนฺนํ ถ้าเช่นนั้น อันว่าพระ
 เถระจงได้ยกพื้นซึ่งภิกษุ ท.

เตนหิ อาจะสัมพันธ์เป็นวิภคตปฏิรูปก เพราะมีลักษณะ
 เป็นวิภคตเทียม คุข้างต้น.

อิงฺมคฺคํ อยฺโยชนคฺคํ คคฺช คฺคํ, หนุท คฺคํ,
 เตนหิคฺคํ สัมพันธ์เช่นกัน—

อิงฺมคฺคํ อยฺโยชนคฺคํ คคฺชตฺถ หนุทตฺถ เตน
 หิตฺถ ทเถว.

อจฺฉนฺนํแลสฺสเวคคฺคํ

เป็นนิบาตแสดงความปลาดใจ, อัจจรรยฺ, หดากใจ,
 แปลกใจ, เบิกบานใจ, ใช้นิบาต ๒ คฺคํ คือ อโท, วต, แปล
 เป็นไทยว่า โอ, หนอ, แหม, อืออือ, น้าอัจจรรยฺ, สัมพันธ์
 ว่า อจฺฉนฺนํ, อจฺฉนฺนํ, ถ้าแสดงความสดใจ, กรอม
 ใจ, ดังเวชใจ, ใช้นิบาต ๒ คำนั้นเหมือนกัน แปลเป็นไทยว่า

๘๔ กิด ดันครึ่งแห่งเดือนกิด ย่อมไม่อาจเพ้ออันยังจักรให้
กดับได้

ปฏิเสชนิบาต

เป็นนิบาตจำพวกห้ามกิริยา ถ้าห้ามนามท่านเปลี่ยนเป็น
อ เชื่อมติดกับนาม, คุณนามที่เดียว เช่น— อเถโร มิใช่
พระเถระ อโจโร มิใช่โจร อกุกคณฺณ ผู้ไม่รู้อุปการะ
ที่ผู้อื่นทำแล้ว อสฺสทฺโท ผู้ไม่มีศรัทธา อปฺตฺตโก ผู้ไม่มี
บุตร แม้เป็นกิริยาอีกก็แปลงเป็น อ. แล้ว เชื่อมกันได้ เช่น
อกตฺ ไม่ทำแล้ว อสนฺตฺ ไม่มีอยู่ ฉะนั้นโดยมากจึงคง
เหลือแต่ห้ามกิริยาอาชญาตหรืออีกติดบางตัวเท่านั้น ที่คงอยู่
ตามรูปเดิม มีอยู่ด้วยกัน ๓ ตัวคือ นุ, โน, มา, แปลเป็น
ไทยว่า ไม่, อย่า, นุ, โน ใช้ได้ทั่วไป แปลว่าไม่. ส่วนมา
ใช้กับกิริยาอาชญาตที่ประกอบด้วย ปณฺณมฺวิภคิ์ ดตฺตมฺ,
หิยตฺตมฺ กาดาคิปฺคฺติ แปลว่าอย่า เช่น มา คจฺฉ จงอย่าไป
ดตฺตมฺ มา ทเรยฺย อย่าพึงทำ หิยตฺตมฺ มา อกาถิ อย่าได้
ทำแล้ว ต้องสัมพันธ์เข้ากับกิริยาที่ตนห้ามด้วยอย่าสัมพันธ์
ทิ้งไว้เฉยๆ กฎนี้ควรจำไว้ เช่น

มนาปเมว ภาเดยฺย นามนาปํ กุทาจํ อํนํวา บุคคต
 พังกถาวซึ่งคำที่พอใจเท่านั้น ไม่พึงกถาวซึ่งคำไม่เป็นที่
 พพอใจในกาลไหนๆ

โน เจ ตเถถ นิปกุณํ ตหายํ ถ้าอํนํวา บุคคตไม่พึง
 ได้ซึ่งตหาย ผู้มีปัญญาเครื่องรักษาคัวไว้

มา เอต พาโต มํ นิสฺสํสา ย นตฺถิ อํนํวาภิกษุผู้เป็น
 พาด^๕นั้น อย่าฉิบหายแล้วอาศัยซึ่งเรา

น ศัพท์ ปฏิเศธ ในภาเดยฺย น ตฺถุโ ภาเดยฺยาติปเท
 ปฏิเศธโร

โน ศัพท์ ปฏิเศธ ใน ตเถถ โน ตฺถุโร ตเถถาติ
 ปเท ปฏิเศธโร

มา ศัพท์ปฏิเศธโน นตฺถิ มา ตฺถุโร นตฺถิติปเท
 ปฏิเศธโร

อติศัพท์ใช้ได้ในอรรถ ๘ อย่าง คือ

๑. เข้ากับกิจริยาสัมพันธ์ว่า “อาการ, อาการโ”
๒. เข้ากับนาม สัมพันธ์ว่า “ตฺรูป, ตฺรูปํ”
๓. อมความย่อไว้สัมพันธ์ว่า “อาทฺยตฺต, อาทฺยตฺโต”

น หิ เวเรน เวรานิ สมฺมุนฺติช กุทาจน
 อเวเรน จ สมฺมุนฺติ เอต ฆโม สมนฺตโนติ
 อันว่าพระศาสดาตรัสแล้ว ซึ่งพระคาถานี้ว่า อันว่า เว
 ท. ในโลกนี้ ย่อมระงับด้วยเวรหาได้ไม่ ในกาลไหนๆ แต่
 ย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร การที่เวรไม่ระงับด้วยเวร
 แต่ระงับด้วยการไม่จองเวร เป็นธรรมดา อันมีแล้วใน
 กาลก่อน. อิติ ศัพท์ในที่นี้สัมพันธ์เป็นสรูปในคาถ. มกษ
 อิติ สกฺโข คาถาปิเต สรูป.

อติ—อาทุยตุถ

เป็นนิบาตบอกความย่อไว้เพียงนิดหน่อย คือความเต็ม
 นนั้นอาจจะมาก แต่ไม่บอกหมด เพียงยกมาตั้งคำ ๒ คำ
 หรือบาทคาถาหนึ่งพอให้รู้แล้ววาง อิติ ศัพท์ กันไว้ อิติ
 ศัพท์ ในทำนองนี้ สัมพันธ์เป็นอาทุยตุถ, มกษ—อาทุยตุถ
 เช่น—

อกุโกจฺฉิ มํ อวชิ มนฺติ อิมํ ฆมฺมเทสํ สตุถา
 เขตวเน วิหฺรณฺโต ติสฺสตุเถว อารพฺภ กเถสิ. อันว่าพระศาสดา
 เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงพระปรารภซึ่งพระเถระชื่อ

ว่าติดต๊ ตรีตถ์ถั่งพระธรรมเทศน้าว่า อกโกจิ มั
อวชิ มั ดังนัเป็นต้น

ตามหลัก ท่านกล่าวไว้ว่า อาทยคุถั จะดั้มพันัเข้า
กับนามนามหรือกิริยาถัได้เหม่อนกัน ไม่จำกัถั เช่น อติ
อาการหรืออติถัรูป อติในประโยคนัดั้มพันัเป็นอาทยคุถั
เข้ากับมมุเทศนั มคธ อติถัทุโท มมุเทศนณติปเท
อาทยคุถัโก.

อติ—นิทสุสน นิทสุสน

เป็นนิบาตเรียงไว้เพื่อให้เห็นว่าเป็นเช่นนั้น ๆ เพราะ
เหตุอย่างนั้น ๆ อติ ศัพท์นี้เรียกว่า “อติ นิทถัถณะ” โดย
มากท่านนิยมเรียงหน้าบทอื่น ในประโยคเดียวกัน เวลาแปล
ต้องเติมเข้ามาให้ม้ทุก ๆ บท ถั่งเวลาดั้มพันัคงดั้มพันัถั่ง
เฉย ๆ ไม่จำเป็นต้องเข้ากับบทใดบทหนึ่งในประโยคนั้นเช่น
อติบี ได้ ภควา อรหิ ถมุมาถมุพุทโธ อันว่า พระผู้มี
พระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ แม้เพราะเหตุดังนั้น
เป็นผู้ครดั้เองโดยชอบ แม้เพราะเหตุดังนั้น

อิธ ภิกขเว ภิกขุ อิติ รูปํ อิติ รูปุตฺตํ สมุทโย
 อิติ รูปุตฺตํ อตฺตงฺกโม อิติ เวทนา อิติ เวทนาย
 สมุทโย อิติ เวทนาย อตฺตงฺกโม กุก่อนภิกษุ ท. อันว่า
 ภิกษุในพระศาสนา^{นี้} ย่อมพิจารณาเห็นว่า อันว่ารูป เป็น
 ดัง^{นี้} เวทนา เป็นดัง^{นี้} ความคับแค้นแห่งเวทนา เป็นดัง^{นี้}.

อิติ ศัพท์ นิตฺถํ อิติ สทฺโท นิตฺถํ.

อิตฺติเหตุวตฺถ

เป็นนิบาตออกมาจากรูปวิเคราะหฺ์ แปลว่าเพราะเหตุ^{นี้}
 อิตฺติศัพท์ที่สัมพันธ์เช่น^{นี้}อยู่ในรูปวิเคราะหฺ์เป็น^{นี้}พจน์ เช่น—สทฺ ภริ-
 ยาย โย วตฺตคตฺติ สกริโย (ปริโส) อันว่าบุรุษโดย^{นี้}ยอม
 เป็นไปกับด้วยภรรยา เพราะเหตุ^{นี้} อันว่าบุรุษ^{นี้}ชื่อว่า
 สกริโย อันว่าบุรุษ^{นี้}เป็นไปกับด้วยภรรยา.

สัมพันธ์ไทย

โย วิเสสณของปริโสฯ สยกคฺคา ใน วตฺตคตฺติฯ
 อาชฺยาตบท กตฺตฺวาจก ภริยาย สทฺกตฺตฺติยา ใน สทฺฯ
 ภริยาสมวาย ใน วตฺตคตฺติ อิตฺติ ศัพท์ เหตุวตฺถ โส
 วิเสสณของปริโส สกริโย สณฺญา โส ปริโส สณฺณี
 ของ สกริโย และเป็นถึงคตฺต

อติปการ—ปกาโร

เป็นนิบาตแสดงประการคือ ที่แปลว่า โดยประการ
คั้ง นิยมเรียงไว้หน้าประโยค แต่แปลที่หลัง เช่น

อติ ยนคํ วุคคํ อิทเมคํ ปฏิจฺจ วุคคํ อ้นว่าคํ
นั้นใด อ้นเรากล่าวแล้ว โดยประการคั้ง อ้นว่า คำน
เราอาศัยแล้วซึ่งทางคือ ศติบัญญัติ ๔ นั้นกล่าวแล้ว

อติศัพท์ ปการ, มคธ, อติสทฺโท ปกาโร ปการศุค

อติสมาปนน—สมาปนโน

เป็นนิบาตที่วางไว้ในที่สุดแห่งเนื้อความวางไว้เฉยๆ โดย
ไม่มีการเกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องแต่อย่างใด เวदाแปลต้อง
แปลหลังที่สุด แปลว่า คั้งนั้นแล นิบาตนี้เดิมที่เคยเรียกว่า
“นिरศุคปริตสมาปนน แปลว่า ปริตสมาปนน ที่หาประโยชน์
อะไรไม่ได้ ค่อมาคงเหลือปริตสมาปนน คั้งนั้นนิยมสัมพันธกัน
เข้าเป็นสมาปนนโดยมากพบในคตอนจบนิทานเรื่องหนึ่ง ๆ มีอยู่
ดาษดื่น ใน ธรรมบท เช่น

สมฺปคุตฺตปริตสํยปี เทถนา ตํศุคฺคิกา สมฺตา อโหตฺติ
อ้นว่าเทศนาเป็นไปด้วยผล ได้มีแล้วแม้แก่บริษัท ผู้ถึง

พร้อมแล้ว ดังนั้นแล อิติ ในลักษณะเช่นนี้สัมพันธ์
ว่า “ตมาปนฺน มกษ—ตมาปนฺโน”

อิติสลฺยาโชตก—สลฺยาโชตโก

เป็นนิบาตที่แปลว่าชื่อว่า คล้ายกับ ศัพท์ว่านาม ไร
เชื่อมกับนามเพื่อบอกชื่อ เช่น

ดินฺหฺวาติ ดินฺหฺวรวฺจ ชาติตา อตุตา แปลว่า อันว่าม้า
ท. เกิดแล้ว ใน ดินฺหฺวรัฐ ชื่อว่า ม้าดินฺหฺพ อิติ ศัพท์ใน
ชั้นสัมพันธ์เป็น สลฺยาโชตก เข้ากับ ดินฺหฺวา มกษ—อิติ
สทฺโท ดินฺหฺวาติปเท สลฺยาโชตโก

นิบาตบอกอาตปนะทั้งปวง สัมพันธ์ว่า อาตปนะ
อาตปนํ

นิบาตบอกกาล สัมพันธ์ว่า กาลตคฺคตมํ

นิบาตบอกที่ สัมพันธ์ว่า อาการ—อาการโร

นิบาตบอกเขตแดน, ประการเป็นต้น ซึ่งเป็นคุณของ
กิริยา สัมพันธ์ว่ากิริยาวิเสสณ

นิบาตบอกอาตปนะ คือนิบาตสำหรับเรียกร้อง เช่น

ยคุเช ภนุเต ภทฺนุเต ภณเ อมฺโภ อาวุโส เร อเร

ทเว เท อเท เ

ยคุเม ภนุเต ภิกขุสงฺโฆ อิทํ เม ปจฺฉินฺทามํ
 คณฺหาตุ ขอมเมตดาโปรด ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อันว่าพระ
 ภิกขุสงฆ์ของจริง ซึ่งท่านครั้งสุดท้ายนี้ของหม่อมฉันเกิด
 (ตอนพระเจ้าอโศกถวายทานครั้งสุดท้ายก่อนสวรรคต)

ภนฺเต มยฺหํ ทิสฺสวคฺคํ หิตาย สุขาย อิมํ ปุပ္ผา-
 ตํ อภิกฺขุท ข้านต์พระองค์ผู้เจริญ อันว่าพระองค์
 ของฉันดูอย่างนั้น เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความ
 สุขแก่ข้าพระองค์ ดั้นกาดนาน

ภทฺทเนติ เต ภิกขุ ภทฺทโต ปจฺจตฺโต อิมํ ภิกขุ
 ท. เหล่านี้รับอันแล้ว ซึ่งพระคำรัดแห่งพระผู้มีพระภาค
 ว่า ข้านต์พระองค์ผู้เจริญ (ในจำนวนพระไตรปิฎก แปล
 ว่าพระเจ้าข้า ค่าย สัมปฏิจฺจนตฺถินิยาต เพื่อเหมาะแก่
 เนอความ)

หนุ ภณฺเ อุปาติ นิดคฺคตฺตํ เขาเถอะ พนาย ชฺช
 อุปาติ อันว่าเจ้าจงกตบเกิด

เอหิ คุวํ อมฺโห ปริต มหาวิชฺฐา กุฏฺฐาคารา โสวณฺณ-
 มยํ ปถฺตงฺกํ นีหริตฺวา ตพฺพโสวณฺณมเย ตาตฺถเน ปญฺญา
 เปหิ คุกฺกอนบฺรหฺมผู้เจริญ อันว่าเจ้าจงมานี้ อันว่าเจ้าจงมา

ไปแล้วซึ่งบัดนี้ก็ อันดำไว้แล้วด้วยทองจากเรือนยอดอัน
ทำแล้วด้วยเงิน จงดูไว้ในป่าศาลอันทำแล้วด้วยทองทั้งหมด

มา อาวุโส เออ ออจ คุณอน อาวุโส อันว่าท่าน
อย่ากล่าวแล้ว อย่างนี้

ติฏฐ เร ติฏฐ เร เฮ้ย อันว่าเจ้าจงหยุด, เฮ้ย อัน
ว่าเจ้าจงหยุด

อเร ทูฐทาดิ เอคคกั กาดิ ตยา คหิตกหาปเน
เม เทหิ เนะ นางทาดิร้าย เว้ย อันว่าเจ้าจงให้ซึ่งกหาปณะ
อันเจ้าถือเอาแล้ว ขึ้นกาดมีประมาณเท่านั้นแก่เจ้า

หเร กุหิ กจฺจติ เฮ้ยแม่น อันว่าเจ้าไปในที่ไหน?

อเห เอหิ คจฺ ภคินิ คุณอน้องหญิง เฮ้ย อันว่าน้อง
จงมา

กาลตฤทวาจก

เป็นนิบาตบอกกาล บอกเวลาเช่น อถ ครั้งนั้น, ปาโต
เช้า, ทิวา กลางวัน, ดายั เวลายื่น, คอนเย็น, สุเว
วันพรุ่ง, พรุ่งนี้, เสว วันพรุ่ง, พรุ่งนี้, หิยุโย เมื่อวาน
นี้, ปรตุเว มะวันนี้, สมุปติ เมื่อตะกวัน, สัมพันธเป็นกาล
ตฤทมิ.

จวนศฤงคาร

เป็นนิบาตบอกที่ สถานที่เช่น อุทฺธ ๕ เบื้องบน, อุปวิ
 ฌังบน, อนุตรา ระหว่าง, อนุโต ภายใน, พหิ ภาย
 นอก, ติโร ข้างนอก, พหิตฺตา ด้านนอก, พาหิรฺ พาหิรา
 นอก, ข้างนอก. อโห ภายใต้, เหฏฐา ข้างใต้, ข้างล่าง,
 โอโร ๕ มั่ง ๕ ด้าน ๕ ปาริ ๕ มั่งโน้น ด้านโน้น หุโร โลกอื่น
 โลกหน้า สมมุตา เฉพาะหน้า ในที่เฉพาะหน้า ปรมมุตา
 ดับหลัง ในที่ดับหลัง รโห ในที่กำบัง ในที่ดับ สัมพันธ
 เป็นอาชาโร—อาชาโร เหมือนกันหมด.

ปริจเฉทศฤงคาร

กัฏ ท้าวใด ท้าวไร ยาว เพียงใด แคไหน ดาว เพียง
 ๕ นั้น แค ๕ นั้น ดาวตา มีประมาณเท่านั้น กิดดาวตา มี
 ประมาณเท่าไร ? ยาวเทว เพียงเพื่อท้าวใด ดาวเทว
 เพียงเพื่อเท่านั้น ยาวตา มีประมาณเท่าใด เหตุดาวตา มี
 ประมาณเท่า ๕ สมมุตา โดยรอบ รอบด้าน สัมพันธเป็น
 กิริยาวิเสสณ กิริยาวิเสสณ.

ปลารคฤจาก

เอว โดยประการนั้น อย่างนี้ คฤ โดยประการดังนี้
อย่างนั้น กถ์ อย่างไร โดยประการเช่นไร ดัมพันธ์เป็น
กิริยาวิเสदन—กิริยาวิเสदन.

อนึ่งพึงเข้าใจว่า ที่ดัมพันธ์ว่ากิริยาวิเสदनเช่นนี้ เฉพาะ
ที่นำมาใช้ เป็นเครื่องทำกิริยาให้แปลกเท่านั้น ถ้าท่านนำใช้
อย่างอื่นจะขึ้นกรณดัมพันธ์เป็นกิริยาวิเสदनทุกแห่งไปหาได้ไม่
ต้องอนุโลมตามที่ท่านใช้ในทีนั้น ๆ เช่น เอว คฤ อาก
ดัมพันธ์เป็นอุปเมยฺยโชตกก็ได้ เมื่อนำไปใช้ในอรรถเช่น
นั้น จะนำอุทาหรณ์ที่ท่านใช้เป็นกิริยาวิเสदनมาให้ดูเช่น

ขาว น้ อามมิ คาว อีเชว คิจฺจุสาหิ อันว่าข้าพเจ้า
นำมาซึ่งหญิงนั้น คราบใด อันว่าท่านขอจงยืนอยู่ในที่นั้น
เทยว คราบนั้น

ขาวคา จนุทิมสุริยา บริหรนุติ ทิดา ภนุติ วิโรจนา
ดาวดา สัพพะเว ทาธา มนุชาตุ เย ปาณา ปฐวินุตติคา อัน
ว่าสัตว์ ท. เหล่าใดอาศัยอยู่บนพื้นแผ่นดิน อันว่าพระจันทร์
และพระอาทิตย์ ท. ย่อมหมุนรอบต้องทิศ ท. ให้สว่างไสว
ตอนที่ประมาณเท่าใด (อันว่าสัตว์ ท. เหล่านั้น) ทั้งหมด

นั้นเทียบ เป็นทาดแห่งพระเจ้ามีนราชุ คตอดที่มีประมาณ
เท่า^๕นั้น.

ยถา ไธ เกร์ ปดัสติ เอวํ อวคฺชนฺตุวา อฏฺฐาติ อัน
ว่านางวิธาชากอยไปยืนอยู่แล้ว อันว่ามีการตั้งรู้ขึ้นเห็นซึ่ง
พระเถระ โดยประการใด โดยประการนั้น

ยาว คาว ยาวตา ยถา เอวํ ในประโยคที่ยกมาทั้ง
หมคธสัมพันธ์เป็นกิริยาวิเศษ^{๕๕}ทั้งหมด

วิธีสัมพันธ์ประโยคพิเศษ

พาทกขางค์—หรือวลี

ทราบอยู่แล้วว่า คำพาทกขางค์คือ คำหลายคำรวมกัน
แต่ไม่มีกิริยาอาชยาคหรือกิริยาภิกถ์คุมพาทกขางค์ คงเป็นประโยค
ถึงบุคคลนั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนั้น แม้ในประโยคนั้นจะ
มีกิริยาภิกถ์อันประกอบด้วยอนุต และมาน ซึ่งเรียงไว้หน้า
หรือหลังตัว ถึงบุคคลก็ตาม ห้ามมิให้สัมพันธ์เป็นอนุพณนุตร
กิริยาของตัวถึงบุคคล แต่ให้สัมพันธ์เป็นวิเศษณ์ของถึงบุคคล
มคธ^{๕๖}นั้นถูกทีเดียว เพราะตัวอนุพณนุตรกิริยานั้นแปลว่ากิริยา
อยู่ระหว่าง คือในระหว่างประโยค หรือระหว่างตัวประธาน

นี้เป็นพากยางค์ มิใช่พากย์ เพราะฉะนั้นปฏิปชฺชนโต ต้องสัมพันธ์เป็นวิเศษณ์ของปคุโต ถ้ามีกริยาคุมพากย์ต่อไปว่า ปดํถํ ถกติ ย่อมได้ซึ่งความสมบูรณ์ ปฏิปชฺชนโต อยู่ในลักษณะมีกริยาคุมพากย์เช่นนี้ สัมพันธ์เป็น อพจนนฺตกริยาของ ปคุโต.

ประโยคมีกริยาตัวเดียวประธานหลายตัว

ประโยคมีลักษณะเช่นนี้ ถ้าตัวประธานเป็นเอกวจนะหลายตัว ก็ต้องแต่ ๒ ตัวขึ้นไปอาจใช้กริยาคุมพากย์เป็นพหูวจนะได้ถึงเวลาสัมพันธ์ไทย เดิมคำว่า ถกติ หลังด้วยยกตุตา ทุก ๆ บท แล้วจึงสัมพันธ์ว่า ถยกตุตา ในกริยา สัมพันธ์มคธเพื่อความสะดวกเขาตามแนวดังกล่าว คือเดิมอดีตหลังบทสุดท้ายแล้วบอกจำนวนเช่น ๒ บทก็ว่าปททุยํ ๓ บทก็ว่าปทคฺตยํ ๔ บทก็ว่าจคฺปทํ ๕ บทก็ว่าปณฺจปทํ แล้วบอกถยกตุตา ในกริยาที่ต้องสัมพันธ์เข้า บางอาจารย์ว่าให้ใช้ปทานิอันเป็นพหูวจนะ แต่ข้าพเจ้าเห็นในคัมภีร์ต่าง ๆ ส่วนมากท่านใช้เป็นสมาหารทิกุตมาถ คือให้เป็นปฐมาเอกวจนะจึงนิยมตามมตินี้เหมาะกว่า เช่น เทตนาถาเน กุมาโร จ

กุมาริกา จ ได้ตาปนา อเหตุ อันว่ากุมารด้วย อันว่ากุมาร
ด้วย ผู้เป็นได้ตาบันได้เป็นแล้ว ในกาตเป็นที่จบแห่งเทศนา

สัมพันธ์ไทย

กุมารโรกัถิ กุมาริกาถิถิ สยกคุดา ใน อเหตุ ๆ ขาขยาต-
บถ กคุดาจาก จ ๒ ศัพท์ปทสมุจยคุด ใน กุมารโร กุมาริกา
เทศนาอธาน กาตถคุดมี ใน อเหตุ

สัมพันธ์มคธ

กุมารโร กุมาริกาติปทหุย อเหตุณติปเท สยกคุดา จ
ตททหุย กุมารโร กุมาริกาติปทหุये สมุจยคุด เทตนา
ธานติปท อเหตุณติปเท กาตถคุดมี อเหตุณติปท กุมารโร
กุมาริกาติปทหุยธูถ กคุดาจาก ขาขยาตปท

ประโยชน์วิกติกคุดาหลายตัว

ประโยชน์ลักษณะอย่างนี้ ต้องถึงเหตุให้คิดอาจทำให้
เข้าใจตัววิเสถนเป็นวิกติกคุดาทั้งหมดก็เป็นได้ น้อยการ
พิจารณาเป็นสำคัญว่า แคะไหนควรสัมพันธ์เป็นวิเสถน
แคะไหนควรสัมพันธ์เป็นวิกติกคุดา จะขอให้ข้อถึงเหตุอย่าง
หนึ่งคือ ถ้าท่านเรียงอยู่หน้าตัวประธานโดยมากเป็นนท

วิเศษณ์ ของประธาน ถ้าเรียงอยู่หลังประธานส่วนมากเป็น
 วิกติกตฺตา เท่าที่ให้อรรถเจตน์คือที่เป็นไปส่วนมากซึ่งได้พบ
 เห็นมา แต่บางทีอาจจะเป็นเช่นนั้นเสมอไปได้ ต้องสังเกต
 การเกี่ยวข้องกันเป็นสำคัญ

ดาวศุภย์ กิร มหาสุวณฺโณ นาม กุญฺมุพิโก อโหสิ
 อทุโฆ มหุชฺชโน มหาโกโค อปฺปุตฺโต ได้ยินว่าอันว่ากุญฺมุพิ
 ชื่อว่ามหาสุวณฺณเป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก
 ไม่มีบุตร ได้มีแล้วในกรุงสาวัตถี

สัมพันธ์ไทย

กิริศัพท์อนุตฺตวณฺตฺถ กุญฺมุพิโกตยกตฺตาในอโหสิฯ
 อาชฺยาตบหกกตฺตฺวาจาก ดาวศุภย์ วิชฺยาชาวโน อโหสิ
 มหาสุวณฺโณ วิเศษณ์ ของกุญฺมุพิโก นามศัพท์สยมนาโชตก
 เข้ากับกุญฺมุพิโก อทุโฆก็ดี มหุชฺชโนก็ดี มหาโกโคก็ดี
 วิกติกตฺตา ในอโหสิ

สัมพันธ์มคธ

กิริศัพท์ อนุตฺตวณฺตฺถ กุญฺมุพิโกตฺติปทํ อโหสิตฺติปเท
 ตยกตฺตา มหาสุวณฺโณตฺติปทํ กุญฺมุพิโกตฺติปทตฺต วิเศษณ์

นาม สหุโท มหาสุวณฺโณติปเท สวณฺหาโรติโก อหุโณ
มหุทฺชนิ มหาโกโก อปฺตุตโกติจฺจุปทํ อโหตฺติปเท
วิกติกคฺคา อโหตฺติปทํ กุญฺมพิโกติปทตฺต กคฺคฺวาจก
อาชฺยาตปทํ.

ประโยคมีประธานตัวเดียวกริยาหลายตัว

ประโยคนี้^๕ได้แก่ประโยคที่มีประธานเพียงตัวเดียว จะ
เป็นบุรุษวาระอะไร กริยาอีกหลายตัวก็เป็นบุรุษนั้น^๕วาระ
นั้นทั้งหมด, บท วิภัติ, วาจก, ของกริยาหลายตัวนั้น
เหมือนกันทุกอย่างด้วย ถึงจะขึ้นประธานครึ่งเดียวและ
แปดสัมพันธ์ตลอดไปได้เลย ไม่ต้องขึ้นประธานหลายตัว
ในการเรียงจะเรียงตัวกัน ๆ เป็นอุปพุพภาคกริยาบ้าง อพจนฺตร
กริยาบ้าง แล้วเรียงกริยาคุมพากย์ตัวเดียวให้คุมประโยค
ไม่ได้ เพราะกริยาเหล่านั้นต่างก็มีความสำคัญเท่า ๆ กัน
และทั้งเป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน จำเป็นต้องเรียงไว้อย่างนั้น
เช่น มยิ เอเคหิ สหุติ คจฺจนฺเต สหุเพ กิลฺมิสฺสนฺติ ภิกฺขุ
ตภิกฺขุ น สกฺขิสฺสนฺติ ครั้นเมื่อเราไปอยู่กับด้วยภิกษุเหล่านั้น
อันว่า ภิกษุทั้งปวง ท. จักลำบาก จักไม่อาจเพื่ออันได้ แม้
ซึ่งภิกษา.

สัมพันธไทย

มยิ ดกฺขณ ใน คจฺจนเตฯ ดกฺขณกิริยา เอเตหิ
 วิเสสณ ของภิกฺขุหิฯ สหคฺคตคฺคิยา ใน สทฺธิฯ กิริยา
 สมวาย ใน คจฺจนเต ภิกฺขุ สยกคฺคา ใน กิตฺติมุตฺตนิติ และ
 นตฺถวิตฺตนิติฯ อาชฺยาตบท กคฺคฺควาจก สฬฺเพ วิเสสณ
 ของ ภิกฺขุ ภิกฺขุ อวฺคคฺคกมฺม ใน สภิกฺคํ ปิ ศัพท์
 อเปกฺขคฺคก เข้ากับ ภิกฺขุ สภิกฺคํ คุมคฺคตสมฺปทานใน น
 สกฺขวิตฺตนิติ น ศัพท์ปฏฺติเสธ ใน สกฺขวิตฺตนิติ.

สัมพันธมคธ

มยฺคิปปทํ คจฺจนเตคิปปเท ดกฺขณวณฺตํ คจฺจนเตคิปปทํ
 ดกฺขณกิริยา เอเตหิคิปปทํ ภิกฺขุหิคิปปทสฺส วิเสสณํ ภิกฺขุหิคิ-
 ปทํ สทฺธิคิปปเท สหคฺคตคฺคิยา สทฺธิคิปปทํ คจฺจนเตคิปปเท
 กิริยาสมวาย ภิกฺขุคิปปทํ กิตฺติมุตฺตนิติ น สกฺขวิตฺตนิตฺติ
 ปททวเย สยกคฺคา กิตฺติมุตฺตนิติ นตฺถวิตฺตนิตฺติคิปปททวยํ
 ภิกฺขุคิปปทสฺส กคฺคฺควาจกํ อาชฺยาตบทํ สฬฺเพคิปปทํ ภิกฺขุคิ-
 ปทสฺส วิเสสณํ ภิกฺขุคิปปทํ สภิกฺคคิปปเท อวฺคคฺคกมฺมํ ปิ สทฺโท
 ภิกฺขุคิปปเท อเปกฺขคฺคโก สภิกฺคคิปปทํ นตฺถวิตฺตนิตฺติคิปปเท
 สมฺปทานํ น สทฺโท สกฺขวิตฺตนิตฺติคิปปเท ปฏฺติเสธ

ถ้าตัวกิริยาคุมพากย์หลายตัว ให้อยู่ประโยคเดียวกัน แต่
ต่างบุรุษ คือบางตัวเป็นปฐมบุรุษ บางตัวเป็นมัชฌิมบุรุษ
และอุตตมบุรุษ จะสัมพันธ์รวมกันคราวเดียวเหมือนกับ
อุทาหรณ์ข้างบนนี้ ไม่ได้เป็นอันขาด ต้องแยกกันสัมพันธ์เป็น
ประโยคๆ ไป ประทานที่จะได้เข้ามาก็ให้เหมาะสมควรกับกิริยา
ของตัวคือ ให้มีบุรุษและวจะเช่นเดียวกัน เช่น—

อดสูต มม จกฺขุณฺ ปรีหิณภาวํ อโรเจยฺยาถ โส
มยุหํ ธนํคิกํ กณฺญเกว ปหิณฺสูตติ เตน อากฺขณฺสูตํ
ครันเมื่อความเป็นอย่างนั้นอยู่ อันว่าท่าน ท. พึงบอกซึ่ง
ความที่แห่งจักขุ ท. ของผมเป็นสภาพเสื่อมสูญแล้ว แก่
น้องชายนั้น อันว่าเขา จักตั้งซึ่งใคร ๆ คนหนึ่งนั้นทีเดียว
ดำเนินของผม อันว่าผม จักไปกับด้วยผู้นั้น ในที่นี้มีกิริยา
คุมพากย์ ๓ ตัว แต่เพราะมีบุรุษผิดกันทั้งนั้น จึงต้องขน
ประทาน ๓ ตัว ให้เหมาะแก่กิริยานั้นๆ ถึงเวลาสัมพันธ์
ประทานของกิริยาใด ก็สัมพันธ์เข้ากับกิริยานั้น อนึ่งมีขอ
ควรอธิบายอีกแห่งหนึ่งก็คือ ตรงคำว่า มม จกฺขุณฺปรีหิณภาวํ
บางแห่งแปลว่า ซึ่งความเป็นคืออันเสื่อมรอบจักขุ ท.
ของผม ที่แปลเช่นนั้นอาจจะเข้าใจว่า ปรีหิณ เป็น ยุ บัจจย

พวกภาวนาม แต่ความจริงเป็น ค. บัจจย เช่น—ปัทม
 ตะแฉ้ว เป็นตัวอย่าง ถ้าเป็น ย บัจจยคงมีรูปเป็น ปริ-
 หายนภาว ฉะนั้นควรแปลว่า ซึ่งความเป็นแห่งจักขุ ท.
 เตอมรอบแฉ้วจึงจะถูก เวลาดัมพน์ จกฺขุณ เข้ากับครึ่ง
 ศัพท์ดังเป็นภาวที่สัมพันธ์ ใน ภาว:--

สัมพันธ์ไทย

อก อกฺขณ ใน สติ ๆ อกฺขณกิริยา คุมฺเห ตยกคฺคา
 ใน อาโรเจยฺยาถ ๆ อาชฺยาตบถ กคฺคฺวาจก อตฺถ วิเสธณ
 ของ กนิฏฺฐตฺถ ๆ สมฺปทาน ใน อาโรเจยฺยาถ มม ตามิ
 ตมฺพณ ใน จกฺขุณฺ ๆ ภาวาทิตมฺพณ ในภาว ปริทินภาว
 อวฺคฺคกมฺม ใน อาโรเจยฺยาถ โส ตยกคฺคา ใน ปหิณฺนิตฺตติ ๆ
 อาชฺยาตบถ กคฺคฺวาจก มยฺหิ ตามิ ตมฺพณ ใน ตณฺทิก ๆ
 สมฺปาปฺปณฺนิยฺกมฺม ใน ปหิณฺนิตฺตติ กณฺจ อวฺคฺคกมฺม ใน
 ปหิณฺนิตฺตติ เอว ศัพท์ อวฺชารณ เข้ากับกณฺจ อหิ
 ตยกคฺคา ใน อากฺขณฺตฺตมฺมิ ๆ อาชฺยาตบถ กคฺคฺวาจก เทน
 ตหคฺคคฺคิยา ใน สทฺธิ ๆ กิริยาตมวาย ใน อากฺขณฺตฺตมฺมิ

เดียวกันกับกิจยานั้น ให้เท่าจำนวนกิจยาที่มีอยู่แต่แยกกันสัมพันธ์เช่น.—

วเทหิ ตาว อวอุโส ปาติค กิ อกฺขิ โอโธเกสฺสสสิ
 อูทาหุ พุทฺธธาดนํ? ดูก่อนปาติคนี้มีอายุ อันว่า ท่านจง
 ถ้าวก่อน อันว่า ท่านจักแลดูซึ่งนัยนิตา ท. หรือ หรือว่า
 ซึ่งพระพุทธรศาสดนา.

สัมพันธ์ไทย

ดูว่า สยกคฺตาใน วเทหิ ๆ ขาขยาตบท กตฺตฺวาจาก ตาว
 กิริยาวิเสสณ ใน วเทหิ อวอุโส วิเสสณของปาติค ๆ ขาดปน
 ก็ ปุจฺจนคฺต ใน โอโธเกสฺสสสิ ดูว่า สยกคฺตา ใน โอโธเกสฺสสสิ ๆ
 ขาขยาตบท กตฺตฺวาจาก อกฺขิ อวฺคฺตกมฺม ใน โอโธเกสฺสสสิ
 อูทาหุ ปุจฺจนคฺต ใน โอโธเกสฺสสสิ พุทฺธธาดนํ อวฺคฺตกมฺม
 ใน โอโธเกสฺสสสิ.

ตัวอย่างกิจยาสกมฺมธาคฺตต้องการตัวกรรมอันเดียวกัน

ในประโยคนี้มีกิจยาสกมฺมธาคฺตตั้งแต่ ๒ ตัวขึ้นไปแต่เป็น
 กิริยาเล็ก คือกิจยาที่ประกอบด้วยคฺนาทิบัจฺย หรือ ค. ธนฺต-
 มาณ, บัจฺยตัว ๑ หรือหตายตัว แล้วมีกิจยาที่คฺมฺพากฺยตัว ๑

ส่วนแต่เป็นดงมุนษาคฤการตัวกรรมอันเดียวกัน ตัวกรรม
คือสัมพันธ์เป็น อวดุดกมุน เข้ากับกิริยาที่ของการคนทุก
ตัวเช่น:—

ดี เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต อนฺว่า ทานอนฺข้าพเจ้าถาม
แล้วซึ่งเหตุนี้ จงบอกซึ่งเหตุนี้แก่ข้าพเจ้า.

สัมพันธ์มคธ

คนุติปํ การณฺคนุติปํ วิเสสนํ การณฺคนุติปํ
อกฺขาหํคนุติปํ อวดุดกมุนํ เมคนุติปํ อกฺขาหํคนุติปํ ดมฺปทานํ
ปุจฺฉิโตคนุติปํ จ อนฺนิหิตกคฺคตา อกฺขาหํคนุติปํ คนุติปํ
กคฺคตาจํ อาชฺยาคนุติปํ คนุติปํ อกฺขาหํคนุติปํ สยกคฺคตา
ปุจฺฉิโตคนุติปํ คนุติปํ วิเสสนํ

วิเสสนถึงวิปฺปลาส มคธ ถึงวิปฺปลาสวิเสสน

เป็นชื่อของสรรพนามที่มีวิภคิตและวจนอย่างเดียวกันกับ
ตัวนามนาม แต่ผิดถึงกัน คือ เป็นนปฺถึงคฺ เมื่อนาม
นามเป็นปฺถึงคฺ หรือ อิตถ์ถึงคฺพบอยู่หลายแห่งในธรรมบท
โดยเฉพาะกัมภีร์สูง ๆ ยิ่งมีการใช้วิเสสนในทำนองนี้มาก
สรรพนามที่เป็นถึงคฺวิปฺปลาส เช่น.

โย เอวํ ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐติ ยถา ยิํ
 ภิกฺขเว อิตฺถิสฺสํทโท कुถอนภิกฺขุ ท. อันว่าเสียงใดครอบงำซึ่ง
 จิตแห่งบุรุษ ตั้งอยู่ อันว่าเสียงแห่งหญิงนั้นฉันใด ฉันนั้น.

สัมพันธ์ไทย

โย วิเสสณของสทฺทโทๆ สยกคฺคา ใน ติฏฺฐติๆ
 อารุยาตบท กคฺคฺคาจาก เอวํ อุปเมยโยสคก ปุริสสฺส สามี
 สมฺพนฺธ ใน จิตฺตํๆ อวคฺคกมฺมใน ปริยาทายๆ สมาน
 กาลกิริยา ใน ติฏฺฐติ ยถา อุปมาสคก อิทํ วิเสสณ
 ถึงคฺวิปฺปลาต ของ อิตฺถิสฺสํทโทๆ ถึงคฺคฺคา ภิกฺขเว อาตปน

ไม่แต่สรวพนามเท่านั้น ที่เป็นถึงคฺวิปฺปลาตได้ แม้
 คุณนามก็สัมพันธ์เป็นถึงคฺวิปฺปลาตได้เหมือนกันเช่น

เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สํวิกานํ อุปาสกานํ
 ชมฺมกถิกานํ ยทิทํ ชฺชชฺชคฺคฺคาฯ คุถอนภิกฺขุ ท. แห่งอุปาสิกา
 ท. หนาผู้เป็นชวรมกถิกา เป็นสาวิกาของเรา อันว่านาง
 ชฺชชฺชคฺคาฯใด อันว่า นางชฺชชฺชคฺคาฯเป็นเลิศ;

สัมพันธ์มคธ

เอตฺตฺตฺตฺตํ ชฺชชฺชคฺคาตฺตฺตํ ถึงคฺวิปฺปลาตวิเสสณํ
 ชฺชชฺชคฺคาตฺตํ อุปาสิกานตฺตํ นิตฺตารณํ ภิกฺขเว

คิปทํ ชาตปนํ มมาคิปทํ ตาวิกานนคิปเท ตามีสัมพนโ
 ตาวิกานํ ชมมกถิกานนคิปททวยํ อุปาสิกานนคิปทตฺตํ วิเตถนํ
 อุปาสิกานนคิปทํ ชุชชุตฺตวาคิปทํ โหคัตติปเท ตยกคฺคตา
 อคฺคณคิปทํ โหคัตติปเท วิกตีกคฺคตา โหคัตติปทํ ชุชชุตฺต
 วาคิปทตฺตํ กคฺคตฺตวากํ อาชฺชยาตปทํ ยํ อิทนคิปททวยํ
 ชุชชุตฺตวาคิปทตฺตํ ถึงคฺคปปลาตฺตวิเตถนํ ชุชชุตฺตวาคิปทํ
 ถึงคคฺคโถ.

ถึงควจนวิปฺปลาสวีสเสนํ

เป็นบทวิเตถนแต่ถึงค, วจน, ไม่เป็นไปตามค้วนาม
 นามคือต่างกันทั้งถึงคทงวจนะ ค้วนามนามอาจเป็นพหูวจน
 และบุถึงคหรืออิตฺถถึงคก็ได้ แต่ตัววิเตถนคงยังเป็น นบุถึงค-
 ถึงคเอกวจนอยู่ตามเดิมเช่น

กหนํ เหนํ ภนฺเต ยทิตํ มนุสฺสํ อคฺคตํ เหนํ
 ภนฺเต ยทิตํปตฺโต ชฺชาตฺตํทํณฺญํ แทจฺจว อิทํ
 มนุสฺสํ ท. นํ ใด อิทํมณฺสํ ท. นํ เป็นผู้รักชฺช ย่อมเป็น
 ชฺชาตฺตํทํณฺญํ แทจฺจวอิตฺถตฺตํใด อิทํตฺตํ
 ใด ท. นํ เป็นตฺตวคณยอมเป็น

สัมพันธมคอ

อุตุตานุติปทํ โหนตฺติปิเท วิกตีกตฺตา นิสฺสํ
ทพฺพิกรโณ เอตฺตานุติปทํ ปตฺตโวลปิทสฺสํ ถึงฺจวณฺณวิปฺปลาตํ
วิเสสํ ปตฺตโวลปิทํ โหนตฺติปิเท สยกกตฺตา โหนตฺติปิทํ
ปตฺตโวลปิทสฺสํ กตฺตฺวาจกํ อาชฺชยาตปทํ ภาณเตติปทํ อาตปณํ
ยํ อิทฺตานุติปทวฺยํ ปตฺตโวลปิทสฺสํ ถึงฺจวณฺณวิปฺปลาตํวิเสสํ
ปตฺตโวลปิทํ ถึงฺจคคโณ.

๘
เคล็ดของ อพุณฺตรกิริยา

อุปนตกริยา^๕ ย่อมให้เฉพาะปฐมาภิก^๕เป็น
 ปรชานของกริยาใหญ่แล้ว มีกริยาที่ประกอบด้วย ค
 อนุต มาน บัจจยอยู่ในระหว่างเท่านั้น ถ้าเป็นภิก^๕อันมี
 ทุติยาภิก^๕เป็นแม่จะมีอยู่ข้างหน้า หรือข้างหลังก็คงดีมีพันธ
 ะ^๕
 วิเตต้นทงต้นเช่น

ปทุมาภิเษก มหาสยเคน เดชจตุตถ์ เหนือ
ราชาเน นิสินเนน อุตโน สิริธมปัตติ โอโตเกตุวา
วิริย นามะคัง สดะเทหิ กาศพุพเมวาทิ วตุวา อุทานวเด็น
อุทานิ (ฉัมพันธ์นามหลวง พ.ศ. ๒๔๘๔)

ปศุศากิเดเกณ วิเสณ ของมหาศคฺเคน ๆ อนภิกคกคฺคา
 ใน อุตานคิ์ เดศจฺจคฺคตฺตํ ตํมิตฺมพฺพช ใน เหญจําๆ
 อาชาร ใน นิติเนน ราชาดเน อฺปติเดติกาชาร ใน
 นิติเนน ๆ วิเสณของ มหาศคฺเคน อคฺคโน ตํมิตฺมพฺพช
 ใน สิริตฺมปคฺคิ์ อคฺคคกมฺม ใน โยโถเกคฺควาๆ ปุพฺพ-
 กาดกิริยา ใน วคฺวา เขคิ์ วิเสณของ วิริยํๆ อคฺคคกมฺม
 ใน กคฺคตพฺพํๆ กิตตท กมฺมวจาก นาม คัพฺพํ ตณฺเฎ
 ไซคก เข้กัปป วิริยํ ตคฺเคหิ อนภิกคกคฺคา ใน กคฺคตพฺพํ
 เขวคัพฺพํ อวชารณ เข้กัปป คคฺคตพฺพํ อิติ คัพฺพํ อาการ
 ใน วคฺวาๆ ปุพฺพกาดกิริยา ใน อุตานคิ์ อุตานวเสน
 กรณ ใน อุตานคิ์ (ตํนามหตว พ.ศ. ๒๔๙๐)

เต ราชาน มหาชานํ ชายมานญจ มียมานญจ
 ปตฺตํ

สัมพันธ์ไทย

เต วิเสณของราชาน ๆ ตยกคฺคา ใน ปตฺตํคฺคิ์ๆ
 อาชยาคตท กคฺคคฺควาจาก มหาชนํ อคฺคคกมฺม ใน
 ปตฺตํคฺคิ์ ชายมานํกัคิ์ มียมานํกัคิ์ วิเสณของ มหาชนํ
 จ๒ คัพฺพํ ปทตฺมจฺจยคฺค เข้กัปปชายมานํ มียมานํ

เคล็ดของ ค. บ้างจ๋

เนื่องด้วยอภินิหาร กิริยาทำนอยมให้มเฉพาะปฐมวิภัติ
ที่เป็นประธานของกิริยาเท่านั้น และต้องเรียงอยู่ตามหลังตัว
ประธานด้วย ถ้าเรียงอยู่ข้างหน้าก็เป็นวิเสตณะณะนั้นเฉพาะ ค.
บ้างจ๋ถ้าเรียงไว้ข้างหน้ากัสมัพนัชนเป็นวิเสตณะตามกฎ ถ้า
เรียงอยู่ข้างหลัง ดนามหตวงนิยมิให้เดิม หุตวา แด้วบที่
ประกอบด้วย ค. บ้างจ๋นั้นให้ดัสมัพนัชนเป็นวิคคิกคุดา เข้ากับ
หุตวา เมื่อเป็นเช่นนั้น ค. บ้างจ๋ที่เป็น อภินิหารกิริยา จึงไม่มี
ไรโดยปริยาย เพราะถ้าประกอบด้วยวิภัติอื่น นอกจาก
ปฐมาก็เป็น อภินิหารกิริยาไม่ได้ ถ้าประกอบด้วยปฐม
วิภัติอยู่หลังกัสมัพนัชนเป็นวิคคิกคุดา เดีย เช่น ถ้า อุมมต-
คิกภาว ปคุดา ยถาจิตา ๑ โรทนต์ ปริเทวนต์ วิดปนนต์
ปริพุมมิ (ดนามหตวง พ.ศ. ๒๔๘๘)

สัณนิทัศน์ไทย

ถ้า วิเสตณของ ปฐาจารย์ฯ ดยกคุดา ใน ปริพุมมิฯ
อาชยาตบท กคุดาจาก อุมมตคิกภาว อวคคกมม ใน
ปคุดาฯ ปุพพกาดกิริยาใน โรทนต์ ๑ ศัพท อวชารณ

เข้ากับ ยถา จิตาๆ วิกตีกตดา ใน หุตวาๆ ตมาน
กาลกิริยาใน โรทนตุๆ กัตติ ปริเทวนตุกัตติ วิตปนตุกัตติ
อพณนตริกิริยา ของปฏาจารย์

บทที่สาม

ตามหลักซึ่งได้ทราบกันแล้วว่า ที่เรียกว่า “ศัพท์” นั้น
หมายถึง ยังไม่ได้ประกอบซึ่งวิภคนามหรืออาชฺยาต เช่น
ปริต, กร, วท เป็นต้น หลักอันนี้ท่านหมายถึงศัพท์ที่ยัง
ไม่ใช่โดย คือ อยู่ในโครงเดิม จึงจะเรียกว่า “ศัพท์” ถ้า
เอามาประกอบด้วยวิภคใดวิภคหนึ่งแล้ว ดบออกแต่ตาม
วิธีที่มาตรฐาน เช่น คมนํ เหว ปจฺจโย คมนปจฺจโย (อวชารณ-
ปพฺพบทกมฺมชารยตฺมาต) อันว่า บัจจยก็อันไป ถ้ามีบทใด
บทหนึ่งมีความเกี่ยวเนื่องจะต้องสัมพันธ์เข้ากับ คมน ซึ่งได้
ดบวิภคก็ออกตามวิธีที่มาตรฐาน คมน ในที่นี้ท่านเรียกว่าบท
มิใช่ศัพท์ เพราะได้ถือเอาได้สมมติวิภคแล้ว มิใช่โครงเดิม
แม้จะดบวิภคแล้ว จำเียงอายตนิบาตก็ยังปรากฏอยู่ เช่น
ภิกฺขุจฺจวริ อันว่าจฺจวริแห่งภิกษุ เพราะฉะนั้นท่านจึงถือว่า
เป็นบท ในเมื่อต้องการสัมพันธ์เข้ากับศัพท์แยกออกจากตัว

ประกอบด้วยวิภัติ แต่ทว่าเมื่อไม่แยกความเป็นบทก็ไม่ปรากฏ กงนับเฉพาะตัวที่มีวิภัติเท่านั้นว่าเป็นบทดังหลักฐานที่ได้จากที่ต่าง ๆ มีโยชนา ตามนัยเป็นต้น ท่านสัมพันธ์เป็นบททั้งนั้น อุทาหรณ์ เช่น.

อตุถิ นุโห มยุหิ เขตฺถ คตฺตปฺปจฺเจน อตุโถ อันว่า
ประโยชน์ด้วยปัจจัย คืออันไปแล้วในที่นั้นแห่งเรามีหรือ
หนอ แด ?

สัมพันธ์มคธ

อตุถิติปทํ อตุโถติปทสฺส กตฺตวจา กิ ชาชฺชยาตปทํ
นุ โห ตกฺกหา ปุจฺจนตฺถา มยุหนติปทํ คตฺตปฺปจฺเจนาติปเท
ธามิธมฺพนุโห เขตฺถาติปทํ คตฺติติปเท อาราโร คตฺตปฺปจฺ
เจนาติปทํ อตุโถติปเท กรณํ อตุโถติปทํ อตุถิติปเท ตยฺกตฺตา

ยทิทํ เสยฺยถิทํ

ยทิทํ^๕พบเสมอในที่หลายแห่ง โดยเฉพาะในธรรมบทที่มีใช้อยู่ไม่น้อย บางอาจารย์คัดบทเป็น ยํ—อิทํ แล้วไขไปหาตัวนามนามเป็น โย—อยํบ้าง เข—อิเมบ้าง ตามสมควรแก่วิภัติและวจนะของนามนามนั้น ๆ บางอาจารย์ก็ใช้เป็นวิเศษณ์

ถึงควิปฺปดาตฺ แปลเลยไม่ต้องไขก็มีดังสัมพันธให้ดูมา แล้วแต่
นาม โยชนาแห่ง คติยธำมณคฺ์หน้า ๑๔ ท่านเรียกว่าเป็นนิบาต
ซึ่งตรงกับปทานุกรมบาลีของศาสตราจารย์ Robert Casar
Childers ยอมรับว่าเป็นยทิตที่เดียวมิใช่มาจาก ยิ อิทฺ ดังที่
เข้าใจเป็นศัพท์ตายตัวอยู่ในจำพวกอภยศัพท์ จึงไม่เปลี่ยน
แปลงตามตัวนามนามคงเป็นยทิตตลอด แปลว่า คือ คือว่า
ได้แก่ ได้นำความนี้ไปกราบเรียน ท่านเจ้าคุณสมเด็จฯฯ
แม่กองบาลี ท่านให้สัมพันธว่า นิทฺธฺณนิบาตทั้งเฉยๆ ไม่
ต้องเข้าบทอื่นเช่น อปายสํวคฺคินิกา เอตํ มาณวปฏิปทา
ยทิตํ ปาณาติปาตํ โหติ จุฑฺโฑ คุกฺกอนมานพ ฐอ
ปฏิปัตตํ^๕ยอมเป็นไปเพื่ออธิบายคือว่า อันว่าบุคคลผู้มํปกฺติฆา
ตํคํ ผู้เป็นพราน

เอตํ ภควโต ดาวกสงฺโฆ ยทิตํ จตุตฺตาริ ปุริตฺตฺยคานิ
อันว่าหมู่แห่งดาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ ได้แก่คู่แห่งบุรุษ
๔ คู่

สัมพันธไทย

อปายสํวคฺคินิกากิตฺติ เอตํกิตฺติ วิเสตฺนของ ปฏิปทาฯ
ถึงคฺคฺคฺค มาณว อาตปน ปุคฺคฺคฺค โสยคฺคฺคฺคใน โหติฯ อาวุธาค

บท กตฺตฺวาจาก ยทิทํ นิตฺตฺสนนิปาต (ยทิทนฺติปทํ นิตฺตฺสนนิปาโต) ปาณาติปาตํกัฏฺฐํ อสุราเมถฺยาวิกาโรวาทนํ วิกคฺคิตฺตฺวาในโหติ

อนึ่งเสยฺยถิที่กเช่นเดียวกันเป็นอภยัคพทแปลว่า คือว่า
ดังต่อไปนี้คือ สัมพันธเป็นนิตฺตฺสนนิปาตอย่างเดียวกันเช่น
จตุตาโร มหาภูตา เสยฺยถิที่ ปฐฺวี่ชาตุ อวโปชาตุ เตโชชาตุ
วาโยชาตุ อันวามหาธาตุ (ELEMENTS) ทงหัตถาย ๔ ดัง
ต่อไปนี้คือ อันว ชาติดิน, อันว ชาติน้ำ, อันว ชาติ
ไฟ, อันว ชาติลม.

สัมพันธไทย

จตุตาโร วิเสถนของ มหาภูตาฯ ถึงกตฺตฺวา เสยฺยถิที่
นิตฺตฺสนนิปาต (เสยฺยถิที่นฺติ ปทํ นิตฺตฺสนนิปาโต) ปฐฺวี่ชาตุ
กัฏฺฐํ, อวโปชาตุกัฏฺฐํ, เตโชชาตุกัฏฺฐํ, วาโยชาตุกัฏฺฐํ ถึงกตฺตฺวา,

พิมพ์ที่ ร.พ. เชียงเซียง เลขที่ ๒๒๓ พระนคร

นายเดโชไชยิม เจ้าของ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕๐๕